

tarih çevresi

İki Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

PROF. DR. KEMALETTİN ÇONKAR'A
ARMAĞAN OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN
CUMHURİYETE BANKACILIK TARİHİ

ÖZEL SAYISI
OCAK - ŞUBAT 2025 SAYI 7

www.tarihcevresi.com

ISSN : 13 03 - 38 75

**Bankacılık Uygulamasındaki Faiz Riba Mıdır?
Bankaların İşlevleri Işığında Finansçı Gözüyle Bir Yaklaşım**

**Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye'de
Ribadan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme**

**Prof. Dr. Kemalettin Çonkar'ın "Kanunname-i Ticaret Işığında "Kambiyo" ve
"Kambiyo Senetleri Kavramları Üzerine Bir İnceleme"**

Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sermaye Birikimi Açısından Bankacılık

**Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler:
Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme**

Kriptolarınızı Garanti BBVA Kripto uygulamasında saklayın, kafanız rahat etsin.

USD
Transfer

7/24
Canlı
Destek

Kolay
Alım
Satım

Hemen
İndirin

tarih evresi

Aylık Tarih ve Kültür Dergisi

EDİTÖR

PROF. DR. KEMALETTİN ÇONKAR'A
ARMAĞAN OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN
CUMHURİYETE BANKACILIK TARİHİ ÖZEL SAYISI
OCAK - ŞUBAT 2025

SAYI 7

Sahibi ve Yazı İŞleri Müdürü

Ogün Nuri TAŐ

Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Nesim ŐEKER

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Nesim ŐEKER, Doç. Dr. Nurten KILIÇ,
Doç. Dr. Birsen BULMUŐ

İrtibat

Tel: (0312) 256 74 92 - 0505 677 22 35

tarihdergisi@gmail.com

Bu dergi Hacettepe, Boğaziçi, Bilkent, ODTÜ niversitelerinde bulunan Doktorlar,
Doçentler ve Master Ğrencileri tarafından iki ayda bir yayımlanır.
Dergiye gönderilen yazılar basılmaz ise istenmesi halinde iade edilir.
Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazı sahipleri sorumludur.

MT PROMASYON MATBAA

Tel: 0312 384 76 15

Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR

Kısa Özgeçmişim

01.02.1953 tarihinde, Bolu ili, Gerede ilçesinde doğmuşum. 1977 yılından bu yana evli ve her ikisi de akademisyen olan 2 çocuk babasıyım.

Eğitim Bilgileri:

İlkokul: Gerede Ziya Gökalp İlkokulu, 1964.

Ortaokul: Gerede Ortaokulu, 1967.

Lise: Bilecik Ertuğrul Gazi Lisesi, 1970.

Lisans: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat ve Maliye Bölümü, 1974.

Yüksek Lisans: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Programı, 1984.

Doktora: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muhasebe ve Finansman Bilim Dalı, 1988.

Akademik Ünvanlar:

Doçent: Muhasebe ve İşletme Eğitimi Alanı, 1996

Profesör: Muhasebe-Finansman Anabilim Dalı, 2002.

Akademik ve Profesyonel Kariyer:

1975-1976: Yedek subay olarak 18 ay askerlik hizmeti.

1976-1978: DESİYAB, Proje Değerlendirme Uzman Yard.

1979-1988: Afyon Maliye Muhasebe Yüksek Okulu'nda Araştırma Görevlisi.

1988-1992: Anadolu Üniversitesi Afyon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yardımcı Doçent.

1992-1995: Erciyes Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Yardımcı Doçent.

1995-1996: Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Yardımcı Doçent

1996-2002: Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Doçent

2002-2020: Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Profesör.

2020: 67 yaş sınırı dolayısıyla emekliye ayrıldım.

2020-.. : Aynı üniversitede başlattığım Katılım Bankacılığı Yüksek Lisans ve Doktora programları, dışardan ders yürütme.

Yöneticilik Görevleri:

1996-1999: Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü.

2003-2011: Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı.

2003-2013: Aynı Fakültede İşletme Bölüm Başkanlığı.

2003-2007: Türkiye Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığı.

2007-2010: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Rektör Yardımcılığı

2011-2015: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Rektör Yardımcılığı

ÖZEL SAYI TEMASINA YAKIN BAZI ÇALIŞMALAR

İlgili Kitaplar:

Çonkar, M. K. (1988). *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye'deki Uygulama*. Doktora Tezi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi. Eskişehir İ.T.İ. Akademisi Yayını.

Çonkar, M. K. (2007). *Risk Sermayesi Finansman Yöntemi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını: İstanbul.

Çonkar, M. K. & Özdemir, Ş. (2009). *KOBİ Girişimcileri için Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını. İstanbul.

İlgili Makaleler:

· Çonkar, M. K. (1989). Faizsiz bankacılığın Türkiye Uygulaması: Özel Finans Kurumları. *Afyon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15.Kuruluş Yılı Armağanı.

· Çonkar, K. (2001). Risk Sermayesi Finansman Yönteminin Küçük ve Orta Boy İşletmeler Açısından Önemi ve Uygulanabilirliği. I. Orta Anadolu Kongresi. Erciyes Üniversitesi, 18-21 Ekim, Nevşehir, 28-46.

· Çonkar, K., Keskin, A. and Kayahan, C. (2011). Banking Crises and Financial System in Turkey, *Journal of Modern Accounting and Auditing*, Vol. 5, 21-34.

· Çonkar, M. K. (2017). Bir islami finansman aracı olarak girişim (risk) sermayesi finansman yöntemi: İşleyişi, finans sistemimize katkıları. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 100-124.

· Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. ve Arifoğlu, A. (2017). "Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz", *AKÜ İİBF Dergisi*, 20/1, 1-11.

- Çonkar, M. K. (2017). Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye'de Riba'dan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 8 (44), 109-137.

· Çonkar, M. K. & Canbaz, M. F. (2018). Kitle Fonlaması Finansman Yöntemi: Türkiye'de Sistemin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5 (2), 119-132.

· Canbaz, M. F. ve Çonkar, M. K. (2018). Girişimcilere Faizle Borçlanmaya Alternatif İslami Bir Yöntem: Kitle Fonlaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 37-55.

· Çonkar, M. K., Gökgez, H. (2021). Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler: Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 235-251.

· Çonkar, M. K. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyetle sermaye birikimi açısından bankacılık. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 447-462.

- Çonkar, M. K. (2024, Temmuz). Bankacılık Uygulamasındaki Faiz Riba Mıdır? Bankaların İşlevleri Işığında Finansçı Gözüyle Bir Yaklaşım. 3. Uluslararası Sigortacılık, Bankacılık ve Finans Sempozyumu içinde (13-31 sf.)

Diğer Tüm Çalışmalara Google akademik linkinden ulaşabilirsiniz:

https://scholar.google.com/citations?user=5Zif_bkAAAAJ&hl=tr

İçindekiler

<i>Bankacılık Uygulamasındaki Faiz Riba Mıdır?</i> <i>Bankaların İşlevleri Işığında Finansçı Gözüyle Bir Yaklaşım</i> <i>Prof. Dr. M. Kemalettin Çonkar.....</i>	<i>5</i>
<i>Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye’de</i> <i>Ribadan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme</i> <i>Prof. Dr. M. Kemalettin Çonkar.....</i>	<i>28</i>
<i>Kanunname-i Ticaret Işığında “Kambiyo” ve</i> <i>“Kambiyo Senetleri Kavramları Üzerine Bir İnceleme</i> <i>Dr. Öğr. Üyesi M. Halil ÇONKAR</i>	<i>45</i>
<i>Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği</i> <i>Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları</i> <i>Cantürk Kayahan - İrfan Görkaş</i>	<i>54</i>
<i>Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sermaye Birikimi</i> <i>Açısından Bankacılık</i> <i>Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR.....</i>	<i>64</i>
<i>Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler:</i> <i>Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının</i> <i>Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme</i> <i>Mehmet Kemalettin ÇONKAR - Halilibrahim GÖKGÖZ.....</i>	<i>80</i>

Bankacılık Uygulamasındaki Faiz Riba Mıdır?

Bankaların İşlevleri Işığında Finansçı Gözüyle Bir Yaklaşım¹

Prof. Dr. M. Kemalettin Çonkar²

GİRİŞ

İslam toplumlarının, Hazret-i Peygamberin vefatından bu yana ekonomik hayatla ilgili en çok tartıştıkları konuların başında ribanın ne olup olmadığı, ribasız bir ekonomik hayatın nasıl gerçekleştirileceği hususunun geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Ekonomik kalkınma konusunun önce Avrupa ve Amerika’da sonra da 19. yy.’dan itibaren başta Osmanlı Devleti olmak üzere 20. yy.’da bağımsızlaşan İslam ülkelerinde toplumların en önemli gündem maddesi olmasıyla birlikte, bu tartışmaların daha da güçlendiğini söyleyebiliriz. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi bakımından en önemli faktörün sermaye birikiminin sağlanması ve bu birikimin hem büyüklük hem de etkinlik bakımından en uygun yatırımlara aktarılabilmesi olduğunu söyleyebiliriz.

İslam’da ribanın yasak oluşuna ait herhangi bir tereddüt olmadığını biliyoruz. Gerek fıkıh kaynaklarında, gerekse riba ile ilgili ayetlere ait tefsirlerde ve Elmalılı Tefsirinde de riba yerine genel olarak faiz kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Böyle olunca, hangi durumda ve hangi biçimde karşımıza çıkarsa çıksın, her faiz uygulamasının da haram olduğu sonucuna doğal olarak ulaşılmış olmaktadır. Biz, her faiz uygulamasının riba olduğu anlayışının tartışılması gerektiğini düşündüğümüz için, bu çalışmamızda tartışmasız biçimde haram olan olgu için riba kavramını kullanacağız.

Başlangıçta vurgulamak istediğimiz diğer bir husus konuya bankacılık açısından bakmak istediğimizdir. İslam ülkelerinde yerli bankacılık önce Osmanlı’da olmak üzere 19. yy.’ın ikinci yarısında uygulamaya girmiştir. Adına İslam Bankacılığı denilen bankacılık ise 20. yy.’ın ikinci yarısında gündeme gelmiştir. Fıkıh kaynakları ve tefsirlerin çoğunluğunda ve Elmalılı Tefsirinde (Yazır, 1992: 235-250) de riba genellikle ikili ilişki mantığı çerçevesinde ele alınmakta, bankacılık uygulaması söz konusu uygulamayla aynıymış gibi muamele görmektedir. Böylece kanaatimizce çok basit bir kıyaslamayla bankacılık uygulamasındaki faiz de riba olarak kabul edilmektedir. Biz bu çalışmamızda; akademik hayatındaki uzmanlığı finans bilim adamlığı olan, faizsiz bankacılık yapma iddiasıyla kurulmuş olan DESİYAB (Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası)’da iki yıl proje değerlendirme biriminde çalışan ve Türkiye Kalkınma Bankası’nda 2003-2007 yılları arasında yönetim kurulu üyeliği yapan bir uygulamacı olarak, bankacılık uygulamasındaki faizin, ikili borç ilişkisindeki faizle aynı şey olduğu kabulünü de tartışmaya çalışacağız.

Elmalılı Hamdi Yazır’ın belirttiğimiz hususlardaki genel anlayışı doğrultusunda meseleye bakan, 20. yy.’daki en önemli tefsir alimimiz olduğunu söyleyebiliriz. Biz de bu nedenle konuya ilişkin açıklama ve değerlendirmelerimizi Elmalılı’nın açıklama ve değerlendirmelerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalışacağız.

¹ Bu çalışma, 8-10 Temmuz 2024 Tarihinde Niğde’de düzenlenen “3. Uluslararası Sigortacılık, Bankacılık ve Finans Sempozyumu”nda sunulmuş ve tam metin olarak yayımlanmıştır. Bildiri erişim linki: https://iibfsymposium.com.tr/wp-content/uploads/2020/11/3.USBFS_Tam_Metin_Kitabi-2.pdf kitap içinde: 13-31 sf.

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5378-3801, mkconkar@gmail.com

2. RİBA VE FAİZ KAVRAMLARINA YAKLAŞIM TÜRLERİ

İslam dininde ribanın yasak oluşu hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Bununla birlikte ribanın ne olduğu, hangi işlemlerin riba anlamına geldiği hususlarında tartışma sürüp gitmektedir. Konuya fakihlerin yaklaşımını dört grupta sınıflandırmak mümkündür (Uludağ, 1998: 12-14):

(i) Alimlerin çoğunluğu bu konudaki geleneği aynen benimsemekte; bir yandan her faizin riba olduğunu savunmakta, diğer yandan bu konudaki şer'î hileleri caiz göstermektedirler. Elmalılı Hamdi Yazır bu grupta yer almaktadır.

(ii) Genellikle fıkıh ölçüleri çerçevesinde kalıp, ayet ve hadisleri zaruret esası bağlamında faizin cevazı yönünde zorlayanlar.

(iii) Genel olarak fıkıh birikimini bir tarafa bırakıp doğrudan ayet ve hadislerle dayanarak riba ve faizi aynı kabul eden ve şer'î hileleri de şiddetle reddedenler. Mevdudi ve Seyyid Kutup bu gurubun en bilinen temsilcileri olarak belirtilebilir.

(iv) Fıkıhın geleneksel ölçüleri içinde kalmayıp, ayet ve hadisleri yeni yorum ve değerlendirmelere tabi tutarak faizin caiz, ribanın haram olduğunu savunanlar. Ali Suavi, İzmirli İsmail Hakkı, Muhammed Abduh, Reşit Rıza ve Fazlurrahman gibi alimler bu grupta yer almaktadır.

Ekonomi, finans ve hukuk alanında çalışan, inançlı ilim ve fikir adamlarımızın çoğu da ilk gruptaki alimlerin yaklaşımlarını aynen kabul ederek her çeşit faizi riba kabul etmekte; yaptıkları çalışmalarda, şu anda karşılaştığımız işlem, araç ve olgularla ilgili yeni analizler yapıp, onlara dayalı farklı bakış açıları sunmaktan ziyade, peşinen benimsedikleri o anlayışları doğrulamaya çalışan gerekçeler üretmeye çalışmaktadırlar.

3. KUR'AN-I KERİMDE RİBA

Kur'an' da riba yasağı 4 aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar (Karaman vd., 2006: 670-671);

(i) Malda artış olsun diye alınan ribanın Allah katında artmayacağı, zekatın ise berekete vesile kılınacağını belirtilen Rum Suresinin 39. ayeti. Bu ayetin riba'nın cazibesini azaltmayı amaçladığı söylenebilir. Bu ayette riba ile ilgili herhangi bir tanımlama yoktur.

(ii) Riba yasağına uymayan Yahudilerin başlarına gelen musibetlerden bahsedilen Nisa Suresi'nin 160,161. Ayetleri.

(iii) Kat kat riba'nın yasaklandığı Al-i İmran Suresinin 130. Ayeti.

(iv) Riba'nın kesin olarak yasaklandığı Bakara Suresinin 275 – 281. Ayetleri

Kur'an-ı Kerim'deki bu ayetlerin hiçbirinde riba'nın ne olduğuyla ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Bu durumun, söz konusu ayetlerin vahyedildiği ortamda riba'nın ne olduğunun biliniyor olması anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

4. ELMALILI TEFSİRİNDE RİBA'NIN TANIMI

Rum, Nisa ve Al-i İmran surelerindeki ayetlerin tefsirinde riba'nın tanımı ve ne olduğu, ne şekilde oluştuğu ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur.

Riba'nın tanımı, ne olduğu ve yasağın gerekçeleriyle ilgili açıklamalar Bakara Suresinin 275. – 281.

Ayetlerinin tefsiri sırasında yapılmıştır. Bu açıklamalar sadeleştirilmiş tefsirin 235. – 243. sayfalarında yasak gerekçeleri olarak anlaşılabilirler. Bu açıklamalar sadeleştirilmiş tefsirin 235. – 243. sayfalarında yasak gerekçeleri olarak anlaşılabilirler.

Açıklamaları aşağıdaki biçimde özetleyebiliriz (Yazır, 1992: 235-243); Riba, sözlük anlamıyla ziyadenmek, fazlanmak, manasına mastar olup, faiz dediğimiz “artık değer”in ismi olmuştur. Şeriat dilinde karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir.

Satış, bazı hallerde sadece kar anlamını ifade eder. Fakat bu kar, tek taraflı değil, en az iki taraflı bir sözleşmenin ürünü olduğundan karşılıksız sayılmaz. On kuruşa alınan bir mal onbir kuruşa satıldığı zaman, o bir kuruşa kar denilir. Riba ise bir sözleşme sırasında olur. Bir sözleşmede cinsi ve miktarı birbirine eşit iki mal birbiriyle karşılıklı olarak değiştirildiği zaman bir tarafta bedelsiz bir fazlalık söz konusu oldu mu işte bu bir ribadır ki, bedelli olmak üzere verildiği halde karşılığı yoktur.

Birine daha sonra almak üzere borç olarak on lira verdiniz, fakat o borçlu on yerine mesela on lira on kuruş verirse, bu on kuruş açıktan bedelsiz verilmiş bir fazlalıktır. İşte bu ayet nazil olduğu zaman böyle altın ve gümüş nakit borçlanmalar ile riba, cahiliye devri Arapları arasında bilinen bir şeydi. Biri öbürüne altın veya gümüş, belli bir para borç verirdi, aralarında kararlaştırdıkları vadeye göre, geçen süre için belli bir miktarda fazladan ödeme yapılacağını önceden şart koşarlardı. Bu ayet indiği zaman aralarında en yaygın olan riba bu idi. Herhangi bir borçta vade geldiği zaman borçlu borcunu ödeyemeyecekse alacaklısına “veremeyeceğim, irba et“, yani artır derdi, yine bir miktar daha riba eklenir ve böylece her vade yenilendikçe borcun miktarı da artar, arta arta anaparanın bir veya birkaç mislini bulurdu. Borcun aslına anapara anlamına gelen “re’sül-mal” ve ona eklenen fazlalıklara da “riba” adı verilirdi.

Ribanın bugünkü faiz işlemleri de öz bakımından cahiliye döneminin bu adetinden başka bir şey değildi. İşte Araplarda geleneksel riba, tam anlamıyla zamanımızda nakit paralara ait faizin veya nema denilen faizin kendisidir. Riba’nın nakit paralarda ifade ettiği bu fazlalık, anlam bakımından şeriatte diğer mallara ve nesieye de uygulanmıştır. Nitekim “nesideki de kesinlikle ribadır.” hadis-i şerifi uyarınca sarraflık işlemlerindeki veresiye uygulaması da başlı başına bir ribadır.

Bunun gibi buğdayı, arpayı, hurmayı, tuzu, altını ve gümüşü tek tek sayan meşhur hadis-i şerifte hem peşin olarak elden, hem de değer ve kalite bakımından eş değeri ve eşiti olarak tam karşılığı demek doğru olduğu halde, sırf veresiye olmasından dolayı söz konusu olan fazlalığın bu hadisin hükmünün kapsamı içinde olduğunda görüş birliği vardır. Bununla beraber bu hadiste ribanın altın ve gümüş gibi nakitler dışındaki şeylerde dahi nasıl gerçekleşeceği gösterilmiştir ki, bunlar o günün anlayışında riba sayılan şeylerden değildi. Böylece riba, daha geniş kapsamlı bir kavram haline getirilmiş oldu.

Ribacılar birine bir para verdiklerinde, verdikleri paranın bilfiil olmayan nazari nemasını zihnen hesaba katıp, hayal edilen nazari mefaatini karşılık göstererek, onun yerine faiz denilen bir kesinleşmiş fazlalığı alırlar. Alınan faiz görünür, bilinir, belirli bir mal iken, onun karşılığı farz edilen ne görülür, ne bilinir bir şeydir. Alışverişi ise gerçek anlamda bir değiş tokuştur.

Ribacı, hak gözetmediğinden, bu hayali değişimi, bir gerçek değişim olan alışverişe benzeterek karşısındakine “riba da alışveriş gibidir, ben bu faizi karşılıksız almıyorum, alışveriş gibi bir değişim yoluyla alıyorum“ der ve bunu malın kendisinin değil de faydasının satışı demek olan kira akdi gibi bir şey olarak tanıtmak ister. Halbuki kirada fayda ortada ve ribada ise hayalde ve vehimde vardır.

Faizde kar muhakkak ve kuvvetli; ticarete ise zayıf ve mevhumdur. Alışveriş gibi değişik sözleşmelerin, çeşitli çaba ve zahmetlerin arkasından gelecek olan kar ile tek sözleşmeyle ve bir hamlede elde edilecek kar arasındaki fark çok açıktır.

5. ELMALILI TEFSİRİNDE BELİRLEDİĞİMİZ RİBA YASAĞININ GEREKÇELERİ

1-) Her ribanın bir bedel verilmeden alınan açık bir fazlalık olması iddiası. Böyle olduğu için ihtiyaç sahibinin ihtiyacını hafifletecek yerde, onun emeği ve üretimi karşılıksız gasp edilmiş olmaktadır. İki sayfa civarında ribacıların toplum ve ekonomi için bütünüyle zararlı oluşlarına ilişkin spekülâtif denebilecek değerlendirmeler yapılmıştır (Yazır, 1992: 240-243).

2-) “Ribacılar şu kanaattedirler “ diye başlayan iki sayfalık kısımda ribacıların davranış ve halet-i ruhiyelerinden bahsederken, bunlarla ilgili eleştiri ve olumsuz kanaatlerini de onlarla iç içe aktarmaktadır. Özetle “ innemel bey’u mislürriba “ ifadesiyle Kur’an’ın, burada ifade ettiği bu kadar çok manayı özetleyerek, ribacıların ; iyilik ve takva yolunda yardımlaşmak için kapsamlı ve meşru olan bütün değişim usullerini ve ticari ilişkileri ribanın tekeline vermek ve bununla ilgili olarak bütün hukuki ve sosyal düzeni, normal mecrasından hayra ve halka hizmet hedefinden çevirmek ve çalışanların, üretenlerin ve tüketenlerin emek ve iş gücünü, şahsi ihtiraslarına hizmetçi kılmak ve gerçekleri hayale dönüştürmek isteyerek bir nevi cinnet anlamı taşıyan ruh hallerini gösteriverdiğini ifade etmektedir (Yazır, 1992: 243-245).

3-) Riba, insanın malını karşılıksız olarak almaktır. Yüz lirayı yüz bir liraya peşin veya veresiye satmak, o bir lirayı karşılıksız almaktır. Acaba o yüz liranın bir müddet zimmette beklemesi, o bir lira fazlalığın karşılığı değil midir? Hayır, değildir. Bu işlem, vadeli satıştaki bedelin fazlalığı ile aynı şey değildir. Bu fazlalık sağlam bir fazlalıktır. Yüz liranın zimmette durması ise mevhum ve itibaridir ki bu durum sonunda menfaat olabileceği gibi zarar da olabilir. Satış işlemi bir kar sağlamışsa, bu kar sırf bu satış sözleşmesinden doğmaz, bu sözleşme ile daha önceki bir satış (alış) sözleşmesi arasındaki farktan doğmuştur (Yazır, 1992: 247-248).

4-) Riba insanları cidden çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tutar. Zahmetli olan ticaret ve sanatlar yoluyla çalışıp kazanmanın zorluğuna dayanamamaya başlar. Bu durum yüksek üretim yapma yeteneğine sahip kişilerin çalışmalarından iş dünyasının mahrum kalmasına sebep olur (Yazır, 1992: 249).

5-) Ribacılık insanlar arasında ihtiyaca göre “karz-ı hasen“ suretiyle iyilik ve yardımlaşmanın kesilmesine sebep olur. Ribanın yürürlükte olduğu yerlerde para sahipleri “karz-ı hasen” den vazgeçmeye başlar. Halk arasında yardımlaşma ve dayanışma duyguları silinmeye başlar (Yazır, 1992: 249-250).

6-) Ribayı caiz kabul etmek, zenginlere fakir fukaradan fazla bir mal çekmek imkanını bağışlamak demektir.

7-) Bütün bu sayılanlar, ribanın haramlığının Allah katındaki hikmetini tam olarak açıklamaya yetmez. İhtimal ki, ribanın bilinmeyen daha birçok kötü yönleri vardır. Ribanın haramlığının asıl sebebi bunun ilahi nass ile sabit olmasıdır.

6. ELMALILI HAMDİ YAZIR’IN GÖRÜŞLERİNE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Elmalılı da riba ve faiz konusunda fakihlerin çoğunluğunun benimsediği anlayışı tam anlamıyla kabullenmiştir. Ribayı “karşılıklı faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan bir fazlalık” olarak tanımlamakta, sadece vade dolduğunda vadenin uzatılması için istenen fazlalığı (cahiliye ribası) değil, borç verme işleminin başlangıcında istenen makul fazlalığı da kesinlikle riba olarak görmektedir. Bu bağlamda, devlet düzenlemesi ve denetimi çerçevesinde faaliyette bulunan bankalardaki faize de riba demektedir.

Riba ve dolayısıyla faizin haram oluşuna ilişkin benimsediği gerekçelerin bir kısmını ribanın ne olduğuyla ilgili izahların arasında, bir kısmını ise, “tefsir alimleri, ribanın haram kılınmasının sebeplerini aşağıda gördüğümüz üzere tek tek zikretmişlerdir.” diyerek geniş bir biçimde izah etmeye çalışmaktadır.

Riba nedir, ne değildir, yasaklama gerekçeleri nelerdir hususlarında ulema çoğunluğunun paralelinde görüş belirten Elmalılı Hamdi Yazır'ın açıklamalarına ilişkin genel değerlendirmelerimizi aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

(1) Tefsirde riba (faiz) işleminin kapsamı en geniş biçimde ele alınmış bulunmaktadır. Yani ribanın “borcun ertelenmesi sırasındaki fazlalık oluşu” yönündeki görüş hiç dikkate alınmamıştır.

(2) Riba ayetlerinin indiği dönemde riba, iki kişi arasındaki borç verip alma ilişkisi olarak cereyan ediyordu. Ayrıca esas itibariyle borç veren zengin, borç alan fakirdi. Üstelik vade uzatmada istenen fazlalık fahiş tutarda, başka bir ifadeyle borçlunun ödeme gücünü aşan ölçüde yüksek tutuluyordu. İşin sonu borçlunun köleştirilmesine kadar gidiyordu. Halbuki devlet düzenlemesi ve denetimi çerçevesinde faaliyette bulunan bankacılıkta bu hususlardaki durum tamamıyla farklıdır. Tefsirde riba konusuna bu farklılıklar hiç yokmuş gibi yaklaşmış bulunmaktadır. Böyle olunca da banka faizinin yasaklanışına ilişkin olarak da biraz önce özetlediğimiz, uygulama ile pek uyuşmayan, oldukça mübalağalı değerlendirmeler içeren gerekçeler ileri sürülmektedir. “Bankacılık faizinin, insanları çalışıp üretmekten kazanmaktan alıkoyduğu”, “zenginlere fakirlerden mal aktarmak imkanını bağışlamak sonucunu doğurduğu” gibi iddiaların, devlet düzenleme ve denetimi çerçevesinde çalışan banka uygulamalarının sonucu olarak ifade edilmesi tarihi tecrübenin ışığında doğru değerlendirmeler olmaktan uzaktır. Mesela 19. yy. başlarında Osmanlı liman kentlerinde tüccarın, toptancı ve perakendeci esnafın ödediği faiz, Fransa ve İngiltere’de aynı kurum ve kişilere uygulanan faizin neredeyse 3 katıydı. Fransız köylüsü köyüne kadar gelen banka görevlilerinden aldıkları krediye %4 faiz öderken Osmanlı’da tanzimattan bir hayli sonra bile %20’nin altına düşmemişti (Kazgan, 1997: 25). Bunlar gibi birçok örnek ne yazık ki ulemamız tarafından ya bilinmiyor ya da üzerinde akıl yürütmek gerekli görülüyordu. Üstelik Elmalılı Hoca’nın yaşadığı dönemde de ülkemizde banka uygulamasının epeyce yıllık bir geçmişi olduğunu belirtmemiz, meseleye olguların ışığında değil, fikhın pek tartışılmayan, o dönemdeki dogmaları ışığında bakıldığını göstermektedir. Nitekim gerekçelere ilişkin özetlemedeki son maddenin “ribanın haramlığının asıl sebebi, nass ile sabit olmasıdır” biçiminde olması değerlendirmemizi doğrulamaktadır. Birçok alimin yaptığı gibi, hocamız da uzun tarihi tecrübenin değerlendirilmesi ışığında nass’ın yorumunun doğru olup olmadığını gözden geçirmek yerine, o yorumu doğru kabul edip, haklı çıkarmaya dönük gerekçeler sıralamak yolunu seçmiş bulunmaktadır. Örneğin, o zaman için para vakıfları tecrübesi değerlendirilip bu uygulamanın hem fon kullananlar, hem ülke ekonomisi açısından eksiklikleri dikkate alınarak dogma haline gelmiş yaklaşım tartışılabilirdi. Günümüz için ise faizsiz bankacılıkta (Türkiye’de Katılım Bankacılığı) kullanılan araç ve yöntemlerin etkileri ışığında söz konusu dogmanın daha gerçekçi biçimde değerlendirilmesi mümkündür. Biz de bu çalışmamızda böyle bir çaba göstermiş oluyoruz. O gerekçelerin çoğunun gerçeklerle uyuşmayan mübalağalı iddialar olmasını anlamak, konuya bilim adamı mantığıyla bakanlar için hakikaten zor olmaktadır.

(3) “Riba insanları çalışmak ve üretmekten uzak tutar.” mealindeki iddia, bankacılıktaki faizle ilgili değil; ancak tefeci faiziyle ilgili olabilir. Uygulama objektif biçimde değerlendirildiğinde, bu iddianın tam tersini söylemek daha doğru görünmektedir.

Devlet düzenlemesi ve denetlemesi çerçevesinde çalışan bankaların küçük tasarruf sahiplerine verdiği faizin (normal ekonomik koşullarda) onların çalışmadan geçinmelerini sağlayacak düzeyde olduğunu söylemek doğru olmaz. Küçük tasarrufçu genellikle aylık gelirinin küçük bir kısmını ayırmakta, bu tasarrufunu kendinden daha iyi değerlendireceğini umduğu uzman bir kuruma (banka) emanet etmektedir. Bankanın mevduata uyguladığı faiz, tasarrufun değerini korumanın ötesinde, genellikle ciddi bir reel getiri sağlayacak düzeyde değildir. Sonuç olarak küçük tasarrufçunun işini bırakıp geçinmesini sağlayacak bir getiriden bahsetmemiz gerçekçi bir değerlendirme olmayacaktır.

Öte yandan bu küçük tasarrufların (faiz haramdır) denilerek bankaya yatırılmamasının genellikle altın ve dövizli yatırım aracı haline getirdiğini de dikkate almamız gerekir. Bunların ülke ekonomisi açısından ne gibi olumsuz sonuçlar doğurduğunu uzun uzadıya açıklamaya gerek olmadığı kanısındayız.

Söz konusu iddiaya bankaların verdiği krediye uyguladıkları faiz açısından baktığımızda da özetle şunları söyleyebiliriz: Osmanlı tecrübesini gözden geçirdiğimizde, yerli bankaların hayata geçirilemediği ülkede çiftçilerin tefeciler ve selemciler tarafından ciddi biçimde sömürüye uğratıldığını, Avrupalı çiftçilerle karşılaştırıldığında dört baş katı faizlere muhatap oldukları görülmektedir (Kazgan, 1997: 25; Çonkar, 2023: 457). Zaten para vakıfları ile ilgili olarak 16. yy’da yapılan tartışmalarda bu uygulamanın insanları tefecilerin sömürüsüne karşı koruyucu etkisine ciddi bir biçimde vurgu yapıldığını görmekteyiz. Hatta bu vakıfların para kullandırırken uyguladıkları belirli orandaki “ribh”in haram olacağını söyleyenlerin dinden çıkacaklarına fetva verilmiş bulunmaktadır (Çonkar, 2017).

Ancak para vakıfları, yapıları gereği genellikle küçük işletmelerin veya tüketicilerin ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmışlar, işletmelerin büyütülmesini sağlayacak çapta destek sunamamışlardır. Cumhuriyet döneminde ise durum daha da ilginçtir. Para vakıflarının varlıkları Şer’iyye ve Evkaf vekaletine devredildiği için faaliyetleri sonlanmıştır. Bankacılıktaki faiz ise fıkıh alimlerinin çoğunluğu tarafından haram olarak kabul edildiği için, dini duyarlılığı yüksek olan halkımız banka kredilerinden yararlanmaktan uzak durmuştur. Sonuç olarak bankalardan yeterince yararlanılmadığı için hem yeni işletmelerin kurulması hem de işletmelerin büyütülmesi ciddi biçimde aksamıştır. Dolayısıyla realiteye önyargısız olarak bakıldığında; bankalardan yararlanmak değil, tam aksine yararlanmamak çalışma ve üretimin gelişmesini aksatmıştır demek daha doğru olmaktadır.

(4) Bin yıl önceki iktisadi hayat, işlemler ve araçlar çerçevesinde konuya yaklaşıldığında geleneksel yorumu benimsemek anlaşılabilir bir durum olabilir. Ancak Avrupa ve Amerika’nın önemli ölçüde sanayileştiği ve İslam Aleminin onlara nasıl yetişebiliriz diye dertlendiği bir yüzyılda, ekonomik hayatımızın en önemli handikapı diyebileceğimiz sermaye birikimini niçin gerçekleştiriyor olduğumuz ve dolayısıyla sanayileşme ve kalkınmaya yeterli ve doğru biçimde niçin sermaye sağlayamadığımız hususunda en önemli alimlerimizin olaylara niçin gerçekçi biçimde yaklaşmadığını anlamak oldukça zordur.

(5) Daha eskiyi ve başka İslam ülkelerini bir tarafa bırakalım. 6 Yüzyıllık Osmanlı Dönemindeki Para Vakıfları uygulamasının, sorunlarımıza palyatif çözümlerle yaklaşmanın güzel bir örneği olduğunu söyleyebiliriz. Para vakıfları sadece küçük çaplı borç verme uygulaması yapmış, ama küçük tasarrufların değerlendirilmesine yönelik bir mekanizma olmamıştır. Üstelik fon kullandırma uygulaması, birçok alime göre “bey’ul iyne” olarak isimlendirilen tam anlamıyla bir hile-i şer’iyye yöntemidir. Hem küçük tasarrufların toplanarak büyük kaynak havuzu oluşturmak, hem de etkin yatırımlara yeterli büyüklükte kaynak aktarmak bakımından yetersiz olan bu kurumu da geliştirmeyi başaramamışız. Bunun da temel sebebinin riba konusuna tecrübelerin ışığında gerçekçi yorumlarla yaklaşma hususunda hala sürmekte olan yersiz cesaretsizliğimiz olduğunu söylemek durumundayız.

(6) Sosyal ve iktisadi ilişkilerle ilgili birçok konuya olduğu gibi, bu konuya yaklaşımda da bilimin desteğine başvurmanın önemli bir handikap oluşturduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle iktisadın bir bilim olduğunu ciddiye almamanın, fıkıh’ın iktisat bilimi yerine konulmasının, olaylar ve olguları değerlendirmede farklılıklara yol açacağını farkında olmamız gerekir. İktisat bilimi insanların, insanların oluşturduğu kurumların iktisadi konulardaki davranışlarını, birbirleriyle ilişkilerini objektif (tarafsız) biçimde inceler. Olguların ve olayların nedenlerini belirlemeyi hedefler. Gözlem, deney ve tecrübeleri, akli kullanarak değerlendirme yoluyla kurallaştırmaya çalışır. Değişmez ve kesin doğrulara değil, koşullar ve ortam değiştikçe değişen genellemelere ulaşma çabasıdadır. Yani “pozitif bilim” olarak iktisat bilimi “ne olması gerektiği” ile değil “ne olduğu”, “nasıl olduğu” ile ilgilenir. İktisat biliminin “normatif” yönü “iktisat politikası”dır. İktisat politikası ise pozitif iktisat biliminin bulgu ve verilerinden yararlanarak; insanlar, toplumlar ve ülkenin belirlenen iktisadi hedeflere (doğru olduğu düşünülen) en hızlı ve etkin biçimde ulaşılabilmesi için ne gibi araç ve yöntemlerin nasıl kullanılması gerektiği üzerinde çalışır. Doğru, yanlış gibi değer yargıları burada devreye girer. Fıkıh ile ortak alanları buradaki değerlendirmelerde ortaya çıkar.

Fıkıh ise Kur'an ve sünnete dayanarak olgu ve ilişkilerin doğru ve yanlışlığına, helal ve haramlığına, nasıl olmaları gerektiğine ilişkin hükümler oluşturmaya çalışır. Yani, iktisadi alanla ilgili olarak konuşursak, iktisat politikası (normatif iktisat) alanıyla önemli ölçüde örtüşür. İktisadi olgu ve ilişkilerin helal ve haramlığına, doğru ve yanlışlığına, Kur'an ve sünnete dayanarak karar verirken pozitif iktisat biliminin o zaman ve koşullarda ulaştığı genellemelerden yararlanır. Bunları, akli da kullanarak değerlendirir. Yanlışlıkları düzeltmeye, iyileştirmeye dönük doğru tedbirleri bu şekilde üretir. Özetle iktisat ile fıkıh birbirini nakzedenden iki alternatif değil, tam aksine birbirinin tamamlayıcısı iki çalışma alanıdır.

(7) “Ribacılık karz-ı hasen’i engeller.” İfadesi, tasarrufunu bankaya yatırmak olgusunu doğru biçimde algılamamak olarak değerlendirilebilir. Bankaya mevduat yatırmanın amacı borç vermek değil, tasarrufun bir uzman kuruluşça değerlendirilmesi için, uzman kuruluş olan bankaya emanet edilmesidir. Başka bir ifadeyle ticaret ve yatırımla ilgili yeterli bilgi ve imkana sahip olmayan küçük tasarrufçular; bunları kendilerine vekaleten uygun biçimde değerlendirilmesini sağlamak üzere yatırıma sevk etmeyi amaçlamaktadırlar. Karz-ı hasen (güzel borç) ise sevap amaçlı bir hayır faaliyetidir. Genellikle tanıdıklara yönelik ve küçük meblağlı bir destek işlemdir. Yani bankacılık karz-ı hasen’in rakibi değildir.

7. GELENEKSEL FIKIH ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’DE RİBA’DAN KAÇINMA UYGULAMALARI

Türkiye’de bu çabaları 4 başlık altında incelemenin uygun olacağını düşünüyoruz. Bunları şöyle sıralayabiliriz (Çonkar, 2017):

- (1) Para Vakıfları
- (2) Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)
- (3) Çok Ortaklı Şirketler
- (4) Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

Bu adımlara ilişkin ayrıntılı bilgiye gösterdiğimiz kaynaktan ulaşabilirsiniz. Burada kısa bir özetleme yapmaya çalışacağız.

7.1. Para Vakıfları

Para vakıfları, belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türü olarak tanımlanabilir (Çizakça, 1993: 67). Bu vakıfların işletilmesindeki temel prensip; vakfedilen paranın mudaraba, bidaa veya muamele-i şer’iye yöntemlerinden biriyle işletilip, gelirin Vakıf amaçları yönünde kullanılmasıdır (Alper ve Erdoğan, 2009). Bu Vakıflar II. Murat döneminden başlayıp, Osmanlı’nın sonuna kadar var olmuşlardır (Özcan, 2003: 11-12).

Para vakıfları, paranın işletilişinde esas itibariyle “muamele-i şer’iye” yöntemini ağırlıklı olarak kullanmışlardır. Bu yöntemin fihhi dayanağı ise “bey’ul iyne” denilen işlemdir. Bey’ul iyne, bir malı vadeli olarak satıp müşteriye teslim ettikten sonra müşteriden o malı daha düşük bir bedelle geri almak uygulamasıdır (Bayındır, 2007: 226). Tam bir hile-i şer’iye örneği olarak nitelenebilecek bu uygulamayı, Osmanlı’nın meşhur alimlerinin çoğu meşru olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu uygulamanın banka kredilerindeki faizden bir farkı olmadığını bir finansçı olarak rahatlıkla ifade edebiliriz.

Bu uygulamadan şu sonuca ulaşabiliriz: Günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de karz-ı hasen biçiminde veya mudarabe (emek-sermaye ortaklığı) yoluyla kullandırılacak fonlar; işyerlerinin özellikle

planlama ile öngörülemeyen kısa vadeli, ani ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını (çalışma sermayesi) karşılamak açısından yeterli olamamaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak bakımından en uygulanabilir yöntemin muamele-i şer'iyye oluşu, bu yöntemin büyük ölçüde kullanılmasına yol açmıştır diyebiliriz (Çonkar, 2017).

7.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)

Şimdiki ismi “Türkiye Yatırım ve Kalkınma Bankası” olan DESİYAB 1975 yılında kuruldu. Bu banka, yatırım ve kalkınma bankacılığının gerektirdiği her türlü faaliyette bulunmanın yanında, konumuz açısından önem taşıyan iki ilave işlevle de yükümlü kılınmıştır. Bunlar (Çonkar, 1988: 243-244);

(i) Yurt içi ve özellikle yurt dışında çalışanlarca girişilen yatırım teşebbüslerine yatırım ve işletme kredisi açma ve sermayelerine katılma yoluyla destek sağlama.

(ii) Sermayelerine katıldığı yatırım teşebbüslerine “kar ortaklığı esaslı kredi” verme.

İlk işlevdeki destek sağlamadan kastın “teknik ve yönetsel destek” olduğunu, ikinci işlevin başka bir ifadesinin ise “faizsiz finansal destek” anlamına geldiğini ifade etmekte yarar görüyoruz.

Bu bankanın ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek yönünde hiçbir şey yapmadığını, bununla birlikte bazı gerçeklerin görülmesine imkan sağladığını ifade edebiliriz. Öncelikle, “borç verilen fonların, makul bile olsa bir fazlalıkla geri alınması faizdir ve faiz haramdır” gibi sloganik söylemlerin o tarihte bir karşılığının olmadığı görülmüş oldu. Bu hususta İslam aleminde ve hatta kapitalist dünyada geliştirilmiş olan birikime bile başvurulmamış olmasının düşündürücü olduğunu da söylemeliyiz. Bu birikimden yararlanan yönetici ise bu sloganları bayrak yapanların “faizci” diye nitelediği Turgut Özal oldu. Biraz ileride tanıtacağımız “Özel Finans Kurumları”, (bu kurumların faizsiz, ama fikhın genel kabulleri esas alındığında ribasız olup olmadığı konusuna yeri gelince değineceğiz.) İslam alemindeki örneklerden yararlanarak faizsiz finans uygulamasını ülkeye kazandırdı.

7.3. Çok Ortaklı Şirketler

Bunlar, çoğunluğunu Avrupa’daki Türk işçilerin oluşturduğu tasarrufçuların faizsiz bir gelir elde etme amacıyla 1970’lerde oluşturduğu şirketlerdir. Tasarrufçu işçilerin bu şirketlere yönelmesindeki ikinci etkenin vaat edilen kar oranları olduğunu söyleyebiliriz. Dağıtılacak kar oranının (mark üzerinden %25-%30 gibi) tasarrufların işletmeye verilmesi sırasında, adeta verilmesi garanti olacak biçimde sunulmasının, banka mevduatlarına başlangıçta öngörülen faizle yaklaşık aynı olması yeterli ölçüde tartışılmamıştır.

Bu deneyimden de bazı önemli sonuçlar ortaya çıkmış oldu. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

(i) Tasarrufçuların tasarruflarını karz-ı hasen biçiminde işletmelere vermelerini beklemek insan tabiatını yansıtan realiteye pek uygun düşmemektedir. Karz-ı hasen’in ancak birbirlerini tanıyan iki kişi arasında ve sınırlı ölçüde gerçekleşebileceğini söylemek (hele de sürekli yüksek enflasyon ortamında) insan davranışlarının ortaya koyduğu realiteye daha uygun olur.

(ii) Burada bahsettiğimiz tasarrufçudan kastımız, tasarruflarını belirli bir gelir elde etmek üzere, bu umudu veren yatırımlara aktarmak isteyen kişidir. Öyleyse bunların beklentisini karşılayabilecek ve riba (faiz) olarak nitelenmeyecek getiriye sağlayabilecek yatırım araç ve kurumlarının geliştirilmesi gerekir.

(iii) Bu şirketlerin çoğunun başarısız olduğunu biliyoruz. Buradan ortaya çıkan ders şudur: hem tasarrufçuların mağduriyetini hem de ülke ekonomisinin zarara uğramasını önlemek için tasarrufların ciddi yapılabilirlik etütlerine dayanan yatırımlara aktarılmasını sağlayacak, devletin düzenlemesi ve gözetimi

çerçevesinde çalışan finansal kurumlara ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır.

7.4. Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

Türkiye’de, Osmanlı dönemi dahil, ribadan (faiz) kaçınma çabaları içinde en ciddi kurumsal girişimin Özel Finans Kurumları’nın kurulması olduğunu söyleyebiliriz.

1985 yılında ilk kurulanlar sermayeleri ağırlıklı olarak körfez kaynaklı olan Al Baraka Türk ÖFK A.Ş. ve Faisal Finans ÖFK A.Ş.’dir.

Özel finans kurumlarını; “cari hesap” ve “katılma hesapları” adı altında topladıkları fonları, genel olarak “murabaha”, az bir kısmını ise kar/zarar ortaklığı (“mudarabe”, “muşaraka”) ve “finansal kiralama” yöntemleriyle fon talep edenlere kullandıran, faizsiz bankacılık yapma amaçlı kurumlar olarak tanımlayabiliriz (Çonkar, 2017).

19.10.2005 tarihinde 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile isimleri Katılım Bankaları olarak değiştirildi.

Çağdaş murabaha; sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları ham madde, yarı mamul, makine, teçhizat vb. gibi elle tutulan, gözle görülen malların üçüncü şahıslar veya işletmelerden peşin satın alınıp, kendilerine belli bir kar ilavesiyle vadeli olarak satılması işlemidir. Bu işlemde; satın alınacak mal, peşin fiyatı, kalitesi ve satıcı işletme gibi hususlar müşteri tarafından belirlenmekte, satıcıya peşin ödeme ise katılım bankası veya bankanın vekalet verdiği müşterinin kendisi tarafından yapılmaktadır. Bu uygulamaya kurumsal murabaha denmektedir. Benzer uygulama bireylere yönelik olarak da yapılmakta, bu uygulamaya da bireysel murabaha denmektedir.

Uygulamayı değerlendirdiğimizde, özellikle kısa süreli fon ihtiyacının karşılanması hususunda kar/zarar ortaklığı biçimindeki yöntemlerin (mudarabe ve muşaraka) işleminin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Bu iki yöntemin uygulanmasını zorlaştıran diğer bir husus ise toplanan fonların genellikle kısa vadeli olmasıdır. Dolayısıyla fon kullandırmada çağdaş murabaha yöntemi çok ağırlıklı bir hacme sahiptir. Bu yöntemin, hile-i şer’iye olarak vasıflandırılması ise gayet kolaydır. Nitekim, uygulamayı caiz bulanlar çoğunlukta olmakla birlikte, göz ardı edilmeyecek sayıda karşı çıkanlar da vardır.

2022 Haziran itibarıyla, katılım hesaplarındaki mevduatların %87,7’si kısa vadeli (0-3 ay), sağladıkları finansmanın %63,3’ü orta ve uzun vadeli (3 ay ve daha fazla) (CFO, 2022: 45 (Görüldüğü gibi 3 ay ve fazlası orta ve uzun vadeli sayılmakta).

Gerek İslam Alemi’nde gerekse ülkemizde ribadan kaçınma çabalarının ulaştığı son kurumsal çözüm ülkemizde “katılım bankacılığı” olarak isimlendirilen “İslam bankacılığı veya faizsiz bankacılık”tır. Bununla birlikte bu bankaların uygulamaları ile ilgili olarak da birçok eleştiriler yapılmaktadır.

En yoğun eleştiri ideal ile pratik farkıdır. Faizsizlik iddiasındaki bir finans kurumu için ideal fon kullanma yöntemleri mudaraba ve muşaraka olmalıdır. Halbuki fon kullandırmada murabaha uygulaması yukarıda da belirttiğimiz gibi çok geniş bir hacme ulaşmıştır. Murabaha uygulamasına karşı çıkan birçok alim söz konusudur.

Murabaha’da uygulanan kar oranlarının (vade farkı), konvansiyonel banka faiz oranlarına çok yakın ve paralel seyredişi de ayrı bir tartışma konusudur. İki banka türünün aynı piyasada rekabet ettiğini değerlendirsek, böyle olmasını doğal karşılamak gerekir. Ayrıca katılım bankalarının fon kullandırma uygulaması açısından para vakıflarına göre ribadan kaçınma amacına çok daha yakın olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

7.5. Riba'dan Kaçınma Uygulamalarının Değerlendirilmesi

Dört başlık altında özetlemeye çalıştığımız, Türkiye'de (Osmanlı dönemi dahil), ribadan kaçınma uygulamalarıyla ilgili şu hususların tespit edilmesi mümkündür:

- Cahiliye ribasıyla ilgili rivayet pek ciddiye alınmamıştır.
- Ribanın tanımına ilişkin hadislerin çoğunun zayıf olduğu ve çelişkiler içerdiği, hadisler yoluyla ribanın kapsamının genişletildiği hususuna pek önem verilmemiştir.
- Ribanın kapsamının genişletilmesi ticari hayatta fona ihtiyacı olanların işini zorlaştırmıştır.
- Bu zorluğu aşmak amacıyla bey'ul iyne benzeri şer'i hile yöntemleri geliştirilmiştir.
- Osmanlı dönemindeki para vakıfları bu yöntemi kullanmış, ama bununla ancak küçük çaplı ihtiyaçlar giderilebilmiştir.
- İşletmelerin büyüebilmesi ve ülke kalkınması için yeterli büyüklükte fon desteği sağlama açısından bu kurumlar yeterli olmamıştır.
- Çünkü bu kurumların fon imkanı sınırlıdır. Küçük tasarrufların fonlarını toplayarak büyük fon havuzları oluşturacak bir mekanizma mevcut değildir.
- Cumhuriyet dönemindeki Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası da hedeflenen biçim de uygulama yapamamış ve faizli bankacılığa dönüşmüştür.
- Çok ortaklı şirketler de işletmeciliğin gereklerine uygun çalışmayı öncelemek yerine, güya faizsiz ama gerçekte başlangıçta adeta kar garantisi vererek fon toplama gibi yine şer'i hile benzeri bir yöntemle fon toplamışlardır. Bunlar ayrıca sanki bir banka gibi ortakların istediği anda şirketteki sermayelerini çekebileceği gibi bir ucube uygulama yapmışlar ve en ufak bir kriz ortamında bu mümkün olmadığı için tasfiye noktasına gelmişlerdir.
- Nihayet İslam aleminde geliştirilen faizsiz bankacılık model alınarak Özel Finans Kurumları (Katılım Bankaları) oluşturulmuş, fon kullandırmada faize benzediği iddiaları olan murabahanın büyük bir ağırlık teşkil etmiş olmasına rağmen çoğu alimlerce ribadan kurtulunmuş olduğu kabul edilmiştir.

8. RİBA'DAN KAÇINMA HUSUSUNDA BİRİNCİ SEÇENEK: CAHİLİYE RİBASINI ESAS ALMA

8.1. Kur'an-ı Kerim ve Cahiliye Ribası

Son yıllarda, bu konuda çoğunluğun savunduğu görüşe karşı çıkan ilim adamlarının çoğalmaya başladığı rahatlıkla görülebilir. Yeni nesillerin eski dönemlere göre daha eğitilmiş ve daha sorgulayıcı oluşunun bu gelişmenin önemli nedenlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. Geçmiş İslam toplumlarında bir yandan ribanın haram olduğu hususu pek tartışılmazken, öte yandan hile-i şeriyye olarak ifade edebileceğimiz yöntemler yoluyla aslında riba olarak nitelenebilecek uygulamaların yaygınlığını bugün okuma imkanı olan bir çok kişi fark etmiş bulunuyor.

Bu bağlamda, riba yasağının geldiği ortamdaki riba uygulamasının, yani cahiliye ribasının; borcun verildiği anda, belirtilen vadede ödenmesi istenen makul fazlalık değil, vadenin ertelenmesi sırasında istenen faz-

lalılık (çoğu zaman da fahiş fazlalık) olduğu yönünde ciddi kaynaklara dayanan bilgilere çok sayıda ilgilinin ulaşıyor olmasının önemli bir durum olduğunu belirtmek istiyoruz.

Süleyman Uludağ İmam Malik'in El Muvatta'sından şöyle bir aktarma yapıyor. Zeyd b. Eslem'e göre cahiliye ribası şudur: Bir adamın, diğer bir kimse üzerinde, belli bir vadede tahsil edilmesi gereken bir hakkı (alacağı) olurdu. Alacağın vadesi dolunca alacaklı borçlusuna ister borcunu öde, ister riba muamelesini işletelim der. Borçlu borcunu öderse iş biter, aksi takdirde borcunun artmasını kabul eder, öbür taraf da vadeyi uzatırdı (Uludağ, 1988: 43).

Mevdudi burada bahsedilen kredinin ilk sözleşmede faizsiz olarak verildiğini varsaymaktadır. Fakat riba sisteminin normal kabul edildiği ticari Mekke toplumu ya da Yahudi Medine toplumu gibi bir anlayış ortamında bunun makul bulunmasını anlamak pek kolay değildir. Sermayelerini kat kat artırmak zihniyetindeki tefecilerin ilk sözleşmedeki faizden, sanki tasaddukta bulunur gibi feragat edeceklerini varsaymak hiç de mantıklı görünmemektedir (Öztürk ve Şahin, 2021: 204-205).

Riba'nın ne olduğu sahabe devrinden beri tartışılmıştır. Üsame b. Zeyd, Abdullah b. Abbas, Zübeyr b. Avvam ve Muaviye b. Ebu Süfyan gibi sahabeler Kur'an'da kesin olarak yasaklanan ribanın cahiliye döneminde uygulanan ve günümüzde "tefecilik" olarak ifade edilen katlı veresiye – erteleme ribası olduğu görüşündedirler (Öztürk ve Şahin, 2021: 24).

Şahin ise şu açıklamayı eklemektedir: İbn Abbas da Bakara Suresindeki "Allah alış veriş helal, ribayı haram kıldı" ayetini tefsir ederken "riba ancak ertelemeye olur" hadisini delil alarak "Allah veresiye alış verişteki ilk artırmayı helal, sonraki artırmayı haram kıldı" ifadelerini kullanmıştır. Bu da keyfi ve fahiş gecikme faiziyle başlayıp köleleştirmeye giden sürecin riba olduğu tezini güçlendirmektedir (Öztürk ve Şahin, 2021: 151).

Fazlurrahman, riba ile ilgili ayetleri kronolojik sıraya koyduğumuzda ve eldeki tarihi delilleri de dikkate aldığımızda aşağıdaki sonuçlara ulaşacağımızı belirtmektedir (Öztürk ve Şahin, 2021: 204):

- (1) İslam öncesi dönemdeki riba, anaparanın tefecilik sürecinde kat kat katlandığı bir sistem idi.
- (2) Bu sebeple Kur'an ribayı adil bir işlem olarak kabul etmedi.
- (3) Kur'an ticari kâra izin verirken vurgunculuk yerine iş birliği ruhunu teşvik etti.

Şahin de Kur'an'daki riba ile ilgili ayetlerden aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır. (Öztürk ve Şahin, 2021: 142):

- (1) Bu işlem zenginlerden yoksullara doğru bir borç işlemidir.
- (2) Yoksul tarafın yoksulluğu sadaka alacak düzeydedir.
- (3) Yoksul taraf çaresizlikten borç almakta ve bu nedenle işlem zengin tarafın kontrolünde şekillenmektedir.
- (4) Zengin taraf bu işlemi bir getiri aracı olarak görmekte ve bu sebeple vadede ödenmeyen alacağı için fahiş bir gecikme faizi uygulamaktadır.
- (5) Bu sürece engel olacak bir kamu otoritesi bulunmamaktadır.

8.2. Hadislerdeki Riba

Çalışmamızın amacı esas itibarıyla borç ilişkisindeki riba hususunu irdelemek olduğu için, hadislere de bu açıdan yaklaşacağız. Bu nedenle fadl ribası üzerinde durmayacağız.

Ribayı tarif eden hadislerin en önemli tarafı, ribanın alım satım muamelesiyle birlikte zikredilmiş olmasıdır. Ne cahiliye, ne de İslam dönemindeki ribadan bahseden hadisler “ribe-l karz” denilen faizle ödünç muamelesinden bahsetmemektedir. Fıkıh alimlerinin, riba konusunu ikraz bahsinde değil, alım satım bahsinde ele almaları da bu bakımdan dikkate değer bir husustur (Uludağ, 1988: 69).

Fazlurrahman’ın “Tahkik-i Riba” başlığıyla Urduca olarak yazılan ve Hakan Şahin tarafından çevrilerek “Riba ve Faiz Nedir, Ne Değildir” adlı kitaba ilave edilen makale kitabın 199-245. sayfaları arasında yer almaktadır. Söz konusu makalede “hadislerde riba” hususu ayrıntılı biçimde incelenmekte ve değerlendirilmektedir (Öztürk ve Şahin, 2021: 214-233). Bu çalışmada ribanın tanımıyla ilgili hadislerin birçok çelişkilerle birlikte, çözümü neredeyse imkansız bir çok karışıklıkları da içermekte olduğu belirtilmektedir. “Çok sayıda çelişkiler ve çözümsüz karışıklıklardan dolayı ribaya dair, ilgili tüm durumları kapsayan ve ilgisiz tüm durumları dışarıda bırakan bir tanımlama yapmaya kalkışmak cesurca olacaktır.” denilmekte ve çalışmanın 214-228. sayfaları arası bu hususa ayrılmış bulunmaktadır. Sonuç olarak da “kısacası, ribayı hadisler ışığında tanımlamaya yönelik çabaların hiçbiri şu ana kadar başarılı olmamıştır.” denilmektedir.

Ribayı tarif eden ve gerçekleşme şartlarını tespit eden hadis rivayetlerinden hiçbiri ilk dört halife zamanına kadar çıkmamaktadır. Hadislerde, hangi çeşit şeylerin Kur’an’da yasak edilen ribaya dahil olduğu sorusuna muhtelif cevaplar verilmekte ise de bu cevapların hiçbirinin mevsuk olduğu kabul edilemez (Uludağ, 1988: 85-86).

Riba konusundaki ayet ve hadislerle ilgili olarak aktardığımız bilgi ve değerlendirmelerden hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşabiliriz:

(i) İslam öncesi dönemdeki riba zenginlerden yoksullara doğru ikili bir işlemi. Üstelik anaparanın tecililik tarzı bir süreçte kat kat katlandığı bir işlemi.

(ii) İşlem, yoksul tarafın çaresizliği nedeniyle zengin tarafın denetiminde şekilleniyordu.

(iii) Üstelik bu işlemin sömürü tarzında yürütülmesini önlemek üzere düzenleme ve denetim işlevini üstelenecek kamu otoritesi de yoktu.

Eğer riba (faiz) konusuna bu kısımda aktardığımız görüşler doğrultusunda yaklaşmış olsaydı, muhtemelen “para vakıfları” biçimindeki sadece küçük hacimli fon ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan tek kanatlı finans kurumlarından; hem küçük tasarruflardan büyük fon havuzları oluşturan, hem de bu havuzlardan ülke kalkınmasını sağlayabilecek ölçekte fonları, en uygun işletmelere ve yatırım alanlarına aktarabilecek çift kanatlı finans kurumları olan bankacılığa geçiş yapabileceğini ifade etmenin rahatlıkla mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

9. RİBA’DAN KAÇINMA KONUSUNDA İKİNCİ SEÇENEK: GELENEKSEL BANKACILIĞIN İŞLEVLERİ İŞİĞİNDA YAKLAŞIM

9.1. Ticaret Bankaları ve İşlevleri

Tasarruf sahiplerinden mevduat adı altında topladıkları fonları ihtiyaç duyan kişi ya da kuruluşlara kredi olarak kullandıran yani fon fazlası bulunan kişi ya da kuruluşlar ile fon ihtiyacı olan kişi ya da kuruluşlar ara-

sında finansal aracılık hizmeti veren kuruluşlar banka olarak isimlendirilir.

Bankacılığın gerek şahıs ve işletmeler gerekse ülke ekonomisi açısından günümüzde üstlendiği işlevler oldukça kapsamlıdır. Bu işlevleri özellikle ticaret bankaları bağlamında aşağıdaki biçimde özetleyebiliriz (Akgüç, 1989: 5-7; Erdem, 2008: 51-54; Öztürk ve Şahin, 2011: 106-109):

i. Finansal aracılık yapma: Bankaların başlıca işlevi kişi ve kurumların tasarruflarını toplayıp bunlardan büyük fon havuzları oluşturmak, bunları kaynak ihtiyacı olanlara ihtiyaç duydukları tutarlarda aktarmaktır. Özellikle ticari hayatın içinde olmayan küçük tasarrufların bu tasarruflarının doğru ve etkin biçimde değerlendirilmesini sağlarlar.

ii. Kaynak kullanımını etkinleştirme: Bankalar, ekonomiyi genel olarak ve sektörler bazında izleyen uzmanlara sahip oldukları için topladıkları fonları verimlilik, karlılık ve gelişme potansiyeli açısından en uygun alanlara aktararak kıt olan fonların en etkin biçimde değerlendirilmesine hizmet etmiş olurlar.

iii. Kaynak kullanımında vade ve tutar dönüştürme: Tasarruf sahipleri genellikle küçük tutarlarda ve kısa vadeli olarak mevduat yatırırılar. Fon talep edenler ise daha büyük tutarlarda ve daha uzun vadeli biçimde fon elde etmek isterler. Bankalar, yüz binlerce tasarrufların bu küçük tutarlı ve kısa vadeli fonlarından havuzlar oluşturarak bunları daha büyük tutarlı ve daha uzun vadeli olarak binlerce işletmeye aktarabilme imkânı ortaya koyarlar.

iv. Kamu kesimini finanse etme: Bankalar, bazen zorunluluk bazen de daha az riskle daha fazla kar etmek amacıyla önemli tutarda hazine bonusu ve devlet tahvili olarak kamunun da finanse edilmesini sağlamaktadır.

v. Gayri nakdi kredi kullandırımı: Bankalar, müşterilerinin yurt içi ve özellikle yurtdışı taahhüt gerektiren işlemlerinde teminat mektupları vererek onların taahhüt altına girmelerine imkan sağlamaktadırlar. Özellikle birbirlerini yeterince tanımayan ithalatçı ve ihracatçının söz konusu olduğu dış ticaret işlemlerinde bankaların bu işlevi hayati bir önem arz etmektedir. Ayrıca yeni finansman ve ödeme yöntemleri geliştirerek uluslararası ticareti de kolaylaştırmaktadırlar.

vi. Danışmanlık hizmetleri verme: Bankalar, sermaye yapısı, sektör stratejileri, şirket devir, birleşme ve satın almaları, risklere karşı korunma, uluslararası piyasalardan kredi teminine yardımcı olma ve sermaye piyasası işlemlerinde danışmanlık yapma gibi hizmetler de sunabilirler.

vii. Finansal bilginin temini ve dağıtılması: Finansal bilginin temini maliyetli ve zaman alıcı bir iştir. Küçük tasarruf sahiplerinin bu tasarruflarını kendi başlarına en doğru biçimde yatırıma yönlentmeleri bu olgu göz önünde tutulduğunda çok zordur. Bankalar küçük tasarruf sahiplerine bu hususta da destek sağlamış olurlar.

9.2. Kalkınma Bankaları ve İşlevleri

Sınai yatırımların gerçekleştirilmesinde uygun olan yabancı kaynağın uzun vadeli yatırım kredileri olduğu açıktır. Ancak ticaret bankaları kaynak yapılarının bu amaca uygun olmayışı, riskten kaçıcı tutumları ve kurumsal alışkanlıkları nedeniyle uzun vadeli kredi taleplerini karşılama konusunda elverişli ve istekli değildirlir (Küçüksavaş, 1980: 5).

Kapsamlı bir tanımlama yapmak gerekirse kalkınma bankaları; özellikle sermaye piyasalarının gelişmemiş olduğu ve bankacılık sisteminin girişimlere yatırımların gerektirdiği biçim ve tutarda kaynak sağlamada yetersiz kaldığı az gelişmiş ülkelerde bir yandan yatırımlara uzun vadeli kaynak sağlamayı öte yandan girişimcilere teknik destek sağlayarak yatırımları ve kalkınmayı hızlandırmayı amaçlayan bankalardır (Çonkar, 1988: 52). Ayrıca;

- (i) Sermaye piyasasının gelişmesini destekleme,
- (ii) Uygun yatırım alanları araştırmaları yapıp yayımlayarak girişimcileri bilgilendirme,
- (iii) Yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi safhasında girişimcilere teknik ve yönetsel destek verme,
- (iv) Dış ülke ve uluslararası finansman kurumlarından finansman sağlayarak uygun sanayi kuruluşlarına aktarma gibi hizmetler de sunarlar (Çonkar, 1988: 76-156; Akgüç, 1989: 7).

Bu bankalar mevduat toplamazlar ve genellikle şubeleri yoktur. O halde fon kaynakları nelerdir? Fon kaynaklarını üç grupta toplayabiliriz (Çonkar, 1988: 166-172):

- (i) Yurtiçi Özel, Kurumsal ve Ferdi Fon Kaynakları,
- (ii) Yurtiçi Kamusal Fon Kaynakları,
- (iii) Uluslararası Finans Kurumlarından Kredi Temini ve Gelişmiş Yurtdışı Sermaye Piyasalarına Tahvil İhracı.

9.3. Bankacılık Uygulamasındaki Faizin Fıkıhın KIYAS Yöntemi Uygulanarak Cahiliye Riba'sı ile Aynı Şey Olduğu Söylenbilir Mi?

Geleneksel bankacılığın işlevleri ve sunduğu hizmetleri riba konusundaki ayetlerin vahyedildiği ortamdaki riba uygulamasıyla karşılaştırmanın; bankacılık faizinin riba olup olmadığının irdelenip doğru değerlendirilmesi bakımından çok önemli olduğunu düşünüyoruz. Ne yazık ki bu husus üzerinde yeterince durulduğunu söyleyemeyiz. Burada sunduğumuz “ikinci seçenek” de geleneksel bankacılığın hem tasarruflara (yatırımcılara, tasarrufunu bir uzman kuruluş aracılığıyla değerlendirmek isteyenlere), hem girişimcilere hem de ülke ekonomisine ciddi hizmetler sunduğunu aktardık. Bu hizmetlerine karşılık olarak “maliyet+kar” anlamında adı “faiz” olan bir bedel almasının makul olmadığını söyleyebilir miyiz? Üstelik günümüzde alternatif bankacılık hizmeti veren katılım bankalarının böyle bir bedeli “vade farkı” adı altında aldığını da biliyoruz.

Burada devlet denetimindeki bankacılığın tasarruf toplama ve kredi verme sırasında uyguladığı bedelin (faiz), riba yasağının geldiği dönemdeki borç verme uygulamasında söz konusu olan ölçsüz ve denetimsiz riba ile aynı kabul edilmesinin doğruluğunu tartışmaya çalışacağız.

9.3.1. Fıkıhın Hüküm Verme Yaklaşımı Nasıl Olmalı?

“Dini naslar (ayetler ve hadisler) sabit ve sınırlı; zaman ve hayat ise değişen ve yenilenen bir karaktere sahiptir. Bu durumda tarihin belli şartlarında, belli bir topluma hitap eden dini nasların lafzi anlamları gayet, gayet doğal olarak, değişen şartlarda oluşmuş bulunan yeni problemleri ahlaki ilkeleri gözeterek çözmeye uygun düşmeyecektir. Bu husus, dogmatizme hapsolmemiş her zihin için açık bir gerçektir” (Çağrı, 2024).

“Fıkıh usulünün ... alternatif bilgi/çözüm üretme potansiyelini deşifre eden metodoloji çalışmalarına başlanması gerekmektedir. Fıkıh usulünün bir diğer işlevi de hayatın tevali eden yeni olgu ve ihtiyaçlarına yeni cevap ve çözümler üretecek metodolojik zihniyeti oluşturmaktır. ... Yani beyan eksenli, lafız eksenli usul-i fıkıhın yanına onu yok etmeden göz ardı etmeden neoklasik bir fıkıh usulünün geliştirilmesi gerekiyor. Fıkıh usulünün çözüm üretme kapasitesini donduran ve onu geçmişte olup bitenle sınırlandıran değil, geliştiren bir fikri çaba gerekiyor” (Bardakoğlu, 2017: 268).

Geleneksel fıkıh “her faizin riba olduğu kabul”üne “kıyas” adı verilen hüküm çıkarma yöntemiyle ulaş-

miş bulunmaktadır. Konuyu tartışabilmek için öncelikle kıyas yönteminin ne olduğu, bu yöntemin yerine kullanılabilir başka hangi yöntemlerin olduğu üzerinde durmak istiyoruz.

Öncelikle şunu belirtelim. Fıkhi hükümlerin çıkarılması ve geliştirilmesinde temel kaynaklar Kur'an ve sünnettir (nass). Çıkarılacak hükümler üç ana başlık altında toplanabilir: 1) İmani, itikadi hususlar, 2) İbadetlere ilişkin hususlar, 3) Ahlak ve toplumsal ilişkilere (muamelat) ait hususlar. İlk iki alanda şartların değişmesine bağlı olarak hükümlerin değişmesi söz konusu değildir. Ancak üçüncü alan, yani muamelat alanı hükümlerin çıkarılmasında şartların değişmesini ve bu değişikliklerin doğru biçimde analiz edilerek değerlendirilmesini dikkate almayı gerektirir. Bizim üzerinde durduğumuz "günümüz şartlarında hangi işlemlerin riba sayılması gerektiği" hususunun bu üçüncü alanla ilgili olduğunu belirterek konuyu tartışmaya girişmenin gerekli olduğunu belirtmeden geçmek uygun olmaz.

"Hayatın sünnetullah çerçevesinde sürekli bir akış ve değişim içinde olduğunu ve geriye akışın olmayacağını söylüyorsak o zaman ulemanın elini taşın altına koyması, modern dönemde müslümanların fikhinin nasıl hayatiyet kazanacağına kafa yorması, dinin hayatın her alanına uzanan bir rahmet olmasının önündeki engelleri kaldırması gerekmez mi?" (Bardakoğlu, 2017: 261).

Gerekçeleri bildirilmemiş olan "nass"ların koymuş olduğu hükümlerin mana ve gayeleri de; İslam'ın ruhu, genel prensipleri ve gözettiği maslahatların ışığında akılla idrak ve tespit edilebilir. Rey ile içtihad, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin devrinde gelişip daha sonraları sistematik hale gelerek kıyas, istihsan, istislah vb. adlarla birer hukuki istidlal vasıtası haline gelmişlerdir (Şener, 1974: 73-75).

Kıyas, her ikisinde de hükme esas teşkil eden illet aynı olduğu için, hakkında nass bulunmayan bir olayın hükmünü, hakkında nass bulunan bir olayın hükmüne eşit kılmaktır (A. Hallaf'tan nakleden Şener, 1974: 68).

"İstihsan'da ise kıyas gibi benzerlik esasına göre değil kamu yararı ve adalet esasına göre, şahsi takdire dayanarak hüküm verilir. Kıyas, nasslara bağlı bir içtihaddir. İstihsan ise hukukçuya daha serbest takdir yetkisi verme bakımından önemli olup, en çok teamül, sosyal şartlar ve icaplar dikkate alınarak yapılan bir içtihaddir" (Şener, 1974: 120). "Fıkıh içinde kültürün, örfi/beşeri fikhin payının yüksek olması, fikhin aleyhine değil lehine bir durumdur. Fikhin "İslama uygunluk" değil, "İslamın esaslarına aykırı olmama" şartıyla kendi zemininde geliştiğini de gözden uzak tutmamalıyız" (Bardakoğlu, 2017: 266). Serahsi çeşitli istihsan tarifleri verdikten sonra şöyle der: Bunlardan çıkan sonuca göre istishan kolaylık sağlamak için güçlüğü terk etmektir. Yüce tanrı da: "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez." (2/185) buyurmuştur (Şener, 1974: 121).

"İstihsan, hakkında nass bulunmayan yeni meseleler yanında, bir mesele hakkında nas olsa bile, zamanın ve şartların değişmesi nedeniyle artık o nasın lafzi anlamıyla ya da o nassa (asl) yapılan kıyasla ulaşılan hükmün uygulanması sorun çözümüyle hayata güzellik katmıyorsa, onun yerine aklın daha güzel, yani insan hayatı için iyi ve faydalı bulunduğu, dinin genel yarar (maslahat) amaçlarıyla uyuşan başka bir çözüm üretme yöntemidir" (Çağrı, 2024)

Necmeddin Tûfî (Ö. H. 716), imam Malik'i tenkit ederek; muamelat vb. konularda maslahatları esas almak gerekir "Zarar verme ve zararlar karşılıklı bulunma yoktur" hadisine dayanarak maslahatın bütün şer'i delillerden kuvvetli olduğunu söyler. Eğer nass ve icma, maslahatla bağdaşmazsa maslahata riayeti öne almak gerekir. Gerçekten, Hz. Ömer tarafından verilen bazı hükümleri incelediğimizde Tûfî'ye hak vermemek mümkün değildir (Şener, 1974: 151-152).

"(Mezheb imamları) nass bulunmayan yerlerde gerektiğinde meşru maslahatlara göre hüküm verdikleri gibi, zaman zaman da lafza değil, ruh ve manaya veya kitap ve sünnetin umumi kaidelerine dayanarak bazı nass'ların elfazını aşmışlardır" (Karaman, 1985: 151).

“Kur’an’ı anlamada tarih önemli, Hicaz-Arap kültürü önemli, siret/Hz. Peygamber’in hayatı önemli, yaşanmış olaylar önemli, bu yaşanmış olaylara Kur’an’ın verdiği cevap önemli, sorduğu sorular önemli” (Bardakoğlu, 2017: 245).

“İçinde yaşanılan toplumun canlı ihtiyaçlarıyla ve sorunlarıyla irtibat kurmamış bir fıkıh çözüm üretebilir mi? Buna “evet” diyeceksek o zaman toplumu klasik fikhın üretildiği dönemle aynileştirmemiz, yani zamanı tersine işleterek günümüz toplumlarını o dönemlerin şartları içinde yaşatmamız gerekiyor” (Bardakoğlu, 2017: 261).

Olaylar, sosyal şart ve çevrelere göre devamlı olarak değişir. Bunlara paralel olarak müçtehid, bir kısım olayları “maslahat”ı göz önüne alarak bir hükme bağlamaktan yoksun bırakılırsa kıyamete dek kalıcı olan İslam’ın hükümleri zaman ve hayata ayak uyduramaz, hukuki ihtiyaçlara cevap veremez, dolayısıyla geçerliliğini yitirir (Şener, 1974: 144).

“... fikhın klasik örgüsü ana hatlarıyla hicri 5.-6. yüzyıl’da olgunluğa ulaşmış olup netice itibarıyla belli bir tarihsel dönemin ürünüdür. Bu klasik örgü, müslümanların dini kimlikleriyle hakim unsur olarak yönetici olduğu, dini kimliklere göre hak ve özgürlüklerin belirlendiği, tarım hatta bir ölçüde trampa ekonomisinin sürdüğü Abbasiler döneminde, o dönemin sosyal ve ekonomik yapısına, insan ilişkilerine uygun olarak şekillenmiştir. Ve fakihler de hangi dönemde neye ihtiyaç duyuluyorsa ona çözüm üretmişlerdir” (Bardakoğlu, 2017: 236).

“İçtihadta zorunlu olarak Kur’an hükümlerinin tarihi ile dinamik bir ilgi kurulmalıdır. Ancak bu ilgi o hükümleri o tarihsellikte sonsuza kadar sabitlemek demek değildir. Burada amaç, o hükümlerdeki evrensel mesajları yakalamak ve o mesajları bugünkü yeni durumlara taşımaktır” (Paçacı, 2016: 92).

Bizim sorun alanımıza gelirse: Kur’an ve sünnette riba’nın yasaklandığı açıktır. Ancak yasaklanan işlemin mahiyeti, yasağın illeti ve kapsamı, bir başka deyişle ribanın ne olduğu hususu anlaşılmaya ve yorumlanmaya muhtaçtır. Ayrıca toplumsal ve ekonomik yaşamda, özellikle son birkaç yüzyılda gerçekleşen muazzam değişikliklere rağmen, ekonomik bir olgunun 15 yüzyıl boyunca hiç değişmediğini varsaymak ciddi açmazlara yol açmaktadır (Turhan, 2023: 74). Tüm İslam aleminde sermaye birikiminin sağlanamayışı ve sanayi devriminin yakalanamayışı, bütün Osmanlı döneminde tek kanatlı bankacılık diyebileceğimiz Para Vakıflarının fon kullandırmada hile-i şer’iyye olan iyne satışı yolunu kullanması, makul bir banka kredi faiz oranı yerine, bu oranın dört beş katı tefeci faizi ve selemcilerin insafsızlığıyla ezilen çiftçi kesimi gibi hususlar öne çıkan açmazlardan bir kısmı olarak ifade edilebilir.

“İlk müçtehid imamlar dönemindeki gerilimli ortamın ve ehl-i hadisin güçlü mukavemetinin eseri olarak hadisler lafızlarıyla fikhın belirleyici unsuru ve kaynağı olmuştur. Bugün hadis külliyyatı, ... en ince ayrıntısına kadar müslümanların fikhının normatif kaynağı sayıldığında ... müslüman toplumlar asırlar öncesi bir hayatı ayrıntı ve bütün sosyal kurumlarıyla yeniden yaşamaya sevk edilmiş olmakta ve sorun katlanarak büyümektedir” (Bardakoğlu, 2017: 268).

İslam’ın toplumsal yaşamı düzenleyen hükümlerinin insanlar tarafından anlaşılabilir amaçlara yönelik olduğu, dayandıkları gerekçelerin bilinebileceği, hem Maturîdî akaidinde hem de Hanefî fikhında benimsenmiştir. Dini hükümlerin anlamı, amacı ve yararı konularında fıkıhta geliştirilen ana kavram “insanların genel yararının gözetilmesi, zararına olanların ise önlenmesi” olarak tanımlanabilecek “maslahat”tır (Turhan, 2023: 74). Bu değerlendirmeler dikkate alındığında İslam’daki riba yasağını; amacını, bağlamını, olgunun özelliklerini ve dönemin şartlarını dikkate almadan, faiz olarak isimlendirilen her olguyu riba olarak yaftalamak yerine maksad bakış açısıyla değerlendirmenin daha doğru olacağı kanısını taşıyoruz.

9.3.2 Cahiliye Ribası ve Mevcut Bankacılıktaki İşlemlerin Karşılaştırılması

Cahiliye Ribası:

- (i) Burada iki kişi arasında borç verme söz konusudur.
- (ii) Borç veren zengin, borç alan yoksuldur. Yoksulluk sadaka alacak düzeydedir.
- (iii) Şartları borç veren (zengin) belirlemektedir. Yoksul taraf çaresizlikten borç istemektedir. Riba oranı fahiş düzeydedir.
- (iv) Borç, tefecilik sürecinde kat kat denilecek düzeyde katlanmaktadır. Sonu, borçlunun köleliğine kadar gitmektedir.
- (v) İşlemin kamu tarafından düzenlenmesi ve denetimi söz konusu değildir.

Mevcut Bankacılık (Faizsiz Katılım Bankaları Dahil):

- (i) Burada zenginden fakire borç verme biçiminde ikili ilişki söz konusu değildir. İlişkide üç taraf vardır: Tasarrufçu (yatırımcı), banka ve fon kullanıcı.

İlk ilişki, tasarrufçu banka ilişkisidir. Buradaki ilişki borç verme değil, YATIRIM YAPMA, tasarrufun değerlendirilmek üzere bankaya emanet edilmesidir. Sabit getiri biçimindeki faizin belirlenmesinde ön planda banka görünse de gerçek belirleyici, devlet kurumu olan merkez bankasıdır. Yine sabit getiri tarzındaki katılım bankaları bakımından kar payının belirlenmesi (murabaha işlemindeki sabit getiri tarzındaki vade farkına dayanır) sektördeki (yani bankacılık ve merkez bankası) faiz oranıyla paralellik arz etmektedir.

İkinci ilişki bankayla kredi kullanan işletme ya da kişi arasındaki ilişkidir. Burada banka sadece fon desteği değil aynı zamanda hizmet de sunmaktadır.

- İşletmelere verdiği çalışma sermayesi kredisi:

Girdi temininde fon desteği. Güçlü satıcıların aşırı vade farkı talebine veya tefecilerin sömürü niteliğindeki faiz oranı talebine karşı makul maliyetle fon sunma.

Vadeli satışlara destek sağlama. İşletmenin sektördeki güçlü işletmeler karşısındaki rekabet gücünü artırma.

- İşletmelere yatırım kredisi:

Yatırım kredisi talep eden işletmeler için; hem sektörü bilen hem de kendi uzmanlık alanlarında yeterliliğe sahip uzman proje ekibiyle (ekonomist, finansal analist, mühendis) sağlıklı fizibilite çalışması yapmak. Böylece yatırımın en doğru biçimde gerçekleştirilmesine yönelik teknik ve yönetsel destek sağlamak.

Fon ihtiyacının doğru tespiti ve makul maliyetle teminini sağlamak.

- Tüketicilere ihtiyaç kredisi:

Günümüz toplumlarında aile bütçesinde çok önemli bir yer tutan konut kira yükünden kurtulmayı sağlamak üzere makul maliyetle konut kredisi sağlamak.

Dayanıklı tüketim mallarının edinimini destekleyerek aile kurumunun oluşumunu kolaylaştırmak.

Otomobil, eğitim vb. ihtiyaçların karşılanmasını desteklemek.

(ii) Alacak bir kişiden bir kişiye değil çok sayıda fon kullanıcısından çok daha fazla kişinin oluşturduğu havuza olduğu için borçlunun ödeyememe durumunun olumsuz etkisi, çok daha zayıf ve önemsizdir. Bazı borçluların borçlarını ödeyememesi veya ödemeyi aksatması, alacaklıların alacağı yok olmasına sebep olmaz. Çünkü borçluların çoğunluğu ödemelerini yaptıkları için havuzun getirisinde sadece küçük bir azalma olur. Dolayısıyla borçlunun karşılaştığı yaptırım birebir borçlanmadaki kadar ağır değildir.

(iii) Ülke ekonomisine katkı:

Ülkenin kıt kaynaklarının fizibilite çalışmalarına dayalı olarak yatırımlara tahsisi dolayısıyla en etkin biçimde, en doğru alanlara aktarılması sağlanır. Böylece kalkınmanın daha hızlı biçimde gerçekleştirilmesine katkı sağlanmış olur.

Çok sayıda küçük tasarrufu birleştirerek büyük fon havuzları oluşturulur. Böylece büyük kaynak ihtiyacı olan, ülke açısından önemli olan yatırımların fon ihtiyacı yeterli düzeyde karşılanmış olur.

Küçük tasarrufların ölü alanlara (altın, döviz vb. gibi) değil, ülke kalkınmasına hizmet edecek alanlara yönlendirilmesi mümkün olur.

Kısa vadeli tasarruflar, uzun vadeli kaynaklara dönüştürülür.

(iv) Bankacılık sisteminin işleyişinin devletçe ayrıntılı biçimde düzenlenmiş olması. Aynı şekilde işleyişin denetlenmesi de devletin denetimi altındadır. Ülkemizde konvansiyonel bankalar için Bankalar Birliği ve Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu oluşturulmuştur. Katılım Bankaları için de Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve bu birlik bünyesinde Merkezi Danışma Kurulu (Katılım Bankaları ürün ve hizmetlerine ilişkin standartları belirlemeyle görevli) oluşturulmuştur (CBFO, 2022: 33).

Bu açıklamalardan hareketle şu değerlendirmelere rahatlıkla ulaşabiliriz:

Günümüzdeki bankacılık uygulaması ile riba yasağının getirildiği dönemdeki cahiliye ribası arasında konuya; işleyiş, etkiler, kamu düzenleme, gözetim ve denetimi gibi hususların tümünü göz önünde tutan biçimde BÜTÜNCÜL olarak baktığımızda ayrıntı bırakın, KIYAS yönteminin uygulanabileceği bir tarzda benzerlik dahi olduğunu söylemek bize göre mümkün görünmemektedir.

Benzerlik iddia edilebilecek bazı hususlara da kısaca değinelim:

1) Tasarrufunu, değerlendirmek amacıyla bankaya veren yatırımcıların aldığı “faiz” olarak isimlendirilen sabit getiri. Mısır müftüsü Tantavi 1976 yılında toplanmış olan El Ezher bünyesindeki İslami Araştırmalar Enstitüsünün Fıkıh Çalışmaları Komitesinin dokuza dört çoğunlukla almış olduğu karar çerçevesinde şöyle demektedir: Faiz oranlarını önceden belirlemek mevduat sahiplerini korumakta ve mevduat sahipleri ile banka arasında ortaya çıkabilecek olan herhangi bir anlaşmazlığı önlemektedir. Tarafların anlaşması ile olduğu müddetçe Kur’an ya da sünnette bu ön belirlemeyi yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Abdülvehhab Hallaf’tan şöyle bir alıntı yapar: Biz şuan öyle bir dönemde yaşıyoruz ki insanların doğruluğu azalmıştır ve eğer yatırımcı sabit bir getiri ile garantilenmezse ortağı bunu istismar edecektir (Khalil ve Thomas, 2017: 142-143).

Banka herhangi bir işlemde zarar ederse başka işlemlerden kar etmektedir. Dolayısıyla karlarıyla zararlarını karşılarlar. Getiri oranının önceden belirlenmesi fon sahipleri için olduğu gibi bu fonları yatırımda kullanan bankalar için de avantaj sağlayan bir işlemdir. Sonuç olarak bu işlemler hukuki olarak meşrudur (Khalil ve Thomas, 2017: 154-155).

2) Verilen kredilerde sabit getiri biçiminde faiz alınması:

Buradaki faizin riba olduğunda ısrar edenlerin aşağıdaki hususlar üzerinde düşünüp tartışması gerektiği düşüncesindeyiz:

(i) Osmanlı döneminde yaklaşık 500 yıllık para vakıfları uygulaması. Para vakıflarında ihtiyaç sahiplerine yıllık %10-15 civarında bir fazlalık (ribh) karşılığında nakit kredi kullanırlıyordu. Ancak bu işlem doğrudan nakit verildiğini kamufle etmeye dönük “iyne satışı” biçiminde yapılıyordu. Bu işlemin açık bir hile-i şer’iyye olduğunu ve nasıl göstermelik, dürüstlikle bağdaşmayan bir çözümle yetinilmiş olduğunun bizleri ciddi biçimde düşündürmesi gerektiğini vurgulamakta yarar görüyoruz.

(ii) Çalışmamızın önceki kısımlarında Türkiye’deki riba’dan kaçınma hususundaki “çok ortaklı şirketler” denemesinin de başarılı olmadığını, hatta etkin bir işletmecilikle bağdaşmayan olumsuzluklar ürettiğini belirtmiştik.

(iii) Daha sonra devletin aynı amaçla kurduğu DESİYAB örneğinin de faizsiz bir uygulama gerçekleştiremediğini ifade ettik.

(iv) Riba’dan kaçınmaya dönük ulaşılan son uygulama ise Katılım Bankaları oldu. Bu bankaların fon kullandırmada ağırlıklı olarak kullandığı yöntem ise “murabaha”dır. Murabaha yönteminde de getirinin sabit olduğunu burada tekrar ifade etmekte yarar görüyoruz.

Bu hususlarda düşünüp tartışmak isteyenler için daha önce yayınlanan iki makalemizi referans olarak göstermek istiyoruz.

(1) Çonkar, M. K. & Gökgöz, H. (2021). Katılım Bankaları Kar Payını Etkileyen Faktörler: Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13 (1), 235-251.

(2) Çonkar, M. K. (2017). Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye’de Riba’dan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme. TÜRKİZ Dergisi, 44, 109-137.

9.3.3 Hüküm Üretme Yönteminde Açılım Yapamamanın Sonuçları

Sürece bugünden baktığımızda şunları görüyoruz. Yüzyıllar boyunca İslam toplumlarında değişimin yok denecek kadar az olduğu toplumsal şartlarda “nass”lar lafza ağırlık verilerek yorumlandı. Sıklaşılan hususlarda açıklar gerçekçi çözümler yerine hile-i şer’iyye’ler ile kapatılmaya çalışıldı. Bu tür çözümler güçlü siyasi yapıların gölgesinde içe sindirildi.

Dini bir söylemin (vahiy) düzeylerini; kozmolojik (tanrı, ahiret vb.), ahlaki ve toplumsal olmak üzere üç ana gövdeye ayırabiliriz. Bunların birbirine geçişgenliği olmakla birlikte bu düzeylerin ilk ikisi “ed-din” olarak tarih boyunca bütün vahiy geleneğinde değişmeksizin tekrar etmiştir. Üçüncü düzey ise daima değişmiştir. Hatta İslam’ın bu üçüncü yönü, vahyediliş sürecinde Mekke’den Medine’ye geçinceye kadar bile muktezaya, maslahata uygun olarak değişmelerin olduğu (nasih-mensuh), gelişen, dinamik bir toplum önerisi idi. Bir taraftan mevcut yapı ve ilişkileri eleştirirken, diğer taraftan yenilerini öneriyordu. Hz. Ömer’in bu düzeylerin özgünlüğünü sezen adımlarını bir tarafa bırakırsak geleneksel İslam fikhinin bu ayrımı yapamadığını görüyoruz (Güler, 2019: 36).

Müslümanlar her çağ ve dönemde kendi sorunlarıyla baş edecek, dinin asıllarıyla yaşadıkları hayat arasında irtibatı diri tutacak müçtehitlerini yetiştirmekle yükümlüdürler. Bütün yükü geçmiş müçtehitlerin üzerine yığmakla, onların ürettikleriyle yetinmekle ve güncel konularda bile onları öne sürmekle hem kendimize hem de fikha ve eslafa haksızlık etmiş oluyoruz (Bardakoğlu, 2017: 242).

Faizin nass’lar ile yasaklanmış olduğu benimsendiği için, metnin zahirinden hareketle gerçeklik zorlanmakta, faizin konusu olan paranın ve finansal sermayenin niteliği ve toplumsal işlevlerindeki değişim yok

sayılarak genişletilmiş yasağa gerekçe oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla anlamaya değil ön yargıya dayalı ve sonuçtan kalkarak hüküm inşa etmeye yönelik bir bakış açısıyla satın alma gücü kavramı göz ardı edildiği için sorunlara çözüm olarak özden kopuk, sadece biçimsel ayrıntılarla kurgulanan finansal işlemler önerilmek zorunda kalınmaktadır (Turhan, 2023: 66).

Fıkıhın inanç ilanına itilmesi fıkha haksızlıktır. Fıkha itibar kazandırmaz aksine fıkıhın ayaklarını yerden keser, onu buzdolabına kaldırır ve dogmatik hale getirir. Bunun sonucu siyasetçisi ve ulemasıyla müslümanlar iki dünyalı oldular. Bu iki dünyalılıkta fıkıh geçmişi, özlemleri hatta dine bağlılığı temsil etti. Müslümanlar, hayatlarını rasyonalite üzerinde yaşadılar, ama fıkha da ayrı bir alemde idealler, özlemler manzumesi olarak inandılar (Bardakoğlu, 2017: 230).

“İslam düşüncesi büyük bir tıkanma içindedir. Yeni fikirler üretilmediği için yerinde sayıp duruyor. Bunun tarih çapında önemli bir göstergesi, ülkemizde “nas” var diyerek uygulanan politikanın vardığı hazin sonuçlardır” (Akyol, 2024).

“Görüldü ki “nass” demekle olmuyor. Faizi de enflasyonu da aşağı çekmenin yolu modern iktisat ilminde yazılıdır fakat iktidar kabul etmiyor. “Heteredoks” denilen kaygan, muğlak, sebep-sonuç ilişkileri belirsiz politikalar uyguluyor, neticesi ortada...” (Akyol, 2022).

Elini taşın altına koymayan İslam uleması bu olumsuz gidişatta ciddi sorumluluk taşımakta ve toplumu giderek sekülerleşmeye yöneltmiş olmaktadır. Halbuki fıkıh, günlük hayatımızın İslamın ışığında şekillenmesi ve Allah’ın rızasına uygun bir hayata ulaşılması için vardır.

Çalışmamızda; olgu, olay ve işlemleri maslahat ve makasıdı dikkate alan İSTİHSAN yöntemiyle ele almanın sağlıklı çözümlere ulaşmanın en doğru yolu olduğu kanısına ulaşmış bulunmaktayız. Aksi takdirde bir yasağa şeklen uyarak arkasından dolaşıp, engellenmeye çalışılan sonuca böylece ulaşma anlamına gelen hiyel, yani kendimizi kandırma yöntemlerinden kurtulamayız. Bu yaklaşımın sonucunda ise “İslami Finans” diye isimlendirerek, ekonomik sonuçları itibariyle faizli borç işlemleriyle hiçbir farklılık göstermeyen ancak çoğu zaman işlem maliyetini artırıcı araçlar ve işlemlere yönelmiş olmaktadır.

İslam’daki riba yasağının çerçevesini durum, bağlam ve şartları gözetmeden sınırlı benzerliklere dayanarak genişletici yaklaşımın, sıkıntıları etkin biçimde halledecek çözümler yerine şer’i hilelere başvurulmasına yol açtığını görmekteyiz. Bu anlayışı devam ettirmek yerine makasıdı dikkate alarak sorunları çözmeye çalışmanın daha doğru olacağı kanısındayız.

Her konuda en ayrıntılı bilgilere kolayca ulaşabilen, tartışma ve sorgulamaya çok daha fazla yönelmiş yeni nesiller açısından İslam algısını olumsuzlaştırıcı etkiler doğuran lafızcı ve şekilci yaklaşımların ciddi biçimde tartışılmasının kaçınılmaz olduğunu görmek durumundayız. Biz bu çalışmamızda söz konusu ihtiyaca cevap verecek tutumun konuya İSTİHSAN yöntemi çerçevesinde yaklaşmak olduğu kanısına ulaşmış bulunuyoruz. Çalışmamızın, sorunun bu çerçevede tartışılması yönünde katkı sağlamasını umuyoruz.

10. SONUÇ

Bu çalışmaya sevk eden sebep: ribanın ne olduğu, ribasız ekonomik bir sistemin nasıl gerçekleştirilebileceği, bankacılık faizinin riba olup olmadığı gibi soruların bütün bir öğrenim, iş ve akademik hayatım boyunca benim cevap aradığım en önemli sorular olmasıdır. Üstelik bunların İslam toplumlarının ekonomik hayatı ile ilgili olarak da en çok tartışılan ve bence tam ve herkesi tatmin edici cevaplar üretilmeyen sorular olduğunu söyleyebiliriz.

Bu konuda makale ve kitap yazarların çoğu fıkıhın klasik yaklaşımını benimseyenlerden oluşuyor. Fakat yazılanların çoğunun derde tam deva olmayan, birbirini tekrar eden, yani ezber tekrarı diyebileceğimiz metinler olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu sebeple riba ve faiz konusunda günümüzde çalışma yapanların birço-

ğuna kaynaklık yapan Elmalılı Hamdi Yazır tefsirini esas alarak geleneksel anlayışı tanıtmayı yeterli bulduk. Elmalılı Hoca'nın ribanın yasaklanmasıyla ilgili gerekçelerini bir finansçı gözüyle değerlendirdik. Sözü fazla uzatmadan şunları söyleyebiliriz. Hocamız geleneksel anlayışın doğruluğu üzerinde hiçbir tereddüt taşımadığı için belirttiği gerekçeleri de hiç tereddütsüz biçimde savunmaktadır. Ancak günümüzdeki faizsiz bankacılık (katılım bankacılığı) uygulaması da göz önünde tutulduğunda bu gerekçelerin pek fazla anlam ifade etmemekte olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu gerekçelerde ifade edilen olumsuzlukların çoğunu katılım bankacılığının "murabaha" uygulaması için de ifade etmek mümkündür. Osmanlı devletinin neredeyse tüm süresi boyunca uygulamada olan para vakıflarının bey-ul iyne uygulaması için ise bu yargıyı çok daha rahat ifade edebiliriz. Özetle ifade etmek gerekirse Elmalılı Hoca'nın da başka birçok ulema ve ideoloğun yaptığı gibi meseleye olguların ışığında değil, fikhın pek tartışılmayan genel kabulü çerçevesinde yaklaştığını söyleyebiliriz. Nitekim ifade ettiği son gerekçede "ribanın (faizin) haramlığının esas sebebi nass ile sabit olmasıdır" diyerek, fikhın o günkü genel kabulünü tartışmasız nass olarak benimsediğini göstermektedir.

Ancak, 19. yy. sonundan itibaren bankacılık faizinin haram olan riba olarak görülmesine itiraz eden alimler de görülmeye başlanmıştır. Bu alimler sorunu, şer'i hile yöntemleriyle çözdüğü düşünülen anlayışa ciddi itirazlar geliştirmişlerdir.

Biz bu alimlerin görüşleri ışığında, çalışmamızda çözüme ilişkin olarak iki seçenek sunduk.

Birinci seçenek riba ve faiz konusunda "cahiliye ribası"ni esas almaya dayanıyor. Cahiliye ribası, borç verme işleminin başlangıcında istenen makul fazlalığın değil, vadenin bitiminde borçlunun ödeme yapamayıp, vadeyi uzatalım dediğinde istenen, hem de fahiş orandaki fazlalık olarak kabul ediliyor bu alimlerce. Dolayısıyla bu görüşte olan ulema ve bilim adamları bankacılıktaki faizin riba olmadığını savunmaktalar.

İkinci seçenek ise riba ve faiz konusuna geleneksel bankacılığın işlevleri ışığında yaklaşılması görüşüne dayanmaktadır. Bu görüş çerçevesinde burada, bankacılığın ulemanın görmezden geldiğini söyleyebileceğimiz işlevleri üzerinde durduk. Metinde aktardığımız işlevler, bankaların hem tasarruflulara, hem girişimcilere, hem de ülke kalkınmasına çok ciddi katkılar sunan HİZMET İŞLETMELERİ olduğunu ortaya koymaktadır.

Günümüzdeki bankacılık uygulaması ile riba yasağının geldiği dönemdeki cahiliye ribası uygulaması karşılaştırıldığında, bu iki işlem arasında; işleyiş, etkiler, kamu düzenleme, gözetim ve denetimi gibi hususlarda ciddi farklılıklar olduğunu, dolayısıyla KIYAS yöntemini uygulamanın makul olmadığını düşünmekteyiz.

Belirtilen ciddi hizmetleri sunan bir kurumun, bu hizmetleri karşılıksız sunmasını beklemek anlamlı bir tavır olamaz. Sonuç olarak bankalar bu hizmetlerine karşılık olarak kredi kullananlardan "maliyet+kar" anlamında adı "faiz" olan bir bedel almaktadır, kredi kullananlardan katılım bankalarının aldığı "vade farkı" isimli bedele paralel olarak. Tasarruflarını değerlendirmek isteyen yatırımcılara da kazancından bir pay "faiz" adıyla vermekteler. Katılım bankaları ise bunu "kar payı" ismiyle vermekteler.

İslam tarihi boyunca bu hususta yapılanları göz önünde tuttuğumuzda şunları da söylemek durumundayız. Olgu, olay ve işlemleri; durum, bağlam ve şartları yeterince gözetmeden, sınırlı benzerliklere dayanarak KIYAS yöntemiyle hükme bağlamak, sıkıntılıları etkin biçimde halledecek çözümler yerine şeri hilelere başvurulmasına yol açmıştır. Böyle yapmak yerine, biz bu seçenekte konuyu maslahat ve makasıdı dikkate alan İSTİHSAN yöntemiyle ele almanın daha doğru olduğunu ifade etmeye çalışmış bulunuyoruz.

Ekonomi ve finans alanında çalışan inançlı bilim adamlarının görevi olgu ve olayları objektif biçimde inceleyip değerlendirerek fikh alanında fikir ve çözüm üretmek isteyen ilim adamlarına destek olmaktır. Halbuki bu durumdaki bilim adamlarının çoğu fikh erbabının söylediklerini tekrar etme yolunu seçmekteler. Sonuç olarak bu anlayıştan hareketle, biz öncelikle bu ikinci seçenekte bankacılıktaki faizin riba olup olmadığı tartışmalarına az da olsa katkı sunmuş olduğumuzu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (1989). *100 soruda Türkiye’de bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akyol, T. (2022). *Son Mermi*. Karar Gazetesi Köşe Yazısı, 04/10/2022. Erişim linki: <https://www.karar.com/yazarlar/taha-akyol/son-mermi-1594321>
- Akyol, T. (2024). *Hayrettin Karaman’a Açık Çağrı*. Karar Gazetesi Köşe Yazısı, 07/06/2024. Erişim linki: <https://www.karar.com/yazarlar/taha-akyol/hayrettin-karamana-acik-cagri-1600129>
- Alper, Değer - Erdoğan, Canan. (2012). 16. ve 18 yy arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 85-99.
- Bardakoğlu, A. (2017). *İslamın Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, KURAMER Yayınları: İstanbul.
- Bardakoğlu, A. (2019). *İslam’ı Doğru Anlıyor muyuz?*, İstanbul, Kuramer Yayını.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Cumhurbaşkalığı Finans Ofisi. (2022). *Katılım Finans Strateji Belgesi*.
- Çağrı, M. (2024). İstihsan: İyi ve Güzel Olanı Tercih Yöntemi. Karar Gazetesi Köşe Yazısı, 14/08/2024. Erişim Linki: <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-cagrici/istihsan-iyi-ve-guzel-olani-tercih-yontemi-1600842>
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Çonkar, M. K. & Gökgöz, H. (2021). Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler: Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 235-251.
- Çonkar, M. K. (1988). *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye’deki Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çonkar, M. K. (2017). Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye’de Riba’dan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiz Dergisi* 44, 109-137.
- Erdem, E. (2008). *Para, banka ve finansal sistem*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Güler, İ. (2019). *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları: Ankara.
- Karaman, H. (1985). *İslam Hukukunda İctihad, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*: Ankara.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Khalil, A. H., Thomas, A. (2017). *Riba Hakkında Mısır’daki Modern Tartışma*, İçinde: Riba’yı Anlamak, İslam İktisadında Faiz, Ed: A. Thomas, İktisat Yayınları: İstanbul.
- Küçükşavaş, N. (1980) *Kalkınma Bankalarında Finansal Analiz ve Rantabilite Denetimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- Paçacı, M. (2016). *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu Yayınları: Ankara.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, M. & Şahin, H. (2021). *Riba ve Faiz Nedir, Ne Değildir?* Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, N. (2011). *Para, Banka, Kredi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Şener, A. (1974). *Kıyas, İstihsan, İstislah*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Turhan, İ. M. (2023). *İslam İktisadı ve Para: Nasıl Bakmalı, İçinde: Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarında Para ve Faiz*, Ed: İ. M. Turhan, KURAMER Yayınları: İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi (2022). *Katılım Finans Strateji Belgesi, 2022-2025*.
- Uludağ, S. (1988). *İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yazır, E. H. (1992). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım.

Para Vakıflarından Katılım Bankalarına Türkiye’de Ribadan Kaçınma Çabaları Üzerine Bir Değerlendirme¹

Prof. Dr. M. Kemalettin Çonkar²

Giriş

14 asırlık islam tarihi boyunca islam toplumlarının ekonomik hayatında çözüm üretmekte zorlandıkları sorunların başında riba'nın ne olup ne olmadığı; riba'dan nasıl kaçınılacağı konusu gelmektedir. Halen de konuyla ilgilenen herkesi tam anlamıyla tatmin edecek bir noktaya ulaşılamadığını söylemek durumundayız.

İslamda riba'nın yasak olduğu hususunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak ribanın tam ne olduğu, hangi işlemlerin riba içerdiği konusunda tartışma bitmemektedir.

Öncelikle konuya (fıkıh alimlerinin) yaklaşım tarzı aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir (Uludağ, 1988: 12-14):

i) Alimlerin önemli bir kısmı bu konudaki dini geleneği aynen sürdürmekte; bir yandan her faizin riba olduğu kabulüyle faize kökten karşı durmakta, diğer yandan bu konudaki şer’i hileleri caiz, hatta sevap olarak görmektedirler. En önemli temsilcileri olarak Ö. Nasuhi Bilmen, Elmalı Hamdi Yazır, Kamil Miras belirtilebilir. Önde gelen başlıca tarikat şeyhleri de buraya dahil edilebilir.

ii) Genellikle fıkıh ölçüsü ve çerçevesi içinde kalıp, bu sahadaki hükümleri faizin cevazı yönünde zorlayanlar. Fıkıhi esas alıp, ayet ve hadisleri bu yönde yorumlayarak faizin meşruluğu sonucuna ulaşanlar genellikle zaruret esasını göz önünde tutmaktadırlar.

iii) Fıkıhı bir tarafa bırakıp doğrudan ayet ve hadise dayanarak konuya yaklaşanlar. Yani hem riba ve faizi aynı şey sayıp reddetmekte, hem de hileli yolları maskaralık sayıp şiddetle reddetmektedirler. Mevdudi ve Seyyid Kutup bu grubun önde gelen temsilcileridir.

iv) Fıkıh ölçüleri içinde kalmayan, ayet ve hadislerden hareketle, bunları yeni yorum ve değerlendirmelere tabi tutarak faizin caiz, riba'nın haram olduğu kanaatine ulaşanlar; Ali Suavi, İzmirli İsmail hakkı, Muhammed Abduh, Reşid Rızza ve Fazlurrahman gibi alimler de bu grubun önde gelenlerindedir.

İktisat, sanayi, ticaret ve hukuk alanında uzmanlaşmış, inançlı ilim ve fikir adamlarımızın riba ve faiz konusundaki çalışmalarını ise gelenekçi din alimlerinin riba ve faizi aynı kabul eden yaklaşımlarını esas almak-

¹ Bu çalışma, 2017 yılında Düşünce Dünyasında Türkiz Dergisinin Cilt: 8, Sayı: 44’ünde yayınlanmıştır. Makale erişim linki: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3174027>

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

tadır. Dolayısıyla yaptıkları çalışmalarda yeni bir bakış açısı üretmekten ziyade, peşinen benimsedikleri bu anlayışı doğrulamaya çalışan gerekçeler ve tespitler ortaya koymaya çalışmışlardır.

1970 sonrasında, başta Malezya olmak üzere bazı İslam ülkelerinde (i) maddesinde belirtilen anlayış çerçevesinde çeşitli ‘İslami finans araçları ve kurumları’ geliştirilmeye başlanmıştır. 1985’den itibaren önce finansal kurumlar ülkemize adapte edilmeye çalışılmış, son yıllarda da bazı finansal araçlar hayata geçirilmeye başlanmıştır. Son ismi ‘Katılım Bankaları’ olan faizsiz finans kurumlarının şu anda ülkemiz bankacılık piyasasındaki yeri ancak %5 civarındadır.

Biz bu çalışmamızda, Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyılından bu yana ülkemizde riba’dan kaçınma amaçlı, (i) maddesindeki anlayış çerçevesindeki uygulamaları mercek altına yatırıp sonuçta da bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

1. İslamın Temel Kaynaklarına Göre Riba Yasağı

1.1. Riba Kavramı

Riba, Arapça bir sözcüktür. Kökeninde mutlak çoğalma anlamı vardır. Ziyade ve fazlalık olarak da ifade edilebilir. Ancak kelimenin sözlük anlamı riba’yı açıklamaya yetmez. Çünkü her artış, örneğin ticarete meydana gelen artışlar yasaklanmamıştır. Riba kelimesi Arapça’da belirlilik ifade eden ‘el’ takısıyla birlikte kullanılır. Bu ise Kur’an’ın indirildiği dönemde yürürlükte olan riba’yı belirtir (Mannan’dan aktaran, Güngör: 222). Ancak cahiliye riba’sı ne olup olmadığı hususu da tartışmalıdır. Bir kısım alime göre borcun ilk verilmesi sırasındaki kat kat olmayan fazlalık değil, vade uzatma sırasındaki fazlalık riba iken; çoğunluğa göre ise ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister makul ister kat kat olsun her türlü fazlalık riba’dır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Uludağ, 1988: 36-52). Riba bir fıkıh terimi olarak, bedelli akitlerde taraflardan birisi lehine şart koşulan fazlalığı ifade eder (Döndüren, 1993: 379).

Ülkemizde alim çoğunluğunun kabullendiği (i) maddesindeki anlayış çerçevesinde faiz kavramı da riba ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Ancak Kur’anın yasakladığı ‘riba’ ile modern dünyada kullanılan ‘faiz’ kavramının aynı anlama gelip gelmediği, riba’nın bütün faiz çeşitlerini kapsayıp kapsamadığı tartışmalarını da dikkate alarak biz bu çalışmamızda, tüm bakış açılarımızı da kapsayıcı olması nedeniyle riba kavramını kullanmayı tercih edeceğiz.

1.2. Kuran-ı Kerim’de Ribanın Tedricen Yasaklanması

Kuran’da riba yasağı dört aşamada gerçekleşmiştir (Karaman vd., 2006: 670-671):

Birinci aşama, riba’yı doğrudan yasaklamak yerine dolaylı olarak riba ile iştigal etmemeyi tavsiye eden Rum Suresinin 39. ayeti.

İkinci aşama, yine riba’yı doğrudan yasaklamak yerine Yahudilerin bu yasağa uymadıkları için başlarına gelen musibetlerin anlatıldığı, mü’minlere aynı duruma düşmemelerinin öğütlediği Nisa Suresinin 160., 161. ayetleri.

Üçüncü aşama riba’nın kesin bir dille yasaklandığı ilk grup ayetler olan Âli İmran Suresinin 130., 131., 132. ayetleri.

Dördüncü aşama ise ribanın kesin olarak yasaklandığı son grup olan Bakara Suresinin 275-281. ayetleri.

Bu ayetlerde riba'nın ne olduğuyla ilgili açıklama bulunmamaktadır. Bunu; o dönemde riba uygulamasının biliniyor oluşuyla açıklayabiliriz (Uludağ, 1998: 39).

1.3. Hadislerde Riba

Riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur.

Sünnet faizin kapsamını genişletmiş, bütün misli mallarda fazlalık ve nesie riba'sının gerçekleşme şartlarını belirlemiş ve bu arada kaide dışı riba çeşitleri de koymuştur (Döndüren, 1993: 384).

1.4. İcma'ya Göre Riba

Riba yasağı üzerinde görüş birliği vardır. Ancak riba'nın illeti, çeşitleri ve niteliği üzerinde görüş ayrılıklarının varlığı da bir gerçektir (Döndüren, 1993: 384).

2. Para Vakıfları

2.1. Tanımı, Ortaya Çıkışları Ve Tarihi Seyri

Para vakıfları, bir gayrimenkulün değil, belirli bir menkul malın vakfedilmesiyle oluşan vakıf türü olarak tanımlanabilir (Çizakca, 1993: 67). Osmanlılar Ebu Hanife'nin talebelerinden Züfer'in (Ö. 775) para, yiyecek, ölçü ya da tartı ile işlem gören malların vakfedilmesinin caiz olduğunu belirten görüşüne dayanarak para vakfı uygulamasına imkan sağlamışlardır.

Para vakıflarının işletilmesinde temel prensip; vakfedilen paranın mudaraba, bidaa veya muamele-i şer'iyeye yöntemlerinden biriyle işletilip, gelirin vakıf amaçları doğrultusunda kullanılmasıdır (Alper ve Erdoğan, 2009: 90).

Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek bir yapı arz eden para vakıfları, başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı toplumunda önemli bir dayanışma, sosyal güvenlik ve finans kurumu olma niteliği kazanmışlardır.

Para vakıflarının Osmanlılarda toplumun hatta devletin ve ilgili kamu kuruluşlarının finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli roller üstlenmiş olduklarını rahatlıkla ifade edebiliriz. Ayrıca paranın nemalandırılması ile kullanıldığı alanlara bakıldığında, bu kurumların birçok kamu hizmetinin ifasını da üstlendiklerini görmekteyiz.

Uygulamanın tam ne zaman başladığı da çok net biçimde bilinmemektedir. Kaynaklarda II.Murat ve Fatih Fatih Sultan Mehmet'in saltanat yıllarında kurulan para vakıflarına rastlanılmaktadır. Ancak 16.yüzyılın başlarında iyice yaygınlaştıkları söylenebilir (Özcan, 2013: 11-12). 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle para vakıflarının yasaklanması üzerine, Sofyalı Bali Efendi'nin padişaha hitaben yazdığı mektuptaki ifadelerle bakıldığında ise, para vakıflarının ortaya çıkışının Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihlerine kadar uzandığı belirtilebilir (Özcan, 2013: 38- 44).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar önemini koruyan para vakıflarının; 18. yüzyıldaki vakıfların %31,7'sini, 19. yüzyıl vakıflarının ise %56,8'ini oluşturdukları belirlenmiştir (Ekinci, 2013).

Yaklaşık 4000 civarındaki para vakfı 2 Mayıs 1920'de Şer'iyeye ve Evkaf vekaletine, 3 Mart 1924'te ise başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. 11 Ocak 1954'de ise o tarihte kurulan Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nın sermayesine aktarılmıştır.

2.2. Fon İşletim Yöntemleri

Kuruluşu gerçekleştirilen vakfın sermayesi müteveli tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir vakfın kuruluş amacına yönelik olarak vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Para vakıflarının sermayelerinin işletilmesinde teorik olarak 3 yöntemden bahsedilebilir. Muamele-i şer'iyye, bidaa ve mudarebe. Ancak bunların içinde en yaygın olarak kullanılan yöntemin muamele-i şer'iyye olduğu anlaşılmaktadır.

2.2.1. Muamele-i Şer'iyye (Bey'ul Iyne)

Riba'nın yasaklandığı ve alıp verenlerin şiddetle kınandığı, buna karşılık insanların karşılıksız borç vermek istemedikleri bir iktisadi ortamda, özellikle kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak amacıyla icad edilmiş bir borçlanma yöntemidir. Bu işlemde riba işleminin neticesine birkaç alt işleme başvurmak suretiyle dolaylı olarak ulaşılmakta, böylece bir tarafın fon ihtiyacı karşılanırken, diğer taraf ta riba yasağı nedeniyle doğrudan ulaşamadığı gelir elde etme hedefine dolaylı yoldan ulaşmaktadır (Özcan, 2003: 54). Mesela %20 ile 100 lira borç almak isteyen kişi, borç para verecek olan kişinin malını bir yıl vadeli 120 liraya satın alır. Sonra o malı aynı kişiye peşin 100 liraya satar. Böylece 100 lira almış 1 yıl vadeli 120 lira borçlanmış olur (Bayındır, 2007: 226).

Bu yöntemin meşruluğu konusu alimler arasında çok tartışılmıştır. Para vakıflarının bu yöntemi uygulaması bağlamında da özellikle 16. Yüzyılda önemli tartışmalar olmuştur. Tartışmaların önemli kısmı paranın vakfedilip edilemeyeceği üzerinde yoğunlaşmış olmakla birlikte, paranın bu yöntemle borç verilmesi hususu da tartışılmıştır. İbn-i Kemal, Ebusuud Efendi, Sofyalı Bali Efendi gibi alimler uygulamayı destekleyen tarafta yer almışlardır. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba'dan kaçış ve haramdan kurtuluşa vesile olduğu için güzel göründüğünü belirtmekte, ancak taraflardan birine zarar veriyorsa, fetvada caiz görülse bile diyaneten caiz olmayacağını belirtmektedir (Özcan, 2003: 55-56). Genel olarak bakıldığında Hanefiler ve Şafililer bu işlemi caiz görmüşler, Maliki ve Hambeliler ise uygun bulmamışlardır (Döndüren, 1993: 326).

2.2.2. Bidaa

Vakıf paralar açısından bidaa, vakıf paranın Allah rızası için belli bir süre işletilerek elde edilen karın tamamen vakfa verilmesi olarak ifade edilebilir (Döndüren, 1998: 65). Buna göre parayı işleten kişi bunu hayır amacıyla yapmış olacaktır. Uygulamada kabul gören bir yöntem olmadığı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003:75).

2.2.3. Mudarebe

Bir tarafın emek, diğer tarafın sermaye koyarak oluşturduğu kar ortaklığıdır. Kar, iki taraf arasında anlaşılan oranda paylaşılır. Zarar durumunda sermaye sahibi zararı yüklenir, emek sahibi de emeği karşılığında bir şey elde edemeyerek zarara uğramış olur. Bu ortaklık şeklinin istismara açık olması ve karşılıklı güven olmadan yürütülmesi mümkün olmadığından para vakıflarının işletilmesinde uygulama alanı bulamadığı görülmektedir (Özcan, 2003: 75). Ayrıca bu biçimde bir fon kullandırmanın proje bazlı finansman durumunda uygulanmasının daha mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

2.3. Fon ve Gelirlerin Kullanımı

Para vakıflarının temel amacı, yukarıda belirtilen yöntemlerle elde edilen gelirlerin toplumun ihtiyaç duyduğu birçok hizmetlere sarfedilmesidir. Bu hizmetlerin başlıcaları; eğitim ve din hizmetlerinde çalışanların maaşlarının ödenmesi, öğrencilere burs verilmesi ve çeşitli sosyal yardımların yapılması olarak belirtilebilir (Koyunoğlu, 2008: 254). İlerleyen dönemlerde ise bu vakıfların işlevleri gittikçe genişlemiştir. Yeniçerilerin orta sandıkları, esnaf sandıkları, mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları (geliri daha çok köy ve mahalle halkının başta vergiler olmak üzere ortak mükellefiyetlerinin karşılanması veya çeşitli ortak ihtiyaçlarının gi-

derilmesi amaçlı vakıflar) gibi açılımlara da ulaşmış, sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası gibi işlevler de ifa etmişlerdir (Özcan, 2003: 77).

3. Devlet Sanayi Ve İşçi Yatırım Bankası (Desiyab)

DESİYAB 1975 yılında 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş. adı altında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının İlgili kuruluşu olarak kurulmuş, kuruluş işlem ve faaliyetleri 04.11.1983 gün ve 165 sayılı KHK ile yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra 22.06.1988 gün ve 329 sayılı KHK ile ünvanı Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. olarak değiştirilmiştir. Yüksek Planlama Kurulu'nun 20.01.1989 tarih ve 89.T.2 sayılı kararı ile de T.C. Turizm Bankası A.Ş. tüm aktif ve pasifleriyle bu bankaya devredilmiştir. Son olarak 24.10.2018 tarih ve 30575 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan kanunla da ismi 'Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. olarak yenilenmiştir.

Bu banka, yatırım ve kalkınma bankacılığının gerektirdiği her türlü faaliyette bulunmanın yanında, konumuz açısından önemli olan iki ilave işlevle de yükümlü kalmıştır. Bunları şöyle belirtebiliriz (Çonkar, 1988: 243-244):

Yurtiçi ve özellikle yurtdışında çalışanlarca girilen yatırım teşebbüslerine yatırım ve işletme kredisi açma ve sermayelerine katılma yoluyla destek sağlama,
Sermayelerine katıldığı yatırım teşebbüslerine 'kar ortaklığı esaslı kredi' verme.

Bu iki yükümlülüğün, bu bankanın kurulmasının temel iki amacının olduğunu anlayabiliriz:

(i) O tarihte yurtdışındaki işçilerin kurduğu çok sayıdaki işçi şirketine teknik, finansal ve yönetsel destek vermek,

ii) Ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek.

Banka içi dokümanlarda kar ortaklığı esaslı kredi; bir yatırım projesinin gerçekleştirilmesinde sermaye ortağı gibi katkı payı olmak üzere verilmiş, fakat sermaye ortağından farklı olarak daha önce işletmeden çekilen ve vadesi içinde faiz kazancı yerine hakkaniyet esasına uygun olarak gerçekleşecek proje karından, katkısı oranında kar ortaklığı payı verilen bir ödünç verme işlemidir (DESİYAB, 1977:15).

Söz konusu dokümanda ayrıca 'bu kredi türünün yaygın bir uygulamaya kavuşturulabilmesi için kullanıldığında uyulacak ilkeler' de açıklanmıştır.

Kar ortaklığı esaslı kredinin yeni bir finansman biçimi olması nedeniyle uygulanmasında çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Kurumlar vergisi, gelir vergisi ve vergi usul kanunu gibi bazı alanlarda düzenleme yapma gereği ortaya çıktı. Ayrıca faizsiz bankacılık yapılması ve yapılabileceği düşüncesinin arkasındaki siyasi iradenin o tarihte yeterince güçlü olmaması ve kısa süre sonra iktidardan ayrılması da eklendiğinde bu kredi biçiminin uygulaması tam anlamıyla hayata geçirilemedi ve yaygınlaşamadı. Bu gerçekten hareketle ülkemizde faizsiz finansla ilgili esas kurumsal denemenin ancak 1985 yılında 'Özel Finansal Kurumları' nın kurulması ile başladığını belirtebiliriz.

4. Çok Ortaklı Şirketler

Türk Ticaret Kanunu'nda 'çok ortaklı şirket tanımı bulunmamaktadır. Çünkü çok ortaklı şirket, bir şirket türü değildir. TTK'da bulunan tanımlamalardan birisinin almış olduğu şekildedir. Burada inceleyeceğimiz çok ortaklı şirketler kavramıyla; özellikle Ortadoğu ve Avrupa ülkelerindeki işçilerimizin tasarruflarıyla kurulan, daha sonra mahalli tasarrufların da katılımını sağlayarak halk girişimciliği hareketine öncülük eden kuruluşları kastediyoruz (Öz, 2013: 63-64). Bunların en tanınan örneklerinden biri YİMPAŞ'tır.

YİMPAŞ 1980 yılında Hicret ismiyle perakende mağazası olarak kurulmuş, 1982’de ise YİMPAŞ ismini alarak çok ortaklı şirkete dönüşmüştür. Bu şirketleri çalışmamıza dahil etmemizin temel sebebi, söz konusu şirketlere ortakların (para yatıranlar demek daha doğru olabilir);hem kara, hem zarara ortak oldukları, böylece riba’dan kaçınıyor olduklarını varsaymalarıdır.

Şirketlerin çok ortaklı olmalarının yolu halka açılmaktır. Halka açılma iki biçimde gerçekleşmektedir. Birincisi şirketin kuruluşu sırasında, ikincisi ise kuruluşun sonra sermaye artırımı sırasında halka açılmadır. Bu iki yöntemde SPK’dan izin alma ve SPK denetimi esastır. Bunların dışında bir de izinsiz halka arz faaliyeti söz konusudur. Bu yöntem, Sermaye Piyasası Kanunu çerçevesinde kurul kaydına alınmaksızın hisse senedi satışı ve ortak etme vaadiyle para toplanmasıdır. Çok ortaklı şirketlerin birçoğunun, özellikle burada örnek olarak aldığımız YİMPAŞ’ın bu yöntemde başvurdukları ve bundan dolayı haklarında sık sık davalar açıldığı iddia edilmektedir (TBMM, 10/16,262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu, s.24-26).

Çok ortaklı bir şirketin sermaye artırma uygulaması SPK’nın izni ve denetimine tabidir. Fakat YİMPAŞ, SPK’dan izin almaksızın sermaye artırımına gidebilmiştir. İlave olarak, ortaklardan sağlanacak olan tüm sermayenin SPK’da bu amaçla açılacak olan hesaba kaydedilmesi gerekirken, YİMPAŞ’ın açık bir kayıt olmaksızın kişilerden doğrudan sermaye toplayabildiğini görüyoruz.

Bu şirketler sermaye artırımının dışında, ortaklara ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme, önceden oranı belirlenmiş kar dağıtımını gibi anonim şirket kavramı ve kar mantığıyla nasıl bağdaştığı pek anlaşılmayan ilginç uygulamalara imza atmışlardır (Öz, 2013: 64).

YİMPAŞ’ta ortaklık yönetim kurulunun onayı olmaksızın ve ortaklar pay defterine kaydı yapılmaksızın devredilemez. Ortaklık formel olmayan ve devlet garantisi sağlamayan bir belgeyle de desteklenir. Yıl sonunda dağıtılması düşünülen kar oranı ortaklığın başlangıcında ilan edilir. Önceden ilan edilmiş olan kar oranı yıl sonunda gerçekleşmediği takdirde, ortakların baştan belirtilmiş oranda karı almakta ısrar edebileceği bir hukuki temel yoktur. Eğer kar, belirtilenden fazla olursa, ortaklar kendilerine baştan ilan edildiği kadar kar alabilir. Kar değil kayıp söz konusu olduğu takdirde, ortağa hiçbir şey ödenmez (Sarioğlu, 2003: 77-78).

5. Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları)

5.1. Katılım Bankalarının Kuruluş Ve Gelişme Süreci

Ülkemizde Cumhuriyet dönemindeki riba’dan kaçınma çabaları içinde en profesyonel çabanın Özel Finans Kurumlarının kurulması olduğunu söyleyebiliriz. Kurulmalarına yol açan faktörleri, yukarıda diğer kurumsal çabaları tanıtılırken bir nebze açıklamıştık. Burada kısaca toparlamak istersek şunları söyleyebiliriz:

- i) Faizden kaçındığı için fonlarını altın, döviz ve gayrimenkul gibi alanlara yatırımların, bu fonlarını verimli yatırım alanlarına aktarmalarının sağlanması,
- ii) Petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte İslam Ülkelerinde oluşan petrodolarların ülkemize çekilmesi,
- iii) Etkin çalışmayan klasik bankaların karşısına rakip kurumların çıkarılarak onların da etkinliklerinin artırılması.

Kuruluşların yasal alt yapısı sırasıyla şöyle olmuştur:

- 16.12.1983 gün ve 83/7506 sayılı ‘Özel Finans Kurumları’ kurulması hakkında Bakanlar Kurulu Kararnamesi,

- 25.12.1984 gün ve 18323 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ‘Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Tebliği’,

- 21.03.1985 gün ve 18348 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ‘T.C: Merkez Bankası Tebliği’.

Bu yasal altyapıya dayanarak 1985 yılında ilk kurulan ise sermayeleri ağırlıklı olarak körfez kaynaklı olan Al Baraka Türk ÖFK A.Ş. ve Faisal Finans ÖFK A.Ş.’dir.

Özel finans kurumlarını; ‘cari ve katılma hesapları’ adı altında topladıkları fonları, genel olarak mura-baha, az bir kısmını ise ‘kar/zarar ortaklığı’ ve ‘finansal kiralama’ yöntemleriyle kullandıran, faizsiz bankacılık yapma amaçlı kurumlar olarak tanımlayabiliriz.

19.10.2005 tarihinde 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Özel Finans Kurumları ismi ‘Katılım Bankaları’ olarak değiştirildi. Bankacılık Kanunu’nda katılım bankası şu şekilde tarif edilmiştir. ‘Bu kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullanılmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar...’ katılım bankaları olarak belirtilmiştir. 2005 yılındaki Bankalar Kanunu değişikliği ile yapılan düzenle-melerle katılım bankacılığı çok daha sağlam bir mevzuat zeminine kavuşturmuştur.

5.2. Katılım Bankalarının Fon Toplama Yöntemleri

Yasal düzenleme gereği, bu bankalar da asgari bir sermaye ile kurulmak durumundadır. Bu tutar yine yasal düzenlemelerle zaman zaman güncellenmektedir. Fakat müşterilerine kullandırdıkları fonların temel kay-nağı, diğer bankalarda da olduğu gibi tasarruf sahiplerinden sağlanan fonlardır.

Fon toplama yöntem ve esasları da yine Bankacılık Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu çerçevede, fonların toplandığı iki tür hesap söz konusudur: Cari hesaplar ve katılma hesapları. Bunların dışında, doğrudan fon top-lama faaliyeti olmamakla birlikte, uluslararası piyasadan sağlanan sendikasyon kredileri de ilave edilebilir (Canbaz, 2016: 187).

5.2.1. Cari Hesap

İstenildiğinde kısmen veya tamamen geri çekilebilme özelliği taşıyan ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri sağlamayan hesaplardır. Bu yönüyle cari hesaplar katılım bankaları için maliyetsiz kaynak niteliğindedir.

Bu hesaplar genellikle ticari müşteriler tarafından gündelik nakit akışlarını yönetmek ve/veya diğer bankacılık hizmetlerini ücretsiz veya düşük ücretle elde etmek amacıyla açılır (Tunç, 2013: 191).

5.2.2. Katılma Hesapları

Tasarruflarını kar ve zararın paylaşılması esasına göre değerlendirmek, yatırıma ve ticari faaliyetlere aktarmak isteyen kişiler ve kurumlar, bu hesapları tercih ederler. Katılım bankalarına yatırılan fonların bu ku-rumlarca fon talep edenlere kullandırmasından doğacak kar veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahiplerine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anapara oranında aynen geri ödenme-sinin garanti edilmediği fonlardan oluşan bir hesap türüdür. 1 ay, 3 ay, 6 ay, 1 yıl ve daha uzun vadeli, TL, USD, EURO ve altın üzerinden açılabilirler.

Her para birimi, havuz sisteminde vadelerine göre gruplandırılır. Her grubun kar/zarar tutarı tasarrufun vade tarihinde hesaplanır. Bu kar/zararın %20-25’i mudarip hissesi olarak bankaya kalır. Bu oran vadeye ve/veya hesabın büyüklüğüne göre belirlenir. Karın %75-80’i ise hesap sahibine aktarılır. Hesap sahiplerine ödenen kar

payı üzerinden, ticari banka faizlerinden olduğu gibi %15 gelir vergisi stopajı yapılır. Hesap açılma tarihinde hesap sahiplerine sabit bir ödeme taahhüdünde bulunulmaz. Kurumun uygun bulması halinde katılım hesabından vadesinden önce para çekilebilir. Bu durumda vade tarihinde hesapta kalan tutar üzerinden kar payı hesaplanır.

Faizsiz bankacılık sistemindeki ‘katılım hesap sahiplerine herhangi bir getiri garantisi verilmemesi, oluşacak riskin ve dolayısıyla zararın hesap sahibine aktarılması’ ilkesinin bulunmasına karşın, katılma hesapları da aynen diğer bankalarda olduğu gibi kanunla ‘Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’ kapsamına alınarak sigortalanmıştır.

5.2.3. Sendikasyon Kredileri

Sendikasyon kredisi, birden fazla bankanın, belli bir amaç için yine banka ve finansal kurumlara büyük tutarlarda sağladıkları uluslararası fonlardır. Bu yöntem, katılım bankalarının fon toplama faaliyetleri dışındaki bir kaynak sağlama yoludur. Bu fonlar murabaha yöntemiyle elde edilir. Dolayısıyla katılım bankalarının sağladığı bu sendikasyon kredilerine ‘murabaha sendikasyon kredisi’ ismi verilir (Canbaz, 2016: 189).

5.3. Fon Kullandırma Yöntemleri

5.3.1. Çağdaş Murabaha (Peşin Alım Taksitle Satım)

Sanayi, ticaret ve hizmet işletmelerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan hammadde, yarı mamül, mamül, makine, teçhizat vb. elle tutulan gözle görülen malların üçüncü şahıslardan peşin satın alınıp, başvuran müşterilere belli bir kar ilavesiyle vadeli olarak satılması işlemidir. Bu işlemde; satın alınacak mal, peşin fiyatı, kalitesi ve satıcı işletme gibi hususlar müşteri (fon kullanıcı) tarafından belirlenmekte, satıcıya peşin ödemeyi ise katılım bankası yapmaktadır. Bu uygulamaya kurumsal murabaha uygulaması denmektedir.

Benzer uygulama, bireylere yönelik olarak da yapılabilir. Bireysel ihtiyaçlar için, gerçek kişi alıcıların doğrudan satıcıdan alacakları mal veya hizmet bedelinin katılım bankası tarafından satıcıya peşin olarak ödenip, mal veya hizmeti edinecek olan müşterinin, peşin ödemeye belirli bir kar ilavesiyle vadeli olarak borçlandırılması işlemine de bireysel murabaha uygulaması denir. Bu çerçevede en yaygın finansman alanları; konut, araç, mobilya, beyaz eşya, bilgisayar alımlarının finansmanı olarak görülmektedir.

Katılım bankalarının fon kullandırmada en yoğun olarak kullandığı yöntem murabaha olup, toplam fon kullandırma uygulaması içindeki payının %95’in üzerinde olduğu birçok kaynak tarafından ifade edilmektedir (Canbaz, 2016: 193).

5.3.2. Finansal Kiralama (Lesaing)

Bu yöntem, eski zamanlardan beri Anadolu’da kullanılan ve ‘icare’ olarak bilinen sistemin kurumsallaşmış halidir. Murabaha’dan sonra katılım bankalarınca ikinci sırada yoğun olarak kullanılan bir fon kullandırma yöntemidir.

Yöntem, bir yatırım malının (bina, makine, araç, bilgisayar gibi) mülkiyeti katılım bankasında kalarak, belirlenen kira karşılığında kullanım hakkının kiracıya verilmesidir. Genellikle kira süresi sonunda söz konusu malın mülkiyeti de müşteriye devredilir. Reel ekonomiyi finanse etme iddiasındaki katılım bankaları için fonksiyonlarına çok uygun bir fon kullandırma biçimidir.

5.3.3. Kar/Zarar Ortaklığı (Mudarebe-Müşaraka)

Bu işlemin esası, katılım bankasının fon talep eden bir müşterinin projesine veya belli bir parti malın

alınıp satılması işlemine ortak olmasıdır. İki biçimde karşımıza çıkmaktadır:

i) Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)

Bu yöntemde, bir taraf sermayesini diğer taraf ise emeğini ortaya koyarak bir ortaklık oluşturulur. Kar aralarında yaptıkları anlaşma çerçevesinde bölüşülür. Zararı ise sermayeyi koyan taraf üstlenir.

ii) Muşaraka (Sermaye-Sermaye Ortaklığı)

Her iki tarafın da belirli bir tutarda sermaye koyarak birlikte iş yapmak ve meydana gelecek kar ve zararı paylaşmak üzere oluşturdukları ortaklıktır. Emeğini koyan girişimciye ayrıca emeği için bir bedel de ödenir. Katılım bankalarının felsefesine en uygun yöntemin bu olduğunda konuyla ilgili herkes ittifak etmektedir. Ancak kullanılan toplam fonlar içindeki payı %3'ü geçmemektedir (Tunç, 2013: 2016).

5.3.4. Proje Finansmanı

Belirli bir projenin uygulanmaya başlanmasında ve geliştirilmesinde geri dönülmez finansmanı içeren ve borcun geri ödenebilmesi için proje girişimcisinin kredibilitésinden ziyade projenin gelecekte sağlayacağı nakit akımları ve proje varlıklarının esas alındığı bir finansman türüdür (Canbaz, 2016: 197). Bu tür projelerin finansmanı, katılım hesaplarındaki fonlardan ziyade, yurtdışından temin edilen murabaha sendikasyon kredisi ile karşılanmaktadır.

5.3.5. Ortak Yatırımlar

Gelişme potansiyeli taşıyan şirketlerin sermayesine, taraflar arasında düzenlenecek sözleşme hükümleri çerçevesinde katılım bankasının iştirak etmesi veya belli bir yatırımın finansmanı amacıyla oluşturulacak fonlara katılmasıdır. Bu şekilde edinilecek ortaklık paylarının banka tarafından 7 yıl içinde elden çıkarılması gerekmektedir (Tunç, 2013: 219).

Bankacılık kanunu bu alanda katılım bankasınca yapılabilecek yatırım tutarını bankanın öz kaynağı ile ilişkilendirerek bir üst sınır koymuştur.

Bu yöntem katılım bankalarının nadiren başvurduğu bir yöntemdir. Risk sermayesi finansmanına benzetilebilecek bir yöntemdir. Aslında katılım bankalarının bir risk sermayesi yatırım birimi oluşturarak bu fon kullandırmanın hacmini büyütme, misyonlarına çok uygun bir gelişme olabilir.

5.3.6. Gayrinakdi Krediler

Girişimcilere ticari veya sinai faaliyetlerinde bankanın kefil olmasıdır. Yurt içi işlemlerde ‘teminat mektupları’, yurtdışı işlemlerde ise ‘akreditifler’ en çok kullanılan gayrinakdi kredi türleridir. Bu işlemde katılım bankası bir komisyon karşılığında kendini yükümlülük altına sokmaktadır.

Gayrinakdi kredi kullandırma katılım bankaları için hem gelir elde etme, hem de cari hesap kaynaklarını artırma bakımından katkı sağlar. Müşteriye ise küçük bir ücret karşılığında işlerini yürütme ve genişletme imkanı verir (Tunç, 2013: 221).

5.3.7. Karz-ı Hasen

Güzel borç, faizsiz olarak verilen borç anlamına gelir. Karz-ı hasen’in iki biçimde verilmesi söz konusudur:

- Sosyal amaçlı karz-ı hasen,
- Üretim amaçlı karz-ı hasen.

Katılım bankaları halen bu yöntemi kurumsal bir işleyişe kavuşturamamışlardır.

6. Değerlendirme

Riba yasağı ve riba'nın ne olduğu konusu, başlangıçta da ifade ettiğimiz gibi, Müslüman toplumların iktisadi hayatında tam bir ortak görüşe ulaşamadığı, en çok tartıştığı konulardan biridir.

Bu bağlamda ilk işaret etmek istediğimiz husus, riba ve faiz kavramlarının birebir örtüşüp örtüşmediği konusudur. İslam aleminde ve ülkemizde ağırlıklı görüş, her ikisinin birebir örtüştüğü yönündendir. Bu nedenle çoğu yayında riba kavramı hiç gündeme gelmemekte, doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Hatta çoğu Kur'an meali ve tefsirinde bile doğrudan faiz kavramı kullanılmaktadır. Bununla birlikte gerek İslam aleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul etmeyen, özellikle devletin denetiminde, kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba'nın haram ve fakat faizin caiz olduğu savunanlar da az değildir (Uludağ, 1988: 14). Biz de bu olgudan hareketle, çalışmamızda konuyu 'riba' kavramını kullanarak incelemeyi daha doğru bulduk.

Uygulamaya baktığımızda da özellikle kısa süreli fon ihtiyacının karşılanması hususunda kar zarar ortaklığı biçimindeki yöntemlerin işleminin pek mümkün olmadığı görülmektedir. Uygulanan çağdaş murabaha yönteminin ise hile-i şer'iyye çerçevesine dahil edilmesi gayet kolaydır. Bu nedenle uygulamayı caiz bulanlar kadar, göz ardı edilemeyecek sayıda karşı çıkanlar da her zaman olmuştur.

Bu genel değerlendirmeler ışığında yukarıda tanıtmaya çalıştığımız riba'dan kaçınma amaçlı kurumsal uygulamalara ilişkin olarak kısa değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

6.1. Para Vakıfları

Para vakıfları ile ilgili olarak alimler arasında iki konu tartışılmıştır. Bunlardan birincisi paranın vakfedilip edilemeyeceği, ikincisi ise bu kurumlarda paranın işletiliş biçimiyle ilgilidir. Konumuzla ilgili olan kısım ikinci tartışmadır.

Para vakıfları, paranın işletilişinde daha önce bahsettiğimiz yöntemlerden muamele-i şer'iyyeyi çok büyük ölçüde kullanmışlardır. Bu yöntemin fikhi dayanağı bey'ul iyne denilen işlemidir. Bey'ul iyne, bir malı vadeli olarak satın müşteriye teslim ettikten sonra, müşteriden o malı daha düşük bir fiyatla peşin olarak geri satın almaktır (Bayındır, 2007: 226). Bu uygulamaya Malikiler ve Hanbeliler karşı çıkmışlar, Şafiiler ve Hanefilerin ekseriyeti ise cevaz vermişlerdir (Döndüren, 1993: 326). Osmanlı döneminde para vakıflarıyla ilgili en yoğun tartışmalar 16. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Ebusuud Efendi, İbn-i Kemal, Sofyalı Bali Efendi gibi alimler, muamele-i şer'iyyenin meşruluğuna hükmetmişlerdir. Hatta İbn-i Kemal bu işlemin riba'dan kurtulmaya vesile olduğu için güzel görüldüğünü söylemektedir (Özcan, 2003: 55-56). Sofyalı Bali Efendi ise 1545'de Rumeli Kazaskeri Çivizade'nin etkisiyle Kanuni tarafından çıkarılan para vakıflarının yasaklanması yolundaki fermanın kaldırılmasını temin etmek için Padişaha bir mektup yazmıştır. Mektubunda kötülüğe sebep olan şeyin kendisinin de de kötü olduğundan hareketle; şayet yasaklama devam edecek olursa dayandıkları vakıfların çoğunluğu para vakfı olan Rumeli'deki imaret, medrese ve camilerin hepsinin ahır haline geleceği, şehir ve kasabaların susuz kalacağı, özetle mevcut hayır ve hizmet kurumlarının hizmetlerinin engellenmiş olacağını belirterek, para vakıfları uygulamasının sürdürülmesini savunmuştur. Neticede 1548'de yasağın kaldırılacağı anlaşılmaktadır (Özcan, 2003: 38-44).

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere; günümüzde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de karz-ı hasen (güzel-faizsiz borç) biçiminde veya mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) yoluyla kullanılabilecek fonlar; işyerlerinin özellikle planlama ile öngörülme-yen kısa vadeli, ani ortaya çıkan fon ihtiyaçlarını (çalışma sermayesi) karşılamak açısından çok yetersiz kalmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak bakımından en uygulanabilir yöntemin muamele-i şer'iyeye oluşu, söz konusu yöntemin çok yaygın bir biçimde kullanılmasının temel gerekçesi olmuştur.

6.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB)

Bu bankanın ülkemizde faizsiz kredi uygulamasını başlatmak ve geliştirmek amacı yönünde hiçbir şey yapamadığını belirtebiliriz. Bununla birlikte bazı gerekçeleri görme imkanı sağladığını da ifade edebiliriz.

Öncelikle 'faiz haramdır', 'borç verilen fonların bir fazlalıkla alınması faizdir' gibi ifadeleri çoğu dindarın slogan halinde ifade etmesinin o tarihte reel bir karşılığının olmadığı görülmüş oldu. Bu gerçekten hareketle:

Yukarıdaki ifadeleri içselleştirmiş, iktisat ve finans alanlarında uzmanlaşmış yeterli sayıda yetişmiş elemana sahip olunması,
Bu konuda islam aleminde ve hatta kapitalist dünyada geliştirilen birikime de başvurulması,
Ülkenin ekonomik atmosferinin de ideolojik bağnazlıkların etkisinden kurtarılmasının gerektiği, daha iyi anlaşılmalı oldu.
Bundan sonra inceleyeceğimiz Özel Finans Kurumları (Katılım Bankaları) tecrübesinin, bu başarısız uygulamadan dersler çıkararak hayata geçirildiğini söyleyebiliriz.

6.3. Çok Ortaklı Şirketler

Bu tür şirketlerin ortaya çıkıp gelişmesinde, dini faktörün, başka bir ifadeyle islam dinindeki riba (faiz) yasağının ciddi bir etkisi olduğu, genel kabul gören bir değerlendirmedir. Dindar insanlar, faizin dinen yasak olduğu kabulüyle tasarruflarını faizle çalışan finans kurumlarında değerlendirmekten kaçınmışlar, o tarihlerde alternatif bir finans kurumunun bulunmaması dolayısıyla da bu şirketlerde ortak olmaya yönelmişlerdir.

Avrupa'da bulunan vatandaşlarımız ve bu şirketlerde ortak olanlara yönelik çalışmalarda dindarlığın bu yönelişteki etkisi açık biçimde görülmektedir. Bu yöndeki bir araştırmada, araştırmaya katılanların %95'inin kendini inançlı olarak tanımladığı görülmektedir (Küçükşen, 2012: 169).

Çoğu Avrupa'da işçi olan bu tasarrufların bu şirketlere yönelmesinde ikinci bir etkenin de vaad edilen kar oranları olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şirketlere yeni ortaklar bulmak amacıyla Avrupalı işçilerimize ve yerli tasarruf sahiplerine yönelen temsilciler, adeta kar oranı vaadinde birbiriyle yarışıyorlardı. 1990'lı yıllarda yıl sonunda mark üzerinden %25, %30 oranında kar dağıtılacağı vaadiyle bavullarla para toplandı. Böylece bu şirketlere para yatıranlar, hem yüksek enflasyona karşı tasarruflarının değerini korumuş olacaklar hem de bankaların ödediği reel faizden daha yüksek getiri elde edeceklerdi. Yani hem haram olan faize bulaşmamış hem de garantili yüksek getiri elde etmiş olacaklardı.

Dağıtılacak kar oranının fonların işletmeye verilmesi sırasında belirtilmesi ve neredeyse bu karın dağıtımının garanti gibi sunulması, banka mevduatlarına başlangıçta öngörülen faizden pek de farklılık arz etmiyordu. Bu nedenle çok ortaklı şirketlerin bu uygulaması belirli bir ölçüde tartışıldı.

Bu deneyimden çıkarabileceğimiz başlıca sonuçları şöyle belirtebiliriz:

- Tasarrufların tasarruflarını karz-ı hasen (karşılıksız güzel borç) biçiminde işletmelere vermesini

beklemek realiteye uygun düşmemekte. Karz-ı hasen'in ancak birbirlerini tanıyan iki kişi arasında ve sınırlı ölçüde gerçekleşebileceğini söylemek (hele de yüksek enflasyon ortamında) hayatın gerçeklerine daha uygun olur.

- Tasarrufçu aynı zamanda yatırımcı demektir. Tasarruflarını, belli bir nema elde etmek üzere, kar edebileceğini düşündüğü kurumlara aktarma düşüncesindedir. Öyleyse, onların bu ihtiyacını karşılayabilecek ve riba (faiz) olarak nitelenmeyecek getiri sunabilecek yatırım araç ve kurumlarının geliştirilmesi gerekir.

- Çok ortaklıklı şirketlerin bu serüvenin sonunda karşılaştıkları başarısızlıkları ve sebep oldukları hayal kırıklıklarını da göz önünde tuttuğumuzda şu gerçeği de ifade etmek bir zorunluluk olmaktadır:

Tasarrufların doğru değerlendirilmesi, öncelikle hem işletme karlılığı hem de milli ekonomi açısından en verimli alanlara yönlendirilmesi gerekir. Bu ise ciddi fizibilite (yapılabilirlik) etüdü yapabilecek, işin gereğine uygun çalışma kuralları olan ve devletin sağlıklı biçimde denetlediği kurumlarla mümkün olabilir. Böylece hem ülkenin kıt kaynakları israf edilmeyerek rasyonel biçimde değerlendirilmiş, hem de tasarrufların hayal kırıklığına uğramaları önlenerek, gelecekte tasarruf isteklerinin daha da artması sağlanmış olur.

6.4. Katılım Bankaları

Gerek islam aleminde gerekse ülkemizde riba'dan kaçınma çabalarının ulaştığı son kurumsal çözüm katılım bankalarıdır (Faizsiz Bankacılık- İslami Bankacılık).

Bununla birlikte katılım bankalarının uygulamalarıyla ilgili olarak da birçok eleştiriler ortaya konulmaktadır.

En yoğun eleştiri ideal ile pratik farkıyla ilgilidir. Faizsizlik iddiasındaki bir finans kurumu için ideal fon kullandırma yöntemlerinin kar ve zarara katılım içeren yöntemler olmasına rağmen, bu mekanizmaların pratikte kullanım yoğunluğu, sistemin istisnası sayılacak görünümündedir. Bu husus konuyla ilgilenen herkesin muhakkak işaret ettiği bir olgudur. Bu yöndeki eleştirinin diğer bir ifadesi, Türkiye'deki Katılım Bankalarının fon kullandırma uygulamasında çağdaş murabaha uygulamasının çok geniş bir hacme ulaşmasıdır (Örnek olarak: Polat, 2009: 103; Bulut ve Er, 2009: 21; Canbaz, 2016: 277).

Murabaha uygulamasına karşı çıkanların başlıca itirazları şöyle sıralanabilir (Kardavi'den naklen Aktepe, 2010:).

- Burada faiz hilesi yapılmakta, alım-satım amaçlanmamaktadır.
- Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.
- Burada iyne satışı söz konusudur ve o da haramdır.
- Burada bir satışta iki satış söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Malik olunmayan bir şeyin satımı söz konusudur. Bu da yasaktır.
- Burada bağlayıcı vaad söz konusudur. Bu da uygun değildir.

Bu eleştirilenlerin tümünün geçersizliğiyle ilgili olarak Aktepenin kaynak olarak atf yaptığımız kitabının 78-84. sayfalarındaki izaha başvurulabilir. Burada sadece 'Hiçbir fakih bunun helal olduğunu söylememiştir.' İfadesi ile ilgili değerlendirmeyi özetlemenin yeterli olacağı düşüncesindeyiz. Çağdaş murabaha'da icra

edilen işlemin caiz olduğu kanaatinde olan, gerek geçmişte gerekse çağdaş birçok alim söz konusudur. Bunlar arasında birkaç örnek olarak Yusuf El Kardavi, Hayreddin Karaman, Hamdi Döndüren gibi isimleri sayabiliriz.

Yukarıdakilere ilave olarak murabaha uygulamasına ilişkin başka bazı kuşklar da ileri sürülmekle birlikte, riba (faiz) duyarlılığına sahip kitlenin çoğunluğu nezdinde hem bu uygulama hem de katılım bankalarının fon toplama biçimi genel kabul görmüş durumdadır.

Katılım bankalarının murabaha’da uyguladığı kar oranlarının (vade farkı) faizli bankaların faiz oranlarına çok yakın oluşu da başka bir eleştiri konusudur. Bu hususta katılım bankalarının şu hususları dikkate alarak fon kullandırdıklarını göz önünde tutmak açıklayıcı olacaktır; yapılan işin veya satılan malın piyasadaki kar haddi, peşin ve vadeli alım satım fiyatı, iş yapılan müşterinin pazarlık gücü (ölçeği, sağlamlığı, işin hacmi, müşterinin devamlılığı), enflasyon oranı, müşterinin yönelebileceği alternatif finansman kaynaklarının maliyeti, çalışılan sektörlerin durumu, tasarruf sahiplerinin beklentileri; ekonomideki beklentiler ve banka kredilerinin maliyeti (Canbaz, 2016: 227-228). Katılım bankalarının uyguladığı vade farkının piyasadaki vade farkı ve faiz oranlarından daha yüksek olduğunda bankadaki fonlar atıl kalacak, daha düşük olması halinde katılım bankası tasarrufçuları tatmin edecek bir karlılığa ulaşamayacaktır. Bu durum dikkate alındığında söz konusu yakınlığın olayın doğası gereği olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

Eleştirilere verilebilecek makul cevapların olması, yine de katılım bankacılığının temel felsefesinin kar-zarar ortaklığı ilkesine dayandığını unutturmamalıdır. Fon kullandırma işlemleri içinde çağdaş murabahanın oranının bugünkü düzeylerde kalması islami duyarlılığı olan kitleyi şu veya bu ölçüde rahatsız etmeye devam edecektir. Fonların şu andaki vade yapısı da katılım bankalarını, kısa vadeli faizsiz finansman aracı olarak murabahaya zorlamaktadır.

Bu mülahazalar göz önünde tutulduğunda, katılım bankalarının özellikle Amerika’da ciddi uygulama alanı bulan risk sermayesi ve kitle fonlaması gibi yöntemleri kendi bünyelerine adapte etmeleri gerektiğini belirtmek gerekir. Bu yöntemler hem tartışmasız faizsiz finansman teknikleridir hem de uzun vadeli yatırıma yönlendirilmiş fonların toplanmasına uygundur. Biz daha önceki bazı çalışmalarımızda bu önerileri yaptık (Çonkar, Çerçeve Dergisi, 1997; Çonkar ve Canbaz, 2018: 119-132; Canbaz ve Çonkar, 2018: 37-55).

Benzer öneriler Bulut ve Er’in yukarıda atf yaptığımız çalışmalarında da bulunmaktadır. Yazarlar söz konusu çalışmalarında bu bağlamda iki finansal model önermektedirler: 1) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklığı, 2) Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları (Bulut ve Er, 2009: 61-67).

Ribadan kaçınma amaçlı biri uzun soluklu olmuş, diğerinin de uzun soluklu olacağı anlaşılan iki finansal kurum olan Osmanlı dönemindeki para vakıfları ile Cumhuriyet dönemindeki katılım bankalarını göz önünde tuttuğumuzda katılım bankalarının para vakıflarına göre fon kullandırma uygulaması bakımından ribadan kaçınma amacına çok daha uygun kurumlar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Para vakıflarının uyguladığı muamele-i şer’iye, şeri hileye çok yakın bir uygulamadır. Halbuki katılım bankalarının uyguladığı çağdaş mudarebeye hile-i şer’iye demek mümkün olmadığı gibi, konuyla ilgili alimlerin çoğunluğuna göre riba içermeyen bir uygulamadır.

Katılım bankalarını eleştirirken, onların faizli klasik mevduat bankalarının tam anlamıyla hakim olduğu piyasada onlarla rekabet ederek kendilerine alan açmaya çalıştıklarını, tasarrufçuların belirli bir getiri beklentisiyle bu kurumlara fon yatırdıklarını, fon kullanacak olan müşterilerin ise mevduat bankalarından daha yüksek bir vade farkıyla karşılaştıklarında, faizsiz olduğunu iddia eden bir finans kurumunda fon maliyetinin daha yüksek oluşunu yadırgayarak eleştiri kervanına katılmaya meyilli olduğunu unutmadan daha insafli olmak gerektiği kanısındayız. Katılım bankalarının bankacılık sektörünün önemli bir aktörü haline gelecek kadar geliştiği, toplumda iş ve ticaret ahlaki seviyesinin yükseldiği bir ortamda faizsiz bankacılık ilkeleriyle daha bağdaşık hale gelebileceğini umut edebiliriz.

Sonuç

Ekonomi, toplumsal hayatın sağlıklı ve dengeli biçimde sürdürülebilmesi için kıt kaynakların en verimli biçimde kullanılarak ihtiyaçları karşılayacak ürünlerin üretilmesi, değişimi ve adil biçimde paylaşılması hedeflerine dönük bir bilim alanıdır. Ekonomik sistemin temel unsurları olan bireyler ve işletmelerin; üretim, yönetim, pazarlama gibi işleri yürütebilmeleri, gerekli finansal kaynakları en uygun koşullarla temin etmelerini gerektirir.

İslam toplumlarının ekonomik faaliyetleri etkin biçimde yürütme çabaları içinde çözüm geliştirmekte en çok zorlandıkları alan finans alanı olmuştur. Bilindiği gibi işletmelerin kurulup etkin biçimde çalışabilmeleri için önce özkaynak sağlamaları gerekir. Daha sonra başvurulacak diğer kaynak ise yabancı kaynak, başka bir deyişle borçtur. Günümüz ekonomik sisteminin özellikleri ve işleyişi; bir işletmeyi yeterli özkaynakla kurulup işe başlasa bile, çalışma sermayesi yönetimi ile ilgili olarak sık sık yabancı kaynağa başvurmak zorunda bırakmaktadır.

Batı toplumları birkaç asırdır bu ihtiyacı banka sisteminden karşılamaktadır. İslam toplumları ise riba yasağı dolayısıyla yabancı kaynak (özellikle kısa vadeli borç) kullanımı ile ilgili olarak asırlar boyunca yeterli işlerlikte araçlar ve yöntemler geliştirememiştir.

Sorunu şöyle özetleyebiliriz: riba'nın yasak olduğu hususunda hiçbir tartışma yoktur. Ancak Kur'an-ı Kerim'de riba şiddetle yasaklanırken, riba'nın ne olduğu hususunda hiçbir tanımlama veya açıklama yer almamıştır. Tanımlamanın olmayışı, bizi o dönemde riba'nın bilinen bir işlem olduğu düşüncesine yöneltmektedir. Bu durumda cahiliye döneminde riba'nın ne olduğunu belirlemek gerekmektedir. Bu hususta da farklı görüşler söz konusudur. Bazı âlimler cahiliye riba'sının borcun vadesini uzatma sırasında istenilen fazlalık olduğunu savunurken, alimlerin çoğunluğu ister başlangıçta ister vade uzatma sırasında, ister ölçülü, ister kat kat olsun ana paraya ilave olarak istenecek her fazlalığın riba olduğu görüşündedir.

Öte yandan riba ile ilgili çok sayıda hadis söz konusudur. Bir yandan riba'yı kesinlikle yasaklayan ayetin en son nazil olan ayetlerden olduğu söylenirken, öte yandan farklı zamanlarda ifade edilen riba ile ilgili çok sayıda hadisin olması da izaha muhtaç bir husus olarak görünmektedir. Bu durumda riba'nın ne olup ne olmadığı; cahiliye ribasının ne olduğu ve çok sayıda hadis esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

İşaret edilmesi gereken diğer bir husus, riba ve faiz kavramlarının birbir örtüşüp örtüşmediği konusudur. Bu konuda ağırlıklı görüş her ikisinin birbir örtüştüğü yönündedir. Bununla birlikte gerek İslam âleminde gerekse ülkemizde bu ikisini aynı kabul etmeyen, özellikle devletin düzenleme ve denetimi çerçevesindeki kurumsal borç verme uygulamasındaki faizin riba ile aynı şey olmadığını, riba'nın haram ve fakat bu çerçevedeki faizin caiz olduğunu savunanlar da az değildir.

Ülkemizin tarihinde faizden kaçınma amacıyla geliştirilmiş kurumlar olarak öncelikle Osmanlı döneminde para vakıfları ve onun uygulamasını ele aldık. Cumhuriyet döneminde ise 1975 yılında kurulmuş olan Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, 1980 sonrası yaygınlaşıp 2000'li yılların başlarında önemli ölçüde hayal kırıklığına yol açmış olan (en bilinen örneği YİMPAŞ) çok ortaklı şirketler ve son olarak da ilk örnekleri 1985 yılında kurulan, o zamanki adıyla Özel Finans Kurumları, yeni adıyla Katılım Bankaları incelenmiştir.

Para vakıfları neredeyse Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren görülen ve Cumhuriyet'in başlangıcında tasfiye edilen, büyük ölçüde bize has kurumlardır. Vakfedilen paranın muamele-i şer'iyye denilen bir yöntemle işletilerek nemalandırıldığı, elde edilen gelirlerin çeşitli sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık kurumları gibi alanlarda kullanıldığı kurumlardır para vakıfları. Hem kısa vadeli fon ihtiyacı olanları tefecilerin eline düşmekten kurtarıcı bir işlev ifa etmişler, hem de özellikle Rumeli'deki yukarıda belirttiğimiz birçok hizmetin yürütülmesini sağlamışlardır. Ancak fon kullandırma uygulamasının hile-i şer'iyye niteliğinde olduğu yönünde

cidde eleştirilerle de karşılaşmışlardır.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın iki özel amacından biri faizsiz kredi uygulaması yapmaktı. Ancak bu alanda ciddi bir uygulama yapamadı ve bu amaçtan 1978 yılında vazgeçildi.

Çok ortaklı şirketler, faizden kaçınmak ama tasarrufunu da faizsiz bir gelir sağlamak amacındaki çok sayıda tasarrufçudan (özellikle Avrupa'daki Türk işçilerden) olağanüstü tutarlarda fon topladılar. Ancak dağıtılacak karı fon toplarken ilan etmek gibi riba açısından tartışılabilir yöntemler kullandılar. Ticaret ve sanayi ile ilgilenen birer anonim şirket oldukları halde, bir bankanın vadesiz mevduatıymışçasına ortakların ortaklık paylarını istedikleri anda geri ödeme taahhüdünde bulundular. Sonuç olarak, kar-zarar ortaklığı uygulaması alanında büyük bir hayal kırıklığına sebep olarak tarihe karıştılar.

1985'te Özel Finans Kurumları olarak yaşamına başlayan Katılım Bankaları ise İslam aleminin bazı ülkelerinde 1970'lerde başlayan İslam Bankacılığı tecrübesinin ülkemize uyarlanması olarak tanımlanabilir. İslam bankacılığının temel felsefesinin fon kullandırmada kar ve zarara ortaklık olduğu belirtilmektedir. Ancak kar ve zarara ortaklık biçiminde fon kullandırma daha ziyade uzun vadeli ve proje bazlı fon ihtiyaçlarının karşılanmasına daha uygundur. İş ve ticaret ahlakı düzeyinin yüksek olduğu bir ekonomik ortamda uygulanmaya daha uygundur. Yani yönetimi zordur. Öte yandan tasarrufçulardan toplanan fonlar büyük ölçüde kısa vadeli olmaktadır. Bütün bu nedenlerle katılım bankalarının fon kullandırmasında, kar-zarar ortaklığı biçimindeki araçlara pek fazla başvurulmamakta, fon kullandırmada büyük ağırlık kısa vadeli kullanıma uygun olan murabaha (peşin alış-vadeli kar payı ilaveli satış) yönteminde toplanmaktadır. Bu yönüme ilişkin olarak ise, faiz hilesi olduğu, uygulanan vade farkı veya kar payının banka kredi faiz oranlarıyla hemen hemen aynı olduğu gibi eleştiriler yoğun biçimde yapılmaktadır. Bu eleştirileri yapanlara, uygulamanın riba içermediği hususunda fıkıh alimleri yeterli cevap vermektedir. Bizde burada ilave olarak eleştiri sahiplerine şu hususları da tekrar düşünerek konuya daha insafli yaklaşmalarını, başka bir ifade ile kısa vadeli fon ihtiyacı olanlara empati yaparak yaklaşmalarını tavsiye ediyoruz:

- Kısa vadeli fon ihtiyacını karşılamak için sizin önerdiğiniz, daha uygun ama işlerliği olan bir yöntem var mı?

- Murabaha ile karşılaştırıldığında çok daha riba'ya yakın duran muamele-i şer'iyye yöntemini uygulayan para vakıfları, başta Ebussuud Efendi olmak üzere toplumumuzun saygı ile andığı birçok Osmanlı aliminin onayıyla faaliyette bulunmuştur. Hatta İbn-i Kemal, insanların tefecilerin ellerine düşmesini engellediği için uygulamanın sevap olarak nitelenmesi gerektiğini söylemiştir.

Bu mülahazalarımıza karşın, katılım bankalarının kar-zarar ortaklığı felsefesine uygun, bilinen ve gelişmiş batı ülkelerinde uygulanan yöntemleri uygulamaya geçirmek hususunda daha gayretli olmalarını da beklemek hakkımızdır. Bu bağlamda risk sermayesi finansmanı ve kitle fonlaması yöntemlerini uygulamaya geçirme yönünde çaba harcamalı ve düzenleme yapmalıdırlar.

Bir başka önerimiz de uzun vadeli yeni İslami finans araçlarının geliştirilmesi için, bu amaçla kurulmuş araştırma merkezlerine destek vermeleri yönündedir.

Belirttiğimiz öneriler yönünde çabalarını artırmaları durumunda, kendilerine yönelik eleştirilerin de azalacağı kanaatimizi belirterek çalışmalarımızı sonlandırıyoruz.

Kaynakça

- Aktepe, İ. E. (2010). *İslam Hukuku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Alper, D., Erdoğan, C. (2009). 16 ve 18. Yüzyıl Arasında Bursa Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(1), 85-99.
- Bayındır, A. (2007). *Ticaret ve Faiz*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları.
- Bulut, H. İ., Er, B. (2009). Katılım Bankacılığında İki Yeni Finansal Teknik Önerisi: Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıkları ve Mudaraba-Risk Sermayesi Yatırım Fonları. (Düz.) A. Yabancı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 11-75). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Canbaz, M. (2016). *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Canbaz, M. F., Çonkar, M. K. (2018). Girişimcilere Faizle Borçlanmaya Alternatif İslami Bir Yöntem: Kitle Fonlaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(18), 37-55.
- Çizakça, M. (1993). *Risk Sermayesi, Özel Finansal Kurumları ve Para Vakıfları*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayını.
- Çonkar, K. (1988). *Kalkınma Bankacılığı ve Türkiye'deki Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Çonkar, M. K. (1997). Kar Ortaklığı Esaslı Kredi ve Risk Sermayesi Finansman Yöntemi. *Çerçeve Dergisi*, 5(20).
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. (2018). Kitle Fonlaması Finansman Yöntemi: Türkiye'de Sistemin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler. *Optimum: Journal of Economies and Management*, 5(2), 118-132.
- Döndüren, H. (1993). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Ahıska Yayınevi.
- Ekinci, A. (tarih yok). *Vakf-ı Nukudi*. www.paravakfi.blogspot.com.tr: www.paravakfi.blogspot.com.tr adresinden alındı
- Güngör, K. (2009). Bir Finansal Araç Olarak Katılım Bankacılığı: Tespitler-Teklifler. (Düz.) A. Yabancı, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 207-271). içinde İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Koyunoğlu, H. (2008). Para Vakıfları, Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 253-304.
- Öz, S. (2013). *Şirketlerin Dini ve Toplumsal Temelleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları: Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Polat, A. (2009). Katılım Bankacılığı: Dünya Uygulamalarına İlişkin Sorunlar-Fırsatlar; Türkiye İçin Projeksiyonlar. (Düz.) A. Yabancı, *Finansal Yenilikler ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı* (s. 77-120). İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

Sarioğlu, P. (2003). *Local Development, YİMPAŞ Case*. Ankara: ODTÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

TBMM. (2003). *10/16, 262 esas numaralı ve 1061 Sayılı Araştırma Komisyonu Raporu*.

Tunç, H. (2013). *Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması* (10. Baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.

Uludağ, S. (1988). *İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Kanunname-i Ticaret Işığında “Kambiyo” ve “Kambiyo Senetleri” Kavramları Üzerine Bir İnceleme

Dr. Öğr. Üyesi M. Halil ÇONKAR

I. Giriş

Türk Ticaret Kanununun “Kıymetli Evrak” başlıklı üçüncü kitabının dördüncü kısmı “Kambiyo Senetleri” başlığını taşımakta ve bu başlık altında üç ayrı bölümde sırasıyla “poliçe”, “bono veya emre yazılı senet” ve “çek” düzenlenmektedir.

Türk hukukunda bugün bir terim olarak “kambiyo senedi”nin ve özellikle de “kambiyo” kavramının üzerinde fazlaca durulmadığı tespit edilebilir. Türk hukuk doktrininde daha ziyade 1956 tarihli ve 6762 sayılı eski Türk Ticaret Kanunu [eTK 56] döneminde, mehzaz hukuk kabul edilen İsviçre düzenlemesinden farklı olarak “çek”in de “kambiyo senedi” kavramına dahil edilmiş bulunması tartışma konusu edilmiş ve bu tercihin yerinde olup olmadığı üzerine çeşitli görüşler beyan edilmiştir¹. Ancak bu tartışmalarda da esasen “kambiyo” kavramının anlamı üzerinde durulmamış, daha ziyade mukayeseli hukuktaki durum ile eTK 56’nın tercihi arasındaki farka işaret edilmiş, esasen bu tartışma kapsamında değinilmesi beklenebilecek olan, kavramın tarihsel içeriğinin ne olduğu veya nasıl geliştiği konusuna değinilmemiştir.

Buna karşılık kıymetli evrak hukukuna ilişkin genel eserlerin nispeten az bir kısmında “kambiyo” kavramına ilişkin bazı açıklamalar yer almışsa da bunlar daha ziyade kelimenin sözlük anlamı ve etimolojik kökeni ile sınırlı kalmış, bu kavramın kıymetli evrak hukukundaki anlamının ne olduğu veya nasıl geliştiği üzerinde özel olarak durulmamıştır².

Halbuki bu eksiklik “kambiyo” kavramının “kambiyo senetleri” ile nasıl bir bağlantısı olduğunun ortaya ko-

¹ Bu tartışmalar için bkz. aşağıda “III. Sonuç” başlığı altındaki 2 numaralı paragraf.

² Örneğin Poroy/Tekinalp, “kambiyo senetleri” teriminin İsviçre hukukundaki “Effets de Change/Wechsel” teriminin çevirisi olduğunu belirtmişler, ülkemiz ticaret dilinde bazen kullanılmakta olan “kambiyal” teriminin İtalyancadan geldiğine işaret etmişler, ayrıca kambiyo senetlerinin tarihçesine değindikleri kısımda “kambiyo sözleşmesi”ni açıklarken “*Bu sözleşme para, rayice göre değiştirildiğinden cambiale (change) sözleşmesi diye anılıyor ve sözleşme dolayısıyla hazırlanan senede de kambiyo mektubu (lettre de change) adı veriliyordu.*” ifadelerini kullanmışlardır, **Reha Poroy/Ünal Tekinalp**, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, Gözden Geçirilmiş 24. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2021, Kn. 151, 154a).

Bu kapsamda en detaylı açıklama Kendigelen/Kırca’da yer almaktadır. Yazarlar öncelikle “kambiyo” kelimesinin sözlük anlamı olarak “*bir para türünü bir başka para türüyle değiştirme, yani iki ayrı ülke parasının değiştirilmesi*” anlamına işaret etmişler, ardından kavramın “*değişim, değiştirme, değiş tokuş*” anlamına gelen İtalyanca “cambio” sözcüğünden geldiğini belirtmişler, bu açıklamaları takiben de “*İşte kambiyo kelimesi, tarihsel süreç içerisinde bir ülke parasının diğer bir ülke parasıyla değiştirilmesi görevini ifa eden senetlere verilen ad olarak da kullanılmıştır.*” tespitini yapmışlardır, **Abuzer Kendigelen/İsmail Kırca**, Kıymetli Evrak Hukuku, Güncellenmiş 8. Bası, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2024, Kn. 257.

Çamoğlu ise kısa bir tarihçeyi takiben “*Para birimleri farklı olan iki ülke arasında kullanılan bu senet, güncel kurdan para değişimini de içerdiği için kambiyo senedi adını almıştır.*” demektedir, **Ersin Çamoğlu**, Kıymetli Evrak Hukukunun Temel İlkeleri, Güncellenmiş 2. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2023, Kn. 64.

nulmasını zorlaştırmaktadır. Zira kelimenin gerek günlük dilde, gerekse iktisadi hayatta yaygın olarak kullanılan ve sözlüklerde de karşılaşılan “iki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi” şeklindeki anlamı³ dikkate alındığında, mutlaka iki farklı ülke parasının/para biriminin birbiriyle değiştirilmesi gibi temel bir amacı veya işlevi olmayan, ticari hayatta da esasen bu amaçla kullanılmayan senetlerin neden “kambiyo senedi” şeklinde adlandırıldığını, bu kavramla bu senetler arasında nasıl bir bağlantı olduğunu anlayabilmek kolay değildir. Bu tür senetlerin erken örneklerinde böyle bir para birimi değişimi fonksiyonunun da yer aldığı, ancak sonradan bu şartın aranmamaya başlandığı aktarılmakta ise de⁴, uygulamadaki bu genişlemenin “kambiyo” kelimesinin anlamına da yansiyip yansımadığı, özellikle de bu terimin mevzuatımıza girişinden itibaren hangi anlamı/anlamaları içerdiği gibi meselelere modern hukuk literatürümüzde değinilmemektedir.

İşbu çalışma, “kambiyo” ve “kambiyo senetleri” tabirinin ticaret hukukumuzda mevzuat düzeyinde ilk olarak girdiği erken dönem ticaret hukuku literatürünü esas alarak, bu kavramın içeriği konusunda modern ticaret hukuku literatürümüzdeki eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır.

II. KANUNNAME-İ TİCARET DÖNEMİNDE “KAMBIYO” KAVRAMI

Kanunname-i Ticaret⁵ döneminde “kambiyo” kavramı, asıl olarak ticari işlerin neler olduğunun sayıldığı, “Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl”in⁶ [Zeyl-i Kanunname-i Ticaret] 28. maddesinde yer almıştır. Hüküm şöyledir:

“Kanunen umur-ı ticarettten addolunan mevad gerek heyet-i asliyesiyle ve gerek imâl olunduktan sonra âhara satılmak veyahut kira ile verilmek için her nevi eşya ve erzak mübayaası ve li eceli’t-ticare fabrikacılık ve komisyonculuk ve karada ve denizlerde ve nehir ve göllerde eşya nakli ve bir mahalle zehâir ve emvâl ve eşya verilmek taahhüdatı ve li eceli’t-ticare şunun bunun mesalihini görmek ve fûruht olunacak eşyanın müzayedesi icra olunmak için mahaller tahsis ve küşadı ve ol mahallerin muamelatı ve tiyatroculuk misillü halk için temaşagâh küşadı sanatı ve kambiyo ve sarraflık ve simsarlık umuru ve bankaların bilcümle muamelatı ve tüccar ve esnaf ve sarraf bey-ninde teati olunan tahvilat ve vukua gelen bilcümle taahhüdat ve her şahıs bey-ninde alınıp verilmekte olan poliçe senedatı veyahut bir mahalden diğer mahalle nakil ve irsal olunmakta olan akçelere dair verilen senetler ve bir şahsın emrine yazılan bonolar hususlarından ibarettir.”

Bu bakımdan Kanunname-i Ticaret döneminde kaleme alınan ticaret hukuku ile ilgili eserlerde “kambiyo” kavramına ilişkin açıklamalar da ilk olarak ticari işlerin neler olduğu bahsi kapsamında yapılmıştır. Üstelik yukarıda aktardığımız maddede koyu olarak vurgulanan kısımlarda görüleceği üzere, “kambiyo”yu takiben bu kavramla bağlantılı olabilecek bazı başka muamelelerin ve bu arada özellikle de poliçe ve bononun ayrıca zikredilmiş olmaları dolayısıyla, kambiyo kavramı ile özellikle poliçe kavramı arasındaki ilişkiye de değinilmiş ve bunların bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda söz konusu eserlerde öncelikle klasik literatürümüzdeki mutad tercihe uygun olarak “kambiyo” kelimesinin kökeni ve sözlük anlamına işaret edilmiştir. Bu kapsamda kavramın İtalyanca’dan alındığı belirtildiği gibi⁷, bu kelimenin “mübadele etmek”⁸, “nakdi nakde değiştirmek (akçe bozmak)”⁹, “akçe mübadelesi”¹⁰

³ Bu anlam için bkz. çevrimiçi TDK Genel Türkçe Sözlük; Kubbealtı Lugatında da “Bir ülke parasının diğer ülke paralarıyla değiştirilmesi işi, belli bir değerdeki parayı karşılığı değerdeki yabancı bir para ile değiştirme” şeklinde benzer bir tarif yer almaktadır (<https://lugatim.com/s/kambiyo>).

⁴ Bu yönde bkz. **Poroy/Tekinalp**, Kn. 154a-154b.

⁵ Neşir tarihi: 18 Ramazan 1266; Düstur, I. Tertip, C. I, s. 375.

⁶ Neşir tarihi: 9 Şevval 1276; Düstur, I. Tertip, C. I, s. 445.

⁷ **Yanko Vitinos**, Şerh-i Kanun-ı Ticaret, İstanbul, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1300, s. 5; **Nazaret Hilmi**, Teşrih-i Kanun-ı Ticaret, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303, s. 388; **Ahmed Reşid**, Hukuk-ı Ticaret, Birinci Kitap, İstanbul, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası, 1311, s. 107; **Mehmed Celaleddin**, Hukuk-ı Ticaret Dersleri, C. I, İstanbul, Matbaa-i Hukukiye, 1328, s. 378.

⁸ **Vitinos**, s. 5; **Ahmed Reşid**, s. 107, yazar kelimenin Fransızca mukabilinin “change” olduğunu da ayrıca belirtmiştir; **Kazım**, Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1315, s. 37; Lyon-Caen/Renault’da ise kelimenin

anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

Ancak asıl önemlisi bu dönem kitaplarında “kambiyo”nun iki türü bulunduğunun belirtilmesi ve bu iki türün ayrı ayrı ele alınmış olmasıdır. Buna göre “kambiyo” kavramı, esasında “küçük kambiyo” ve “büyük kambiyo” olarak adlandırılan iki farklı muameleyi ifade eden bir kavramdır.

1. Küçük Kambiyo (Elden Ele Kambiyo)

“Küçük kambiyo” veya “elden ele kambiyo” adı verilen muamelede her iki taraf ellerinde bulunan nakdi diğerine vererek mübadele işlemini derhal ve “meclis-i akd”de¹¹ icra ederler¹². Kambiyonun bu türünün fıkıhtaki “bey-i sarf”a tekabül ettiğine ayrıca işaret edilmiştir¹³. Zira ıstılahî olarak “nakdi nakde bey etmek”¹⁴ şeklinde tarif edilen “bey-i sarf”ta “tekabuz” şartı arandığından¹⁵, başka bir deyişle akdin her iki tarafının da akde konu nakdi meclis-i akdde kabzetmesi şart olduğundan, bey-i sarf da küçük kambiyo muamelesine tekabül etmektedir.

Küçük kambiyo muamelesinin bir özelliği de değişime konu nakdin farklı türden olması, “*cinsen veya nev'an birbirinin gayri*” bulunması şartıdır¹⁶. Bu bakımdan “kambiyo”nun yukarıda işaret ettiğimiz ve “*iki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi*” şeklindeki yaygın anlamının esasen küçük kambiyo muamelesinin ayırt edici bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir.

2. Büyük Kambiyo

“Kambiyo”nun, “kambiyo senetleri” kavramına aktarılan anlamına da kaynaklık eden diğer türü ise “büyük kambiyo” olarak adlandırılmaktadır. Bu kambiyo muamelesinde sözleşme taraflarından birinin meclis-i akdde verdiği paranın¹⁷, diğer tarafça başka bir yerde ödenmesi taahhüt edilmiştir¹⁸. Bu itibarla bu işleme “mahalden mahalle vaki olan kambiyo” da denilmektedir^{19,20}. İşte “kambiyo senedi” kavramında kullanılan kambiyo tabiri

tarifini takiben Fransızca karşılığı olan “change” kelimesi ayrıca zikredilmiştir, **Ch. Lyon-Caen/L. Renault**, Rehber-i Hukuk-ı Ticaret, ter. Lütfi ibnü'l-Hakkı, C. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327, s. 56.

⁹ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 387-388; Mehmed Celeleddin, s. 378.

¹⁰ Mehmed Celeleddin, s. 82.

¹¹ Bu terimin “*Akdi oluşturan irade beyanlarını içeren görüşme ve müzakerelerin cereyan ettiği yer ve zaman anlamında fıkıh terimi*” şeklindeki tarifi ve terime ilişkin açıklamalar için bkz. **Bilal Aybakan**, “Meclis” maddesi, İslam Ansiklopedisi (<https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis—fıkıh>) (Çevrimiçi: 04.12.2024).

¹² Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 107; Kazım, s. 37; Lyon-Caen/Renault, s. 56; Mehmed Celeleddin, s. 82, 378.

¹³ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 108; Mehmed Celeleddin, s. 82, 378.

¹⁴ Ahmed Reşid, s. 108.

¹⁵ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 108; Mehmed Celeleddin, s. 378.

¹⁶ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 108; turnak içindeki ifade için bkz. Mehmed Celeleddin, s. 379.

¹⁷ Yanlış anlamaları önlemek adına, burada bahsi geçen “para verme” olgusunun esasen oldukça geniş bir anlamda kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu bakımdan konuya ilişkin Mehmed Celeleddin’in şu açıklamalarını aktarmakla yetiniyoruz: “*Mamafih bu nevi kambiyo muamelesinin inikadı bir tarafın mutlaka akçe vermesine ve peşin olmasına mütevakkıf değildir. Para yerine eşya verebileceği gibi, gerek akçenin ve gerek eşyanın muahharan i'tası taahhüt edilmesi dahi caiz olur. Kezalik iki şahıs beyninde bir hesaptan mütevellit matlup dahi kambiyo muamelesine esas olabilir.*”, Mehmed Celeleddin, s. 379-380; bu yönde ayrıca bkz. Vitinos, s. 6-7.

¹⁸ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 107; Kazım, s. 37; Lyon-Caen/Renault, s. 56; Mehmed Celeleddin, s. 82-83.

¹⁹ Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 107; Kazım, s. 37. Lyon-Caen/Renault ise kambiyo muamelesinin bu ikinci türüne “kambiyo keşidesi” demektedir, s. 56.

²⁰ Dönem yazarlarına göre batı hukukunda küçük kambiyo ile büyük kambiyo arasında bir mahiyet farkı mevcut değildir; her ikisi de temelde kambiyo muamelesidir. Halbuki, yukarıda da aktarıldığı üzere, batı hukukundaki “kambiyo” kavramının fıkıhtaki karşılığı olan “sarf” muamelesinde tekabuz şartı arandığından, bu şartın sağlanmadığı büyük kambiyo

de esasen büyük kambiyo muamelesine işaret etmektedir.

Nitekim bu kapsamda doktrinde “*İstanbul’da ver(ilen) malum-ul mikdar nakdin bedelini ba’dehu İzmir’de vermeyi iltizam ve taahhüt et(mek)*”²¹; “*bir kimse(nin) İzmir’de almak üzere Dersaadet’te bir kimseye yüz adet Osmanlı altını ver(mesi)*”²²; “*bir şah(sın) diğerine İstanbul’da yüz lira ver(mesi), o şah(sın) da bu parayı Beyrut’ta ona tediye etmeyi veya ettirmeyi taahhüt et(mesi)*”, büyük kambiyo mukavelesine örnek olarak zikredilmiş; kambiyo mukavelesinin kendisine bağlandığı senede ise esas olarak poliçe veya ikametgâh senedi²³ denilmiştir²⁴.

Nitekim Kanunname-i Ticaretin zeylinin yukarıda aktarılan 28. maddesinde kullanılan “kambiyo” tabirinin de esasen “küçük kambiyo”/“sarf” olarak anlaşılması gerektiği, zira büyük kambiyo niteliğinde olan poliçe ve ikametgâh senedinin ticari iş niteliğinde olduklarının maddede zaten ayrıca sayılmış olduğuna da işaret edilmiştir²⁵.

Yukarıdaki örneklerden de görüleceği üzere büyük kambiyo muamelesinin ve buna bağlı olarak poliçenin temel bir unsuru olarak keşide yeri ve ödeme yerlerinin farklılığı vurgulanmaktadır. Nitekim Kanunname-i Ticaretin poliçenin zorunlu unsurlarını sayan 70. maddesinin hemen başında “*Poliçe kağıdı bir mahalden diğer mahalle çekilip...*” denilerek bu unsura işaret edildiği gibi, dönem kitaplarında poliçenin zorunlu unsurları sayılırken de en başta “mugayeret-i mekan” şartı adıyla bu unsur ele alınmıştır²⁶.

Ancak başlangıçta kambiyonun bu türüne isim olacak kadar önemli olan “mahal/yer farklılığı” unsurunun zaman içerisinde poliçenin işlevsel olarak geçirdiği dönüşümle birlikte önemini yitirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Lyon-Caen/Renault, Fransız Ticaret Kanunu’na göre poliçenin bir yerde akdolunan bir taahhüdün başka bir yerde ifasını tazammun ettiğini, ancak bu kabulün kanunun bir yerden diğerine para naklini bertaraf etmek maksadıyla poliçeyi kambiyo mukavelesinin bir “alet-i icrası” gibi telakki etmesinden kaynaklandığını, ancak gelinen noktadaki fonksiyonları itibarıyla poliçenin bunun ötesine geçmiş olduğunu, nitekim bu gelişmeler karşısında poliçenin keşide yeri ile ödeme yerinin farklı olması yönündeki zorunluluğun 8 Haziran 1894 tarihli kanun ile kaldırılmış olduğunu belirtmektedir²⁷.

Bahis konusu “mugayeret-i mekan” şartı Kanunname-i Ticarete muhafaza edilmiş ise de, bu dönemde kaleme alınan eserlerde, uluslararası uygulamada bu şarttan vazgeçmek yönündeki temayüle işaret edilmiş ve farklı ülkelerdeki gelişmeler zikredilmiştir. Örneğin Ahmed Reşid, Kanunname-i Ticaretin aradığı “mugayeret-i mekan” şartını izah ettikten sonra, bu şartın poliçe keşidesini ve dolayısıyla “umur-ı ticaret”i zorlaştırdığını, bu sebeple muhtelif tarihlerde Almanya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, İsveç ve Norveç ticaret kanunlarından bu şartın kaldırıldığını, ayrıca Brüksel’de toplanan kongrede de²⁸ poliçenin keşide yeri ile ödeme muamelesi fıkıhçılar tarafından artık “sarf” değil “havale” olarak nitelendirilmiş, dolayısıyla mahiyeti itibarıyla farklı görülmüştür, bkz. **Vitinos**, s. 5; **Nazaret Hilmi**, s. 388; **Ahmed Reşid**, s. 108; **Mehmed Celaleddin**, s. 378.

²¹ **Vitinos**, s. 6.

²² **Ahmed Reşid**, s. 637.

²³ Kambiyo mukavelesinden doğan tediye borcunun kimin tarafından ifa edileceğine göre senede poliçe veya ikametgâh senedi adı verilmektedir. Şayet akde konu meblağı almış olan kimse senedin vadesi geldiğinde ödeme yerinde bu meblağı bizzat ödeyecek ise bu takdirde “ikametgâhta tediye olunacak senet” veya kısaca “ikametgâh senedi”, bu ödemenin ödeme yerinde üçüncü bir kişi tarafından yapılacağı belirtilmiş ise “poliçe”den bahsedilecektir. Bu konuda bkz. **Vitinos**, s. 8-9; **Ahmed Reşid**, s. 637-638; **Mehmed Celaleddin**, s. 381-382.

²⁴ Poliçe ve ikametgâh senedinin büyük kambiyo kapsamında olduğu yönünde bkz. **Vitinos**, s. 6, 8-9; **Nazaret Hilmi**, s. 388; **Ahmed Reşid**, s. 108; **Kazım**, s. 38; poliçe ve ikametgâh senedinin yanı sıra açıkça bonoyu da büyük kambiyo kapsamında zikreden **Mehmed Celaleddin**, s. 83.

²⁵ **Nazaret Hilmi**, s. 389; **Ahmed Reşid**, s. 108.

²⁶ **Vitinos**, s. 23 vd.; **Ahmed Reşid**, s. 671 vd.; **Mehmed Celaleddin**, s. 394 vd.

²⁷ **Lyon-Caen/Renault**, s. 57-58.

²⁸ 1888 tarihinde Brüksel’de toplanan Uluslararası Ticaret Hukuku Kongresi’nden (Congrès international de droit com-

yerinin mutlaka ayrı yerler olmasının gerekmediği yönünde karar alındığını ifade etmektedir²⁹. Mehmed Celaleddin de Fransa’da bu şartın kaldırılmış olduğunu zikrettikten başka, sonraları 1926 yılında 865 sayılı Ticaret Kanunu olarak kanunlaşacak olan o günkü Kanun-ı Ticaret layihasında da bu şartın kaldırılmış olduğu bilgisini paylaşmaktadır³⁰.

Büyük kambiyo muamelesinde, esasen “mugayeret-i mekan”ın doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan bir unsur da tarafların edimleri arasındaki zamansal farklılıktır. Nitekim örneğin Mehmed Celaleddin, büyük kambiyo muamelesini açıklarken “...*akideyn emr-i mübadeleyi derhal icra etmeyip birinin meclis-i akdde diğerine verdiği akçenin onun tarafından mahal ve zaman-ı ahirde alınması şart kılınır.*” demek suretiyle bu zaman farkını vurgulamıştır³¹.

Nihayet büyük kambiyo muamelesini küçük kambiyodan ayıran önemli bir hususiyet, büyük kambiyoda değişime konu para birimlerinin birbirinden farklı olması zorunluluğunun bulunmamasıdır³². Dolayısıyla büyük kambiyo muamelesi tek bir para birimi hakkında da gerçekleşebilir ve bu bakımdan temelinde büyük kambiyo muamelesi yer alan senetlerin asli veya ayırt edici fonksiyonunun da farklı para birimlerinin birbiri ile mübadelesi olduğunu söylemek mümkün değildir.

III. SONUÇ: KANUNNAME-İ TİCARETTEN BUGÜNE

Kanunname-i Ticaret döneminde “kambiyo” kavramına ilişkin olarak yapılan açıklamalar ve özellikle bu kavramla bugün “kambiyo senedi” kavramı altında yer alan özellikle “poliçe” arasında nasıl bir bağlantı kurulduğuna yönelik tespitleri takiben, bu tespitlerin bugüne ve bugünkü hukukumuzdaki tartışmalara şu katkıları sunabileceğini düşünüyoruz:

1. Esasen “kambiyo senedi” kavramında yer alan “kambiyo” ibaresinin, farklı para birimlerinin birbiri ile mübadelesi ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Kambiyo senetlerinin en temel örneği olan poliçe, başlangıçta asıl olarak bir yerden başka bir yere para taşımanın zorluk ve mahzurlarını gidermek üzere ihdas ve istimal edilmiş³³, bir yerde ödenen paranın başka bir yerdeki parayla değiş tokuşu işlevi ve dolayısıyla düzenleme ve ödeme yerlerinin farklılığına yönelik vurgu sebebiyle ortada bir “cambio” (mübadele) işlemi olduğundan bahsedilmiş, bu işleme vasıta teşkil eden senede de “poliçe” yahut “kambiyal”³⁴ adı verilmiştir. Bir başka deyişle “kambiyo senedi” kavramında kullanılan “kambiyo” tabirinin, farklı para birimlerinin birbiri ile mübadelesi (küçük kambiyo) anlamındaki “kambiyo” değil, bir yerde verilen paranın başka yerde ödenmesi (büyük kambiyo) anlamındaki “kambiyo” olduğu anlaşılmaktadır. Ancak “kambiyo senedi” bakımından gündeme gelen bu “başka yer” vurgusu da daha sonraları poliçenin fonksiyonlarındaki değişimle birlikte zamanla ortadan kaybolmuştur. Dolayısıyla bugün için “kambiyo senedi” kavramında yer alan “kambiyo” tabiri, ancak süreç içerisinde yaşanan bu değişim çerçevesinde anlaşılabilmektedir.

2. “Kambiyo senedi” kavramında yer alan “kambiyo” tabirinin anlamına ilişkin bu tespitlerle bir ölçüde bağlantılı olarak değinilebilecek bir mesele de, “kambiyo senedi” kavramının kapsamında hangi senetlerin yer aldığına yönelik tartışmadır.

Esasen bu tartışma özellikle eTK 56’da poliçe ve bononun yanı sıra “çek”in de “kambiyo senetleri” kavramı altında düzenlenmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. Zira Kanunname-i Ticarete “çek”e ilişkin bir düzenleme yer almamış, buna karşılık poliçeye ilişkin hükümler kanunun “Alelîtlak Ticaret” başlıklı birinci kısmının “Bey-

mercial de Bruxelles) bahsedildiği anlaşılmaktadır.

²⁹ Ahmed Reşid, s. 673-674.

³⁰ Mehmed Celaleddin, s. 394.

³¹ Mehmed Celaleddin, s. 378.

³² Vitinos, s. 5; Nazaret Hilmi, s. 388; Ahmed Reşid, s. 108; Mehmed Celaleddin, s. 379.

³³ Mehmed Celaleddin, s. 380, 488-489.

³⁴ Poliçenin diğer bir adı olarak “Kambiyal” tabiri için bkz. Vitinos, s. 9; Ahmed Reşid, s. 638.

ne't-tüccar mütedavil olan poliçe usulü beyanındadır" başlıklı altıncı faslı ve "Ciro yani havale keyfiyeti beyanındadır" başlıklı yedinci faslında düzenlenmiş, ayrıca yedinci faslın sonunda 145. maddede "sipariş tahvili" adıyla bono/emre muharrer senet düzenlenerek³⁵, bununla ilgili olarak esasen poliçeye ilişkin hükümlerin uygulanacağı da 144. maddede hükme bağlanmıştır. Ayrıca Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin 28. maddesinde de kanunen ticari iş niteliğinde olan hususlar arasında açıkça poliçe ve bono sayılmıştır. Bunlara ek olarak söz konusu 28. maddede yer alan "*bir mahalden diğer mahalle nakil ve irsal olunmakta olan akçelere dair verilen senetler*"³⁶ ibaresinin de "ikametgah senedi"ne işaret ettiği kabul olunmuştur³⁷. Bu itibarla dönemin eserlerinde de "senedat-ı ticariye" bahsinde Kanunname-i Ticarete göre "senedat-ı ticariye/ticari senetler" in poliçe, bono ve ikametgah senedinden ibaret olduğu belirtilmiştir³⁸.

865 sayılı ve 1926 tarihli eski Ticaret Kanununda ise, daha önceki dönemde Fransız hukukundan mülhem doktrinde de kullanılan "senedat-ı ticariye" tabiri kanuni bir terim haline getirilmiş ve anılan kanunun üçüncü babının başlığı olmuştur. Kanunun bu babında sırasıyla poliçe, emre muharrer senet ve çek düzenlenmiştir.

Buna karşılık eTK 56'da "senedat-ı ticariye" tabirinden vazgeçilerek, poliçe, bono (veya emre muharrer senet) ve çeki bu defa kanunun üçüncü kitabının dördüncü faslında "kambiyo senetleri" başlığı altında yer verilmiştir. İşte kanun koyucunun bu tercihi o dönemden itibaren doktrinde zaman zaman eleştiri konusu edilmiş ve özellikle mehaz İsviçre hukukuna ve ayrıca Alman hukukuna atıfla kambiyo senetleri teriminin sadece poliçe ve bonoyu ifade ettiği, çekin ise bu mefhumun dışında kaldığı³⁹, bu bakımdan "*değiştirilmesi için mühim bir sebep bulunmayan*" eTK 26'daki "ticari senetler" tabiri yerine "kambiyo senedi" tabirinin kullanılmış olmasının bu terimin batı hukukundaki hususiyetini ihlal ettiği ifade edilmiştir⁴⁰. Bunun dışında ayrıca birer kredi aracı olan poliçe ve bonodan farklı olarak bir ödeme aracı niteliğinde olan çekin, bu bakımdan da kambiyo senedi kavramına dahil bulunmadığı ifade edilmiştir⁴¹.

Kanımızca kambiyo senetlerinde kullanılan "kambiyo" tabirinin tarihi serencamı ve süreç içerisinde giderek değişime uğradığı gerçeği de dikkate alındığında, çekin de "kambiyo senetleri" kavramı içerisinde yer almasının, salt mehaz İsviçre hukukundaki veya Alman hukukundaki tercihle uyumlu olmadığı gerekçesiyle eleştiri konusu edilmesi yerinde değildir. Öncelikle, kambiyo senetlerinin temelinde yatan "büyük kambiyo" mefhumunun

³⁵ Kanunname-i Ticaretin 145. Maddesinde "sipariş tahvili" olarak isimlendirilen senedin, Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin 28. maddesinde bahsi geçen "*bir şahsın emrine yazılan bono*" ile aynı şey olduğu, ayrıca aynı senedin tacirler arasında daha ziyade "emre muharrer senet" adıyla bilindiğine yönelik olarak bkz. **Ahmed Reşid**, s. 843; aynı yönde bkz. **Mehmed Celaleddin**, s. 489, yazar Ahmed Reşid'den farklı olarak "emre muharrer senet" tabirinin mahkemeler nezdinde yaygın olduğunu belirtmektedir.

³⁶ Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin ilk halinde 28. Maddenin sonundaki ibare "*...bir mahalden diğer mahalle nakil ve irsal olunmakta olan akçelere dair verilen ve bir şahsın emrine veya her kim ibraz eder ise ona tediye olunmak üzere yazılan bono ve tahvilat*" ibaresi yer almakta iken, 14 Recep 1296 tarihinde yapılan değişiklikte o dönemde "açık bono" olarak adlandırılan senetlere ilişkin "*her kim ibraz eder ise ona tediye olunmak*" üzere ibaresi maddeden çıkarılarak madde metni yeniden düzenlenmiştir. Bu değişiklik ve gerekçesi hakkında bkz. **Ahmed Reşid**, s. 125-126; **Mehmed Celaleddin**, s. 494-495. Çalışmamız kapsamında tadil sonrasındaki nihai metin aktarılmıştır.

³⁷ Bu yönde bkz. **Ahmed Reşid**, s. 847; **Nazaret Hilmi**, s. 301; **Mehmed Celaleddin**, s. 493.

³⁸ Bkz. **Mehmed Celaleddin**, s. 377, 488.

³⁹ **Poroy/Tekinalp**, N. 151, yazarlar ayrıca eTK 56'nın 582. maddesinin çeki kambiyo senetleri arasına dahil ettiğini, ancak mevcut TK m. 670'in bu hatayı düzelttiğini belirtmektedirler. Ancak mevcut TK'nın sistematığı ve bu kapsamda kanunun üçüncü kitabının dördüncü kısmında "kambiyo senetleri" başlığı altında poliçe, bono ve çekin düzenlenmiş olduğu dikkate alındığında, TK m. 670'nin lafzının tek başına kanun koyucunun eTK 56'daki tercihinden ayrıldığı sonucuna ulaştıramayacağı kanaatindeyiz; **Yaşar Karayalçın**, Ticaret Hukuku - III. Ticari Senetler (Kambiyo Senetleri), Dördüncü Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s. 39.

⁴⁰ **Karayalçın**, s. 40, yazar bu sebeple kanun koyucunun bu tercihi rağmen doktrinde "kambiyo senetleri" tabirinin İsviçre-Alman hukukunda olduğu gibi yalnızca poliçe ve bonoyu ifade edecek şekilde dar manada kullanılmasının yerinde olacağını belirtmiştir.

⁴¹ **Poroy/Tekinalp**, N. 168; **Karayalçın**, s. 40.

“bir yerde verilmiş paranın diğer bir yerde ödenmesi” şeklinde anlaşıldığı ve daha ziyade düzenlenme yeri ve ödeme yeri farklılığına işaret ettiği yönünde yukarıda verilen izahat çerçevesinde, çekin düzenlenme ve ödeme yerinin de bu amaca uygun olarak farklı olabileceği ve dolayısıyla çekin mahiyeti itibarıyla “kambiyo” tabirinin tarihsel anlamı ile uyumsuz olmadığı belirtilmelidir. Üstelik tekraren ifade edelim ki, süreç içerisinde kambiyo senetleri uygulaması, kambiyo kavramının altında yatan bu anlamdan da uzaklaşmış ve “mugayeret-i mekan” şartı dahi artık tarihe mal olmuştur.

Öte yandan “kambiyo” tabirinin bir kredi muamelesini tazammun ettiğini ve dolayısıyla “kambiyo senedi” olarak nitelendirilecek senetlerin de mutlaka kredi aracı niteliğine sahip olması gerektiğini söylemeyi mümkün kılacak tarihsel bir gerekçenin mevcut olmadığı kanaatindeyiz. Kaldı ki bir an için kambiyo senetlerinin mutlaka kredi aracı niteliğinde olması gerektiği kabul edilse dahi, hukukumuzda yerleşik bir uygulama olan “ileri düzenlenme tarihli çek” uygulaması ve nihayet bu uygulamanın 5941 sayılı Çek Kanunu geçici m. 3/5 ve m. 3/8 eliyle kanun koyucu tarafından da kabullenilmiş olması karşısında, bugün için Türk hukukunda çekin hâlâ bir kredi aracı olmadığını söylemek bizce mümkün görünmemektedir⁴².

Ayrıca esasen Kanunname-i Ticaret döneminden itibaren en genel ifadeyle “ticari senetler” kavramının gelişim seyrinin mehz hukuklardan farklı bir çizgi seyrettiğini, bu bakımdan “kambiyo senetleri” tabirinin içeriği bakımından da benzer bir farklılığın ortaya çıkmasının yadırgatıcı olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin anılan dönemde kayda değer bir farklılık, bononun mahiyeti dolayısıyla ortaya çıkmıştır. O dönemde kanun koyucu Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin yukarıda da aktarılan 28. maddesi ile bonoyu açıkça bir ticari iş olarak nitelendirmişti. Bu düzenleme dolayısıyla daha o tarihte mehz Fransız hukukundan önemli bir ayrılma olmuştur. Zira Fransız hukukunda bono, poliçeden farklı olarak mutlak bir ticari iş olarak sayılmadığı için, ancak bonoyu düzenleyen tacir olması veya bonoya temel teşkil eden hukuki muamelenin ticari nitelikte olması halinde ticari işin bulunduğu sonucuna varılmakta, aksi takdirde salt bononun varlığı bir işin ticari iş mahiyetini kazanmasına yol açmamaktaydı. Halbuki Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin 28. maddesindeki düzenleme dolayısıyla bizim doktrin ve uygulamamızda bononun, düzenleyen sıfatından ve altında yatan hukuki muamelenin niteliğinden bağımsız olarak her halükarda ticari iş niteliğinde olacağı kabul edilmiştir⁴³. Yine Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin 28. maddesinin 14 Recep 1296 tarihli değişiklikten önceki halinde⁴⁴ “*her kim ibraz eder ise ona tediye olunmak üzere yazılan bono*” şeklinde tarif edilen ve dönemin doktrininde “açık bono” olarak adlandırılan bono konusunda Osmanlı kanun koyucusunun, diğer Avrupa kanunlarından farklı bir tercihte bulunduğu ve bu tür bonoyu da mutlak ticari iş saydığı belirtilmekte⁴⁵, bu bakımdan da en azından Zeyl-i Kanunname-i Ticaretin 28. maddesinin ilk hali bakımından “açık bono” da “senedat-ı ticariye”den sayılmaktadır⁴⁶. Bu örneklerin gösterdiği üzere mevzuatımızın “ticari senetler” veya “kambiyo senetleri” kavramlarının içeriği konusundaki tercihi, başından beri mehz veya diğer ülke düzenlemelerine nazaran farklılıklar içermiştir.

⁴² Nitekim çekin ülkemizde bir kredi aracı olarak kullanıldığı ve kanun koyucunun dahi bu uygulamayı kabul ettiği yönünde bkz. **Kendigelen/Kırca**, N. 609, ayrıca bu gerçek karşısında Yargıtay’ın çekin üzerinde birden fazla düzenlenme tarihi bulunması halinde bunlardan daha yeni olanını vade olarak kabul ederek geçersiz sayması yönündeki içtihadının gözden geçirilmesinin kaçınılmaz olduğu yönünde N. 629; karş. çekin kambiyo senedi olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda doktrin tartışması yapılabileceğini ifade eden (N. 151), ancak çeklerin kredi sağlanması için düzenlenmesinin, bu senet türü yozlaştırılmadıkça mümkün olmadığını ve neticede çekin kredi fonksiyonu olmadığını belirten **Poroy/Teकिनalp**, N. 168.; Kaya ise bugün için hukukumuzda çekin Çek Kanununun müsaade ettiği ileri düzenlenme tarihli çek uygulaması nedeniyle geçici bir süreyle de olsa bir kredi vasıtası olarak da kullanılabilmesine cevaz verilmiş olduğunu belirtmektedir, **Arslan Kaya (Hüseyin Ülgen/Mehmet Helvacı/N. Füsün Nomer Ertan)**, Kıymetli Evrak Hukuku, Onüçüncü Basıdan 14. Tıpkı Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2021, s. 262, yazarın ileri düzenlenme tarihli çek uygulaması ve bu konudaki mevzuata ilişkin değerlendirmeleri için ayrıca bkz. s. 319 vd.

⁴³ Bu yönde bkz. **Ahmed Reşid**, s. 124, 844; **Kazım**, s. 42; **Mehmed Celeleddin**, s. 489; aksi yönde bkz. **Nazaret Hilmi**, s. 391; Fransız hukukundaki durum ile ilgili açıklamalar için bkz. **Lyon-Caen/Renault**, s. 58.

⁴⁴ Bu konuda bkz. yukarıda dn. 36.

⁴⁵ **Ahmed Reşid**, s. 125; **Mehmed Celeleddin**, s. 494.

⁴⁶ **Ahmed Reşid**, s. 849; **Mehmed Celeleddin**, s. 487, 494.

Bu arada, “kambiyo senetleri” kavramının -“kambiyo” kelimesinin artık tarihe mal olmuş anlamı bir tarafa bırakıldığında- hangi ortak niteliklere sahip senetleri kapsayacağı konusu da tartışılabilir. Bu konuda “kambiyo senetleri” bakımından üzerinde durulan bir nitelik, bu senetlerin sıkı şekil şartlarına tabi olmalarıdır⁴⁷. Bu açıdan bakıldığında “çek”in de kambiyo senetleri teriminin içeriğine dahil sayılmasında yadırganacak bir durum yoktur⁴⁸. Benzer bir sonuca, kambiyo senetlerinin ortak nitelikleri arasında sayılan diğer hususlar bakımından da varılabileceğine, başka bir deyişle “kambiyo senetleri” kavramının ayırt edici nitelikleri arasında sayılan diğer hususlar⁴⁹ bakımından yapılacak bir değerlendirmede de “çek”in bu kümenin dışında tutulmasını gerektirecek bir sebebin bulunmasının olası görünmediğine ayrıca işaret edilebilir.

Nihayet, henüz mevzuatta açıkça düzenlenmediği Kanunname-i Ticaret döneminde dahi, ticaret hayatındaki uygulaması da dikkate alınarak “çek”in ticari senetler arasında sayılmış olduğunu da belirtmek gerekir. Bu bakımdan Mehmed Celeleddin’in eserinin “Senedat-ı Ticariye” bahsinin hemen başında yer alan

“Bizim Kanun-ı Ticarete nazaran evrak-ı mezkure poliçe, emre muharrer senet ile ikametgah senedinden ibaret olup çekler dahi muahharan haseb-i t teamül bu meyana dahil olmuştur.”

şeklindeki tespiti⁵⁰ ve ilerleyen sayfalarda yaptığı

“Mamañih her ne kadar kanunda mevcut değil ise de, muamelat-ı ticariyede ve bahusus bankalar ile hazine-i devlet muamelatında kesretle istimal olunan ve çek namı verilen tediye emirleri, bazen kabil-i devr ve ferağ bir surette, yani emre muharrer olarak tanzim edileğediğinden, bunların senedat-ı ticariye sırasında tadadı lazım geleceği...”

şeklindeki açıklaması⁵¹, üstelik henüz oldukça erken bir tarihte, “çek”in ticaret hayatındaki rolünü dikkate alan ve bu senedin bilimsel tasnifinde de katı ve şekli bir takım kriterler yerine ticaret hayatının değişimini göz önünde bulunduran bir tutum olarak dikkat çekmekte ve metodolojik olarak hala önemini muhafaza eden bir örnek teşkil etmektedir.

⁴⁷ **Poroy/Tekinalp**, N. 28 vd., 152; **Fırat Öztan**, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997, s. 370-371; **Naci Kınacıoğlu**, Kıymetli Evrak Hukuku, 5. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 1999, s. 88 vd.; **Kendigelien/Kırca**, N. 263.

⁴⁸ Nitekim Karayalçın, çekin kambiyo senetleri arasında sayılmasını eleştirmekle birlikte, “aynı sert ve hususi hükümlere tabi olmaları dolayısıyla çek taahhütleri kıyasen ve içtihat yolu ile kambiyo taahhütleri arasında zikredilmektedir” diyerek bu yöndeki görüşlere de işaret etmektedir, **Karayalçın**, s. 40; ayrıca bkz. Türk kanun koyucusunun mehz hukuktan ayrılarak çeki de kambiyo senedi saymasının sebebinin, çek düzenlemek suretiyle girilen taahhüdün poliçe ve bonoya ilişkin hükümlere birçok yerde benzeyen, aynı derecede sert şekilci hükümlere tabi bulunması olduğunu belirten ve bu bakımdan “kambiyo taahhüdünde bulunmak” ibaresinden sadece poliçe ve bono tanzimini değil, çek keşidesini de anlamak gerektiğini belirten **Öztan**, s. 361; çek keşidesinin kambiyo taahhüdü anlamına geldiğine ilişkin görüşlere atıf yaptıktan sonra, çekin bir yandan geniş ölçüde poliçe hükümlerine atıf yapılmak suretiyle tanzim edilmiş, öte yandan poliçe ve bono gibi sıkı şekil şartlarına ve aynı takip usulüne tabi tutulmuş olmasını bu görüşleri teyit eden olgular olarak zikreden **Kınacıoğlu**, s. 79.

⁴⁹ Bu niteliklere ilişkin genel olarak bkz. **Poroy/Tekinalp**, N. 19 vd.; **Öztan**, s. 369 vd.; **Kınacıoğlu**, s. 84 vd.; **Ülgen (Helvacı/Kaya/Nomer Ertan)**, s. 98 vd.; **Kendigelien/Kırca**, N. 262 vd.

⁵⁰ **Mehmed Celeleddin**, s. 377.

⁵¹ **Mehmed Celeleddin**, s. 488.

KAYNAKÇA

- Abuzer Kendigelen/İsmail Kırca**, Kıymetli Evrak Hukuku, Güncellenmiş 8. Bası, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2024
- Ahmed Reşid**, Hukuk-ı Ticaret, Birinci Kitap, İstanbul, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi Matbaası, 1311
- Bilal Aybakan**, “Meclis” maddesi, İslam Ansiklopedisi (<https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis—fıkıh>) (Çevrimiçi: 04.12.2024)
- Ch. Lyon-Caen/L. Renault**, Rehber-i Hukuk-ı Ticaret, ter. Lütfi ibnü'l-Hakkı, C. I, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1327
- Ersin Çamoğlu**, Kıymetli Evrak Hukukunun Temel İlkeleri, Güncellenmiş 2. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2023
- Fırat Öztan**, Kıymetli Evrak Hukuku, 2. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1997
- Hüseyin Ülgen/Mehmet Helvacı/Arslan Kaya/N. Füsün Nomer Ertan**, Kıymetli Evrak Hukuku, Onüçüncü Basıdan 14. Tıpkı Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2021
- Kazım**, Ticaret-i Berriye Kanunnamesi Şerhi, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1315
- Mehmed Celaleddin**, Hukuk-ı Ticaret Dersleri, C. I, İstanbul, Matbaa-i Hukukiye, 1328
- Naci Kınacıoğlu**, Kıymetli Evrak Hukuku, 5. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 1999
- Nazaret Hilmi**, Teşrih-i Kanun-ı Ticaret, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1303
- Reha Poroy/Ünal Tekinalp**, Kıymetli Evrak Hukuku Esasları, Gözden Geçirilmiş 24. Bası, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2021
- Yanko Vitinos**, Şerh-i Kanun-ı Ticaret, İstanbul, Mekteb-i Sanayi-i Şahane Matbaası, 1300
- Yaşar Karayalçın**, Ticaret Hukuku - III. Ticari Senetler (Kambiyo Senetleri), Dördüncü Baskı, Ankara, Sevinç Matbaası, 1970

Osmanlı Dönemi Türev Piyasa Örneği Olarak Selem Akdi ve Tartışmaları¹

Cantürk Kayahan*

İrfan Görkaş**

GİRİŞ

İslamî finans anlayışının temeli, ticareti teşvik etmek ve üretim sürekliliğini sağlamaktır. Özellikle paranın ticari amaçlar doğrultusunda kullanımı ve faiz yasağı anlayışı, İslamî finans anlayışının temel çizgilerini oluşturur. İslamî finans ürünleri, geçmişten bugüne çok çeşitli isimler altında kullanılmıştır. Örneğin sukuk, murabaha, mudâra, müşâreke, tekafül ve selem bunlardan ilk akla gelenlerdir. Dolayısıyla İslamî finans ürünleri sadece “ribâ ve zekât” gibi uygulamalar anlaşılmasa, onların diğer ürünlerle bir bütün olarak görülmesi, gelecek finansal mimari ve işleyişi açısından önemlidir. Osmanlı dönemi finans sisteminde temel dayanak İslam medeniyet anlayışı olması sebebiyle, İslamî finans, toplumsal işlemler ve ticaret Arapça kaynaklar üzerinden yürütülmüştür. Ancak hem dilsel hem de ticari konularla ilgili uyumsuzlukların çözümü konusundaki yetersizlikler, toplumsal uygulamaların ve ticaretin dayanak dilinin İslamî esaslar doğrultusunda Türk dilinde olması tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Darendeli Hamza Efendi, “bugüne kadar Osmanlıda ibadet ve inanç üzerine birçok konuda Türkçe eserler hazırlandı. Ancak ticaret ve ribâ gibi konularda meşhur ve yaygın kullanılan Türk dilinde eserler olmadı” biçimindeki açıklamasıyla risalesini Türkçe kaleme aldığını belirtmiştir. Osmanlı döneminin önemli müderrislerinden Hamza Efendi’nin yaptığı bu açıklamalar, ilgili dönemde ticari hayatın işleyişine yönelik uygulama kurallarına dair ihtiyacı da göstermektedir.

Bu çalışmada Osmanlı dönemi ticari ilişkilerinde yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan, Darendeli Hamza Efendi’nin risalesinde belirlediği Selem ilkeleri dikkate alınarak, “Selem Akdi” ile “günümüz Türev Piyasa” ilişkisi değerlendirilecek olup, literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, ilgili dönemdeki “İstanbul ve Bap Mahkemesi Örnek Hükümleri” üzerinden yorumlamalar ve tartışmalar yapılacaktır.

1. SELEM AKDİ VE TÜREV PİYASA İLİŞKİSİ

Selem bir sözleşmedir (akd). Selem sözleşmesi (akdi), Türkiye Diyanet Vakfı’nın İslam Ansiklopedi-

* Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İngilizce İşletme Bölümü Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration (English) Afyonkarahisar, Turkey • ckayahan@aku.edu.tr

** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümleri Prof., University of Afyon Kocatepe, Faculty of Theology Department of Philosophy and Religious Sciences Afyonkarahisar, Turkey • igorkas@aku.edu.tr

¹ Bu çalışma, 2023 yılında Kocatepe İslami İlimler Dergisi Cilt: 6 Özel Sayısında yayınlanmıştır. Makale erişim linki: <https://doi.org/10.52637/kiid.1353169>

² Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve'ş-şira, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003.

³ Bilal Aybakan, “Selem”, DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/402-405; [https://islamansiklopedisi.org.tr/selem\(16.03.2023\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/selem(16.03.2023)).

si'nde³ “peşin ödemek kaydıyla vadeli mal satımı” olarak açıklanır. Bilmen,⁴ Selemi, “müeccele, muaccele satmak”; Ayub,⁵ İslamî Finansı Anlama kitabında, “konvansiyonel forward sözleşmesini tam olarak karşılamayan bir İslamî ikame”; Bayındır,⁶ Ticaret ve Faiz adlı eserinde, “para peşin, mal veresiye”; Muhammed Al-Bashir,⁷ konu ile ilgili yapmış olduğu İslamî Finasta Risk Yönetimi: Emtia Piyasalarında Risk Analizi başlıklı çalışmasında “vadeli bir malın, bugünkü fiyatından satılması veya satın alınması”; Özsoy,⁸ “süreç olarak vadeli satış işleminin tersi” biçiminde tanımlar. Son örneğimiz Darendeli müderris Hamza Efendi ise,⁹ alım ve satımı (Bey ve Şira'yı) ele aldığı kitabının ilk bölümünün bir faslına seleme ayırır ve “Selem, bey (satış) nevindedir. Akd-i sahihtir. Velakin şartları (şeraitini) bilinmeli ve insaf ile yapılması gerekir. Çünkü insaf, dinin yarısıdır” diye tanımlar.

Bu tanımlardan hareketle denilebilir ki selem akdi, vadeli işlem sözleşmesi olup, günümüz finansal dünyasında, bu sözleşmeler ağırlıklı olarak “Türev Ürünler” olarak açıklanmaktadır. Türev ürünlerin tanımına bakıldığında, “değeri diğere, daha temel dayanak olarak bir başka varlık değerlerine bağlı olan (veya bunlardan türeyen) finansal araçlar” olarak açıklanır.¹⁰ Örnek verecek olursak bir hisse senedinin fiyatı, diğer bir hisse senedine bağlı olarak belirlenirken, türev ürünün değerine dayanak oluşturan unsur, ilgili varlığın fiyatı olacaktır. Bugün pamuktan şekere birçok emtia ve finansal ürün türev piyasalarda işlem görmektedir. Aslında, finans tarihindeki işlemlere ve işlemlerin dönemlerine bakıldığında, insanın doğal ihtiyaçlarıyla çeşitlenen ticari hayat, isimleri değişse de felsefesi değişmeden kendi döneminde insanlarına ve kurumlarına hizmet etmektedir. İlave olarak geçmiş finansal işlemleri anlamak, gelecek işlemleri daha doğru yapmaya ve yanlışlarını sorgulamaya da hizmet edecektir. Çünkü Osmanlı döneminde selem akdi üzerinde çeşitli tartışmalar ve uyuşmazlıklar yaşanmış, mahkemelerde birçok uyuşmazlık örnekleri görülmüştür. Bu çalışmanın tartışmalar bölümünde, uyuşmazlıkla ilgili örnekler ve yorumlamalar incelenecektir.

Günümüz dünyasında türev piyasa ürünleri; forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört temel finansal üründen oluşmaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra dünya genelinde kullanım yoğunlukları artan bu ürünler, çok farklı isim ve işlemlerle kendisine yer bulmaktadır. Bu ürünlerden daha çok selem akdi ile ilişkilendirilen forward sözleşmeler, sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürken; futures sözleşmeleri, sadece borsalarda; opsiyonlar, hem borsalarda hem de tezgâh üstü piyasalarda ve swaplar ise sadece tezgâh üstü piyasalarda işlem görürler. Bu noktadan hareketle forward dışındaki ürünlerin İslamî finans alanındaki karşılığı “İstisna akdi” olarak ifade edilebilir. Bayındır,¹¹ istisnanın selemden farkını, peşin verilmesinin şart olmaması ve malın teslim tarihinin kesin olmaması; Muhammed Al-Bashir kitabında,¹² selem akitlerini forward sözleşmelere en yakın sözleşmeler olarak açıklar. Osmanlı döneminde daha çok yerel odaklı kullanılan ve sınırlı bir gelişim gösteren selem sözleşmelerine göre, günümüz türev piyasa ürünlerinin şaşırtıcı hızla gelişmesi ve derinleşmesini Flavell,¹³ iki unsura bağlamıştır. Bunlardan birincisi; dünyanın dört bir yanındaki finansal piyasaların, son 50 yılda Yunanistan ve Portekiz, Uzak Doğu ve Doğu Avrupa'daki faaliyetlere tanık olmasıyla kuralsızlaşması ve ardından öncelikle nakit ve tahvil piyasalarının ve de swap - opsiyon piyasalarının gelişmesidir. İkinci unsur da swapların yüksek kredi karşılıkları ile nispeten büyük anapara tutarlarında yapılmasıyla bankaların, getiri arayışında türev ürünleri giderek daha düşük kredi derinliklerine doğru itmesidir. Dolayısıyla türev piyasalar, günümüzde küresel ölçekte etkisiyle çok daha geniş bir tabana yayılmış ve reel üretim miktarlarının üzerinde bir hacme ulaşmıştır.

³ Bilal Aybakan, “Selem”, DİA, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/402-405; [https://islamansiklopedisi.org.tr/selem\(16.03.2023\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/selem(16.03.2023)).

⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslâmiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu, (İstanbul: Bilmen Yayinevi, 1970), 8.

⁵ Muhammad Ayub, Understanding Islamic Finance, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 210.

⁶ Abdulaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 149.

⁷ Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets, (Boston: Brill's Arab and Islamic Laws series, 2008).

⁸ Şerafettin Özsoy, Katılım Bankacılığına Giriş, (İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları, 2012), 84.

⁹ Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve ş-şira, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003).

¹⁰ John.C. Hull, Options, Futures and Other Derivatives, Ninth and Global Editon, (England: Pearson Education Limited, 2018), 23.

¹¹ Abdulaziz Bayındır, Ticaret ve Faiz, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007), 149.

¹² Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets, 49.

¹³ Richard Flavell. Swaps and Other Derivatives, Wiley Finance Series, (UK.: John Wiley & Sons Ltd., 2002), 7.

2. TÜREV PİYASA AMAÇLARI VE SELEM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı dönemi selem akitleri, İslam ilkelerine dayanan ve kendi döneminde bazı âlimlerin eserlerine konu olan anlaşmalardır. İlgili dönemde yapılan diğer işlemlerde olduğu gibi Selem'in amacı, ribâyâ düşmemek ve yapılan işlemin ticari hukuka uygun olmasını sağlamaktır. Bir örnek olarak yer verilen Darendeli Hamza Efendi'nin, risalesini kaleme almasındaki asıl amacı ise Osmanlı dönemi ticaretin tabi olduğu hukuk ile kaynak hukuk dilinden kaynaklanan ve uygulama alanında yaşanan dilsel uyumsuzlukları ortadan kaldırmak, bilginin yayılmasına bağlı olarak hukuka uygun yapılan alışverişlerin sahih olmasını sağlamak, sözleşme taraflarının dinen hoş görülmeyen işlerden uzak olmasına katkı yapmak ve ribâ'dan sakınılmasını sağlamaktır. Hamza Efendi, kütüphanelerdeki bir nüshasında H.1087/M.1676'da yazıldığı belirtilen¹⁴ eserinde, eserini yazış amacını şu şekilde ifade etmiştir.

“Her insana İlmihal’ini bilmek ve gereğince amel etmek farz-ı lazımdır. Ve dahi itikâdât bâbında ve ibâdât bâbında Lisan-ı Türkî üzere nice risale telif olunmuştur. Hususan Birgili Mehmet Efendi rahmetullahi aleyhi vâsianın cem ettiği risale itikâdâtı ve ibâdâtı câmi olup, avâm ve havâs ile müntefi olmuşlardır. Lakin muamele bâbında bey u şîrâda ve sayir hususta ribâdan ve fesattan halas olmak için, Lisan-ı Türkî üzere bir risale-i meşhure mütedavel olmadıysa, bunun birle bu dahi riyada meşhur ve mühim olandandır. Zira bir kimse ticaret üzere olub mesâil-i şer’iye’yi bilmese, elbette ribâyâ gark olur...”¹⁵

“İmdi, bu fakir ü hakir pür taksir, azimet ettim kim muamelat bâbında Lisân-ı Türkî üzere bir risale cem ettim ki anın ile “halk (avam-ı nâs)” müntefi olup. Bu fakir dahi ihya-i din-i mübine sa’y edenler mesleğine sülûk edenlere bir münasebet olmak ile yevm-i haşirde anlar haşr olmağla bir ümniye ola. Ve yevm-i haşri ve ahvallerini fikredene lazım olan budur ki cemi’-i umurunu ibadette ve muamelatta şer’-i şerife uydura”.¹⁶

Türev piyasaların kullanım amaçları ise birçok kitapta günümüz anlayışıyla açıklanmıştır. Genel olarak türev piyasalar üç amaçla işlem görürler. Bunlar; hedging, spekülasyon ve arbitrajdır. İlk amaç olan hedging ya da korunma amaçlı sözleşmeler, aslında selem anlaşmalarının da temelidir. Hedging’de geleceğe dönük fiyat riskinden korunma amaçlanmıştır. Hedging’in temel felsefesi bugünden gelecekteki ürün fiyatının sabitlenmesidir. Bugün ağırlıklı olarak bu anlaşmalar kur, faiz ve benzeri finansal ürünlere odaklanırken; selem anlaşmalarında ise ağırlıklı olarak emtia piyasası ürünleri işlem görür. Ayub,¹⁷ kitabında selem’in yalnızca emtia gibi tanımlanmış malların ön ödemelerle vadeli satın alınmasına karşı fon sağladığını ve döviz gibi borcun borca mübadelesini içeren anlaşmalarda ise kesinlikle yasaklandığını vurgular. İkinci amaç spekülasyondur. Spekülasyon, bir ürünün gelecekteki fiyatına göre girilen pozisyonla ilgilidir. Türev piyasalarda alım ve satım olmak üzere iki pozisyon vardır. Alım pozisyonları, gelecekteki fiyat artışlarından; satım pozisyonu ise gelecekteki fiyat düşüşlerinden korunmak amacıyla alınır. Spekülasyon amacı ise bugün daha çok kazanmak amacıyla kullanılır ve barındırdığı kaldıraç faktörü nedeniyle çok eleştirilir. Çünkü aşırı kazanma odaklı anlayış, İslamî anlayışla çelişmekte ve tartışılmaktadır. Selem anlaşmalarında ise geleceğe dönük işlemle fiyat riskinin ortadan kaldırılması amaçlanmakta ve üretimde devamlılık istenmektedir. Örneğin selem akdinde, alıcı, belli bir peşin ödeme ile ürünün gelecekteki fiyat riskini ortadan kaldırmaktadır. Üretici ise bugünden yapmış olduğu peşin satışla, nakit ya da likidite ihtiyacını karşılayabilmektedir. Selem anlaşmalarında, bir emtianın kredili fiyatının belirli bir zamandaki peşin fiyatından fazla olması ya da vadeli teslim fiyatının spot fiyatından düşük olması, İslamî prensipler açısından düşünüldüğünde oldukça doğaldır. Arbitraj’da ise daha farklı bir amaç güdülmekte olup, risksiz kazanç elde etme imkânı vardır. Çünkü bu sözleşmelerle taraflar, aynı zamanda farklı bölgelerdeki fiyat değişiklikleri üzerinden kazanç sağlarlar. Böylece ticaret erbabı, aynı anda farklı bölgelerden daha düşük bir fiyattan aldığı ürünleri, başka bir piyasada daha yüksek bir fiyattan satarak kâr elde edebilir. İşlemler aynı anda gerçekleştiğinden kârda risksiz bir biçimde belirlenebilmektedir.

¹⁴ Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve ş-şîra, (İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, No: 1700), 118.

¹⁵ Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve ş-şîra, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003), 1b.

¹⁶ Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve ş-şîra, (Ankara: AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003), 2a.

¹⁷ Muhammad Ayub, Understanding Islamic Finance, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 89.

3. SELEM AKDİ İLE TÜREV PİYASA ÜRÜNLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Selem akdi, türev piyasa ürünlerinden forward sözleşmelerle benzerlik göstermektedir. Forward sözleşmeler, bir tarafın bir emtiayı gelecekteki bir tarihte ve gelecekteki bir fiyattan almak üzere; diğer tarafında satmak üzere anlaştığı ve fiziki teslimat içeren sözleşmelerdir.¹⁸ Bu çalışmada türev piyasa ürünlerinden forward sözleşmeler ile selem akdi karşılaştırılacağından diğer türev piyasa ürünlerine girilmeyecektir. Forward sözleşmelerin en temel riski, tarafların yükümlülüklerini yerine getirememesi durumudur. Selem akitlerinin mahkemelere yansıyan olumsuz yönleri de genelde yükümlülüklerin yerine getirilememesi durumudur. Bu durum, karşı taraf riski olarak da ifade edilir. Selem akitlerinde, ödeme vade başında olduğundan risk, gelecekte malın tesliminde ortaya çıkmaktadır. İlave olarak selem akitleri, ticari, tarımsal ve hayvansal ürünlere dayalı yapıldığından hava şartları ya da malın teslim zamanındaki nitelik eksikliği gibi durumlar, uyuşmazlıklara neden olabilmektedir. Tablo 1’de Selem Akdi ve Forward sözleşmenin benzerlik ve farklılıkları görülebilir.

Tablo 1. Selem Akdi ile Forward Sözleşmenin Karşılaştırılması

Selem Akdi ile Forward Sözleşmenin Temel Konusu	Selem	Forward
Sözleşmenin yapılış şekli	OTC*	OTC
Yapılan sözleşmenin standart özellikleri	Belirlidir	Yoktur
Teslimat biçimi	Vade sonu	Vade sonu
Ödeme zamanı	Peşin	Vade sonu
Vade sonu devredilme durumu	Devredilmez	Devredilmez
Kredi riski (karşı taraf riski)	Vardır	Vardır
Kâr ve zararın oluşumu	Vade sonu	Vade sonu
Sözleşmenin konusu	Ağırlıklı Emtialardır	Finansal ürünlerdir
Teminat ya da ipotek konusu	Kefil ya da teminat	Yoktur
Sözleşmenin tarafları	Gerçek kişiler	Değişmekte

*OTC (tezgah üstü piyasa biçiminde açıklanır)

Tablo 1’de selem ve forward sözleşmeler genel olarak karşılaştırıldığında, beş noktada ağırlıklı olarak farklılık olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ödeme zamanı ile ilgilidir. Selem akdi, peşin ödeme ile vadeli mal teslimi ile ilgiliyken; forward sözleşme vade de ödeme ve teslimat ile ilgilidir. Dolayısıyla en temel farklılık burada oluşmaktadır. Buna karşın her iki sözleşmede vadeli bir anlaşma niteliğindedir. Al-Beshir,¹⁹ kitabında İslam Fıkıh Akademisi’nin (Cidde) dokuzuncu oturumunda selem akdiyle ilgili malların teslimi için kesin bir süre belirlenmesi gerektiği; ilgili malın nitelik, miktar ve teslimat yerinin açıkça belirtilmesini; fiyatın benzersiz şekilde tanımlanmış dayanak varlıklara dayanmamasını ve sözleşme yapılırken tam ödeme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Diğer önemli bir farklılık yapılan sözleşmenin standartları ile ilgilidir. Günümüzde forward sözleşmeler, tezgâh üstü piyasalarda tarafların belirlemiş olduğu, sözleşme serbestine göre oluşturulurlar. Selem akitlerinde ise farklı bir durum olduğu hem Darendeli Hamza Efendinin risalesinde hem de örnek olarak incelenen sözleşmelerde görülmüştür. Bunun temel nedeni selem akitlerindeki sözleşmeye konu ürünlerin emtia ağırlıklı olmasındandır. Dolayısıyla teslim zamanında malın niteliği ile ilgili sıkıntılara bağlı olarak tartışmalar ya da anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Halbuki günümüz forward sözleşmeleri kur, faiz ya da diğer finansal ürünleri kapsayan daha standart ürünlerdir. Ayup,²⁰ kitabında selem konusunda emtianın iyi tanımlanması, ancak belirli bir çiftlik, ağaç veya bahçe birimine özgü olmaması gerektiği konusunda da fikir birliği olduğunu açıklamıştır. İlave olarak akitte, her iki takas maddesinin de aynı olduğu buğdaya buğday, patatese patates ya da selem ile satılacak malın altın, gümüş veya herhangi bir para birimi gibi para mahiyetinde olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Diğer bir şart olarak forward sözleşmelerde en kısa ya da uzun vade konusunda herhangi

¹⁸ Eugene F. Brigham and Joel F. Houston, *Fundamentals of Financial Management*, (USA.: Harcourt College Publishers, 9. Edition, 2001), 802.

¹⁹ Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, *Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets*, (Boston: Brill’s Arab and Islamic Laws series, 2008).

²⁰ Muhammad Ayub, *Understanding Islamic Finance*, (England: John Wiley & Sons Ltd., 2007), 244.

bir sınırlama görülmezken; selem akitlerinde asgari vade belirlenmiş olduğu ve bunun 1 aylık olduğu anlaşılmaktadır. Selem akitleri ağırlıklı olarak bölgesel unsurları kapsadığından ve yasal unsurların eksikliği düşünüldüğünde teminat ya da kefil istenebilmektedir. Forward sözleşmelerde ise ilgili yasal kurumların varlığı, kefil ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. Son olarak diğer bir diğer fark sözleşmenin taraflarında oluşmaktadır. Selem akitleri gerçek kişiler arasında olurken; forward sözleşmeler ağırlıklı olarak bir tarafın finansal kurumlardan oluştuğu sözleşmelerdir. Selem ve forward anlaşmalarda dikkat çeken en önemli nokta, anlaşmaların tarihi süreçleriyle ilgilidir. Selem akitleri İslam toplumlarında ve devamında Osmanlı'da işlem görürken; forward anlaşmalar günümüzde yoğunlaşır. Buna karşın selem akitlerinde ilkeler üzerinden hareket edilir ve belli şartları haizdir. Hâlbuki forward sözleşmeler selem akdine göre çok daha esneklerdir. Dolayısıyla bu çalışmanın da konusu, Osmanlı dönemi selem akdi ilkelerine aykırılık gösteren işlemlerin tespiti ve açıklanması üzerinedir. Son olarak Muhammed al-Bashir, İslam hukukunda herhangi bir akdın hukuki sayılabilmesi için selem akdinin de bu şartları yerine getirmesi gerektiğini açıklamıştır.²¹ Bu şartlar; yapılan akdin, gerçek bir nafl (metin) ile çelişmemesi; Muâmelatın genel ilkelerine aykırı düşülmemesi (İslam Ticaret hukuku) ve açık bir zarar içermemesidir. Yukarıda belirtilen temel ilkeler, bu çalışmanın da kendisine asıl olarak dayanak aldığı Darendeli Hamza Efendi'nin risalesinde 7 temel şartla açıklanmıştır.²² Bunlar işlemin cinsi, türü (nevi), miktarı ve kıymeti (kadri), vadesi (eceli), yeri (mekânı), ribâya sebep olmaması, varlık ve niteliğinin (vasfının) korunmasıdır (bekası). Bu maddeleri kısaca açıklayacak olursak; Darendeli, cins şartıyla, türleri olan bir malı kastetmektedir. Arpa ve buğday gibi. Tür ya da nevi, cins içinde yer alan maldır. Örneğin yazlık ya da güzlük arpa; sulu yer ya da kuru yer buğdayı gibi. Kadri ifadesi, miktar kelimesinin kök kavramı olup hem miktarı hem de kıymeti ifade etmektedir. Örneğin miktar anlamında 5 kile ya da 6 kile açıklanırken; kıymet olarak kile başına fiyat belirtilir. Eceli, belirlenmiş zaman anlamında kullanılan kavramdır. Asgari 1 aydır. Mekânı, teslim edilecek yerdir. Hamza Efendi, bu yeri özellikle taşınmasında ya da tesliminde zorluk bulunan mal için şart göstermiştir. Örneğin misk ya da amber gibi tesliminde zorluk bulunmayan malların herhangi bir yerde teslim edilebileceğini açıklar. Paranın miktarı (re's-i mâl'in kadri) belli olmalıdır. Burada kastedilen paranın keyli (paranın değeri) ya da vezninin (paranın ölçüsü) açık olmasıdır. Varlık ve niteliğinin korunması ya da bekası, selem'in malın vasıfları beyan edilen nesnelere olmasını açıklar. Örneğin belli bir kimsenin elindeki ona has olan ölçüyle vermek üzere yahut belirli bir köyün buğdayından vermek üzere selem yapılmamalıdır. İlave olarak akit sırasında teslim zamanına kadar baki olmayan mallara selem yapılamaz. Günümüz katılım bankacılığında da uygulanan selem akitleri, ağırlıklı olarak emtia finansmanında ve üretimin devamı için kullanılmaktadır. Uygulamada müstahsil makbuzları karşılığında finansman biçimindedir. Teknik özellikleri nedeniyle her katılım bankasında yoğun bir karşılık bulmasa da iki taraflı ya da üç taraflı sözleşmelerle finansman sağlanabilmektedir.

4. SELEM AKDİ UYUŞMAZLIK ÖRNEKLERİ

Selem akdiyle ilgili uyumsuzlukların belirlenmesi için çokça örnek kararlar ele alınabilir. Ancak mahkeme kayıtlarına geçen kararların hepsine ulaşmak mümkün olamamaktadır, ayrıca kayda geçen kararların çoğu, birbirine benzer şartlarla uyumsuzluk konusu oluşturduğundan benzer kararların buraya alınması, makalenin boyutunu aşacak, onu bir kitap haline getirecekti. Belirtilen nedenlerle bu çalışmada, Osmanlı dönemi yapılan selem akdi'nin hukuki ve uygulanış bölümünün daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, 1786 ve 1787 yıllarını kapsayan İstanbul Mahkemesi 163 numaralı kararı ve 1691 yılı Bab Mahkemesi'nin selem akdi ile ilgili uyumsuzlukları içeren 241 numaralı karar örnekleri, incelenmiş ve yorumlar yapılmıştır.

4.1. Örnek I.²³ 1786-1787 Yılı, 163 Numaralı İstanbul Mahkemesi Kararı

4.1.1. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararı Transkripsiyonu

İstavraki v. Nikola'nın, Çoban İstoyo'dan teleme peyniri satışı sebebiyle açtığı davada haksız olduğuna

²¹ Muhammad Al-Bashir Muhammad Al-Amine, Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets, 47.

²² Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve's-şîra, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003, 14a.

²³ İstanbul Mahkemesi, Defter kodu: ist056 | cilt: 80, sayfa: 166 | Hüküm no: 163 | Orjinal metin no: [44a-1] Defter adı: İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / 1786-1787). Özgün metin için bk. <http://www.kadisicileri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=+ARA+>

yönelik 56 numaralı, 1786-87 yılları İstanbul Mahkemesi Kararı.

Ma'rûz

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen İstavraki v. Nikola nâm zimmî evvelen Dîvân-ı Âlî'de ba'dehû Du'âhânede ma'kûd meclis-i şer'-i münîrde arzuhâl eden Kemal v. Yoseb nâm Yahûdî ile es-Seyyid Mustafa b. İsmail hâzır oldukları hâlde Çoban İstoy v. Hristo nâm zimmî ile terâfu'larında mersûm İstoy zimmînin Havâss-ı Refî'a kazâsına muzâfa Çatalca nâhiyesine tâbî' Nakkaş nâm karyede mevcûd ağnâmın sūdlerinden hâsıl teleme ta'bîr olunur peynirini her ne mikdâra bâliğ olur ise beher vukiyyesi on dokuz akçeye almak üzere işbu Şa'bân-ı Şerîf'in on altıncı günü mukâvele ve yedi gün mürûrunda mevcûd peynirini karye-i mezkûrede bana ifâ ve teslîme mu'âhede etmemizle kethüdâsı Köse nâm zimmîye üç yüz guruşu teslîm ettiğimden bir gün sonra işbu mecliste hâzır es-Seyyid Mustafa dahî çoban-ı mersûm İstoyi zimmîye beş yüz guruşu teslîm ve her vakiyye peyniri ifâ ve teslîme mu'âhede etmeleriyle mersûm İstoy hâsıl olan peyniri ber-minvâl-i muharrer mersûm Kemal Yahûdî'ye bey' ve teslîm edip bana vermemeğin ben dahî kethüdâya verdiğim meblağ mikdârı peynir talep ederim deyü alâ tarîkı's-selem tasaddî eylediğini da'vâsını cemî' şerâyit-i selemi hâvî olmamağın sahîh olmayıp ve meblağ-ı mezkûr üç yüz guruşu dahî mersûm İstoy zimmînin emr ve tevekkülü yoğiken mücerred müdde'î-i mersûm kendi re'yiyle teslîm eylediğini mukır ve mu'terif olmağın mücebince [44b] müdde'î-i mersûm İstavraki zimmî husûs-ı mezkûra müte'allika mersûm Çoban İstoy zimmîye bî-vech-i şer'î mu'ârazadan men' olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 9 min Ramazan sene 1202.

4.1.2. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararının Günümüz Türkçesiyle Açıklaması: (Nikola oğlu İstavraki'nin Çoban İstoy'dan Teleme Peyniri satışı sebebiyle açtığı davada haksız olduğu)

Yayınlanan Padişah emrine dayanarak İstavraki v. Nikola adlı gayri müslim, önce Yüce Divan'da, sonra Duahane'de yapılan Şer'î Mahkemede, halini arz eden Kemal v. Yosef adlı Yahudi ile İsmail oğlu Seyyid Mustafa hazır olduklarında, Çoban İstoya v. Hristo adlı gayri müslimle duruşmaya girdiklerinde, adı geçen gayri müslim İstoy, "Eyüb (Havass-ı Refia) kazasına bağlı Çatalca Nahiyesi'nin Nakkaş adlı Köyünde mevcut koyunların sütlerinden üretilen Teleme adı verilen peynirin, her ne miktara ulaşırsa, her bir okkasını (1 vakiyye/okkası=1283 gram) 19 akçeye (gümüşparaya) almak üzere işbu Şaban Ayının 16.günü sözleşme [yaptı] ve 7 gün geçtiğinde mevcut peyniri adı geçen köyde bana verme ve teslim etmeye" söz vermesiyle, Yardımcısı (Kethüdâsı) Köse adlı gayri müslime, 300 kuruşu teslim ettim; bir gün sonra, işbu mecliste hazır bulunan Seyyid Mustafa da adı geçen gayri müslim Çoban İstoya'ya 500 kuruşu teslim [etti] ve her bir vakiyye (okka) peyniri yerine getirmeye ve teslim etmeye söz verdi. Ancak adı geçen "İstoya hâsıl olan peyniri yazıldığı şekilde, adı geçen Kemal v. Yosef Yahudi'ye satıp-teslim etti, bana vermedi. Ben de Kethüdâya verdiğim meblağ miktarı peynir talep ederim" diyerek selem sözleşme yöntemi üzere girişimde bulundum. Davasının bütün selem şartları içermediğinden sahîh olmadığı, adı geçen 300 kuruş meblağı da, adı geçen gayri müslim İstoya'nın emri ve tevekkülü yokken sırf adı geçen müddeinin kendi reyiyile teslim ettiğini, ikrar ve itiraf etmesi gereğince, adı geçen müddei gayri müslim İstavraki belirtilen hususla alakalı gayri müslim Çoban İstoya hukuki/şeri yönden muarazan men olunduğu İstanbul Mahkemesi'nden yüce huzura bildirildi. 1202 Senesi 9 Ramazan'ında.

4.1.3. 1786-1787 Yılı, İstanbul Mahkemesi 163 Numaralı Kararında Selem Akdi Uyuşmazlıkları

Selem akdi uyuşmazlığının tarafları iki gayrimüslimdir. Biri iddiacı İstavraki v. Nikola, diğeri Havass-ı Refia kazasına bağlı Çatalca Nahiyesi'nin Nakkaş adlı Köyünden Çoban İstoya v. Hristo'dur.

İstavraki v. Nikola, Çoban İstoya ile Nakkaş adlı Köyünde mevcut koyunların sütlerinden üretilen Teleme adı verilen peynirin, her ne miktara ulaşırsa, her bir okkasını (1 vakiyye/okkası=1283 gram) 19 akçeye (gümüşparaya) almak üzere Şaban Ayının 16.günü sözleşme ve 7 gün geçtiğinde mevcut peyniri adı geçen köyde bana verme ve teslim etmeye" söz vermesi şartlarıyla selem sözleşmesi yapar. Çoban İstoya v. Hristo'nun emri ve vekâleti olmaksızın yardımcı (kethüda) Köse'ye 300 kuruş ödeme yapar. İkinci olarak Seyyid Mustafa Çoban İstova'ya 500 kuruş ödeme yapar. Çoban her bir vakiyye (okka) peyniri üretmeye ve teslim etmeye söz

verir. Neticede İstoya hâsıl olan peyniri yazıldığı şekilde, adı geçen Kemal v. Yosef adlı Yahudi'ye satıp-teslim eder, İstavrakı'ye vermez. İstavrakı de Kethüdaya verdiği meblağ miktarı peyniri selem akdi gereği talep eder ve mahkemeye taşır. Konu ile ilgili tartışmadan çıkan sonuçlar;

a. İstavrakı'nın selem akdi, geçerli olması için gerekli yedi şartı içermediğinden hukuken sahih olmaz. Çünkü 300 kuruş meblağ, adı geçen gayri müslim İstoya'nın emri ve tevekkülü yokken, sırf adı geçen müddeinin kendi reyile yardımcıya teslim ettiği anlaşılır. Yani selem yardımcı Köse ile yapılmıştır. Selemde çoban'ın bilgisi, kabulü ve vekâleti gibi bir onay söz konusu değildir.

b. Müddei ile Çoban arasında hukuken/şer'an uyuşmazlık (muaraza) vardır. Selem yapılırken selem mal sahibi üretici çobanla yapılmamış, yardımcıyla yapılmıştır. Dolayısıyla selem akdi, şartları eksik olduğu için iptal/men edilmiştir.

4.2. II. Örnek.²⁴ 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararı

4.2.1. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Kararının Osmanlıcadan Transkripsiyonu (Ahmed Beşe'nin Şirin v. Karabet'te selem alacağı)

Mahmiye-i İstanbul'da Kâtib Muslihiddin Mahallesi sükkânından Ahmed b. Veliyyüddin nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i enverde, Şirin v. Karabet nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip, mezbûr Şirin zimmetinde beynimizde ilm-i şer'î ile ma'lûm yedi re's kara sığır bahâsından altmış sekiz guruş hakkım olup, hâlâ talep eylediğimde bana edâdan imtinâ' eder suâl olunup alıverilmesi matlûbumdur dedikde, gıbbe's-suâl mezbûr Şirin cevâbında, kaziyye vech-i muharrer üzre olup cihet-i deyn-i şer'îden müdde'î-i mezbûra zimmetinde meblağ-ı mezbûr altmış sekiz guruş deyni olduğunu ikrâr, lâkin bundan akdem mezbûr Ahmed Beşe her bir kantarı yirmi beş akçeye olmak üzre bi tarîki's-selem yedimden ahz u kabz eylediği saman semeninden bin iki yüz akçe zimmetinde hakkım olmağla, lâkin ecl ma'lûm olmamağla, selem-i mezbûr sahih olmamağın, meblağ-ı mezbûrun deyn-i mezbûreme takâs olunması matlûbumdur dedikde, müdde'î-i mezbûr dahi ba'de'l-ikrâr meblağ-ı mezbûr altmış sekiz guruşu zikr olunan semen-i mezbûr bin iki yüz akçemi takâs eyledikde, ol dahi mukâssa ve kabûl ile eylediğinden sonra meblağ-ı bâkî olan elli guruş müdde'î-i mezbûr Ahmed Beşe'ye ikrârı mûcebince def' ve teslîme mezbûr Şirin'e tenbîh birle, gıbbe't-tasdîki's-şer'î mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' ve'l-ışrîn min Cemâziyelevvel sene 1102. Şuhûdü'l-hâl: İbrahim Bey b. Ahmed, Mustafa (...).

4.2.2. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararının Günümüz Türkçesiyle Açıklaması

İstanbul şehrinde Kâtip Muslihiddin Mahallesi sakinlerinden Veliyyüddin oğlu Ahmet adlı kimse, aydınlık ve Şer'î Mahkemede Şirin v. Karabet adlı kimse huzurunda, dava edip, şu şekilde ifade verdi. Adı geçen Şirin zimmetinde, “aramızda şeriat ilmiyle malum olan yedi baş karasığır değerinden 68 kuruş hakkım olup, halen talep eylediğimde bana edadan kaçınır, sorulup alı verilmesi talebimdir” dediğinde; durum sorulduktan sonra, Şirin cevabında, “mesele yazıldığı üzere olup şer'î borç cihetinden iddiacıya zimmetinde adı geçen meblağ 68 kuruş borcu olduğunu” ikrar [etti]. Lakin “bundan önce Ahmet Beşe her bir kantarı 25 akçeye olmak üzere selem yoluyla elimden aldığı saman ücretinden (semeninden) 200 akçe zimmetinde hakkım vardır (olmağla)”dedi. Lakin vakti (ecl) bilinmediğinden selem geçerli (sahih) olmadığında, “meblağın belirtilen borcuma takas olunması talebimdir” dediğinde; iddiacının da ikrar etmesinden sonra, belirtilen meblağ 68 kuruşu zikrolunan semen 1200 akçemi takas eyledim dedi; ol dahi kabul eyledikten sonra, kalan meblağ olan 50 kuruş iddiacıya Ahmet Beşe'ye ikrarı gereği iadesi ve teslimi için Şirin'e tenbih edilmekle, Şer'î Mahkemece tasdik edildikten sonra, talep olması üzerine kaydedildi. 1102 senesi Cemaziyelevveli'in 29.günü. Şahitler: Ahmet oğlu İbrahim, Mustafa.

²⁴ Bab Mahkemesi, Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 213 | Hüküm no: 241 | Orjinal metin no: [39a-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / 1691). Özgün metin için bk. <http://www.kadisicileri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=+ARA+>

4.2.3. 1691 Yılı, Bab Mahkemesi 241 Numaralı Kararında Selem Akdi Uyuşmazlıkları

Uyuşmazlık taraflarından birisi, İstanbul Katip Mahallesi sakinlerinden Ahmet b. Veliyyüddin Beşe; diğeri, Şirin v. Karabet'tir. Mahkemede iki uyuşmazlık görüşülmektedir.

Birincisi, her bir kantarı 25 akçeye olmak üzere toplamda 1200 akçe, samanla ilgili yapılan selem sözleşmesidir. Ahmet Beşe, selem şartlarından ecel'in belirlenmemesi sebebiyle sözleşmenin gereği olan toplam ödemenin 200 akçesini ödememekte, Şirin v. Karabet de alacağını alamamaktadır.

İkinci uyuşmazlık, Ahmet b. Veliyyüddin Beşe, Şirin v. Karabet'ten yedi baş karasığırın değerinden 68 kuruşu alamamasıdır. Ahmet b. Veliyyüddin Beşe, alacağını mahkemeye taşımaktadır. Şirin v. Karabet, iddialı Ahmet b. Veliyyüddin Beşe'nin alacağını doğrulamakta, buna karşılık "Ahmet Beşe'nin kantarı 25 akçeye selem yoluyla aldığı saman ücretinden 200 akçe alacağı olduğunu, vakit/ecel şartı bilinmediğinden selem geçersiz olduğundan 200 akçesini vermediğini, ama alacağıyla vereceği borcunu takas yapmak istediğini belirtmektedir.

Mahkeme, Şirin v. Karabet'in takas talebini tarafların ikrarına bağlı olarak kabul etmekte, takas sonunda kalan 50 kuruş meblağı Karabet'in Ahmet b. Veliyyüddin Beşe'ye ödemesine hükmetmektedir. Bu örnek, Selem sırasında Selem şartlarından birinin sehven belirlenmemiş olmasının (ecel'in belirlenmemesi) selem bozulmasına ve daha sonrasında eksik şartın taraflarca ödemede kötüye kullanılabilmesine örnektir.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Osmanlı müderrisi Darendeli Hamza Efendi'ye göre iki dünya vardır. Biri ahiret, biri bu dünya. Hamza Efendi'nin bakışında bu dünya, kazanmak ve bilip çalışmak için var edilen bir evdir.²⁵ Dolayısıyla Hamza Efendi, risalesini kaleme almadaki amaçlarından birisini, çalışmak ve kazanmak olarak bu cümle ile açıklamıştır.

Finans tarihi, geçmişten bugüne ve ülkelerden ülkelere farklı değişimler olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, hayatta asıl olanın, insanın ve kurumların istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Örneğin, Osmanlı döneminde uygulanan selem akitleri, doğası gereği ağırlıklı olarak emtialar üzerine uygulanmıştır. Hâlbuki günümüzde bu ürünlerin karşılığı olarak ifade edebileceğimiz türev piyasalar ya da bu piyasaların ilgili ürünü forward anlaşmalar, ağırlıklı olarak finansal ürünler olarak ifade edebileceğimiz döviz gibi, selem açısından uygun görülmeyen finansal ürünler odaklıdır. Bunun yanında emtialar üzerine de uygulama örnekleri geçmişte olduğu gibi bugün de vardır.

Osmanlı dönemi finans uygulamaları, ilgili dönemlerinde temel İslam ilkeleri dikkate alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Darendeli'nin belirttiği gibi, ilgili dönemde ticareti konu alan Osmanlıca/Türkçe eserlerin yetersizliği, ticaret ve ticaret hukuku alanında bilgisizliği, ticaretle ilgili belli konularda uyuşmazlık ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu uyuşmazlık ve tartışmalar, selem akdi için de söz konusudur. O nedenle bu çalışma, Osmanlı dönemi finans uyuşmazlıklarını, "selem akdi" özelinde 1786 - İstanbul ve 1691 - Bab Mahkemesi kararları dikkate alınarak oluşturmaya çalışmıştır. Yukarıda analiz edilen mahkeme karar örnekleri incelendiğinde, uyuşmazlıkların selem'in hukuken belirlenmiş temel ilkelerinden ve onlara uyulmaktan kaynaklanan tartışmalar olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi, Hamza Efendi'ye göre ticaret ve finansla ilgili hukuk dilinin toplum dilinden farklı olmasıdır. Osmanlı şehirlerinde Müslüman ve Müslüman olmayan tebaanın olması ve farklı dillerin konuşulması, anlama ve yorumlama gerektiren hukuk ve ticaret ilkeleri üzerinden hareketle selem gibi akitlerin yapıldığı finansal işlemleri doğrudan etkilemekte ve işlemler zaman zaman mağduriyetlere neden olabilmekte ya da bir tarafın dil ve bilgi kaynaklı eksikliği diğer tarafça kötüye kullanılmasına neden olabilmektedir. Bu çalışmada yer verilen 1691 yılı Bab mahkemesi karar örneği bununla ilgilidir.

²⁵ Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve ş-şıra, AÜ. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003, 6a,

Selem akdi, günümüz katılım bankalarının işlemleri arasında sayılan ve uygulama bulan akitlerdendir. Ancak selem uygulama boyutu, işlemin doğası gereği çok sınırlı kalmakta ve yaygınlaşmamaktadır. Bunun temel nedenlerinden birisi, uygulamayla ilgili geçmiş ve bugün üzerine detaylı bir analiz ve özümseme yapılamamasıdır. Ziraat Katılım Finans Kurumu tarafından hazırlanan bir Selem Akit Sözleşmesi formunda,²⁶ selem akdinin, peşin bedel karşılığı vadeli satış içerdiği; üretilecek ürünleri kapsadığı; katılım bankacılığı ilkelerine uyum gerektirdiği ve tarafların kabullerini içerdiği belirtilmiştir. Katılım Bankaları, bilindiği üzere, ağırlıklı olarak murabaha temelinde çalışan kurumlardır. Mudaraba, müşareke ya da selem gibi uygulamalar ise ne yazık ki, uygulanma zorlukları nedeniyle hayat bulamamakta ya da uygulamada yetersizlik gösterilmektedir. Hâlbuki uygulama konusundaki yetersizliklerin giderilebilmesi, başta üretim ve üreticinin korunması gibi temel başlıklarda sosyal ekonomik dengenin sağlanması açısından önemlidir. Denge kavramı İslamî Finans anlayışı için önemli olup, ilerleyen dönemlerde çok daha ön plana çıkması beklenen kavramlardandır. Selem akitleri, emtia piyasaları ağırlıklı çalışan akitlerdir. Günümüzde tarım üreticileri, ciddi maddi ve pazar sıkıntısı ile karşılaşabilmektedirler. Oysa uygulama noktasında geliştirilmiş ve kolaylaştırılmış ya da çalışma ilkeleri doğrultusunda doğru revize edilmiş sözleşmeler, gelecek uygulamalara büyük kolaylıklar sağlama imkânına sahiptir. Tüm bu belirtilen unsurlar içinde, geçmiş dönemlerdeki uygulamaların bilinmesi büyük önem arz edecektir. Çünkü ticari ilişkilerdeki temel sıkıntılar, geçmişte vardı, bugün de vardır ve devam etmektedir.

Sonuç olarak Darendeli Hamza Efendi'nin 1676 yılında yazdığı risalesinin, yapılan "işlemlerin sahih olması, bey u şirâda ve sayir hususta ribâdan ve fesattan halas olmak", "ticaret üzere olan bir kimsenin mesâil-i şer'iyeyi bilmesini" sağlama amaçları ve işaret ettiği dilsel farklılıktan kaynaklanan uygulama sorunlarının günümüz İslamî finans kurumları açısından büyük önem taşıdığı belirtilebilir. İlave olarak, o dönemin hukuk dili ve toplum dili arasındaki dilsel farklılıkların ve uyuşmazlıklarının giderilmesi gibi sorunların, bugünün kurumları tarafından piyasanın ihtiyaçları dikkate alınarak tekrar değerlendirilmesinde ve gelecek İslamî finans mimarisinin şekillendirilmesinde büyük önem taşıyacağını belirtebiliriz.

²⁶ <https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2022-04/Fon%20Kulland%C4%B1r%C4%B1m-Selem.pdf> (30.08.2023).

KAYNAKLAR

- Aybakan, Bilal, "Selem", DİA, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, 36/402-405; [https://islaman-siklopedisi.org.tr/selem\(16.03.2023\)](https://islaman-siklopedisi.org.tr/selem(16.03.2023)).
- Ayub Muhammad., Understanding Islamic Finance, England: John Wiley & Sons Ltd., 2007.
- Bap Mahkemesi, Defter kodu: bab054 | cilt: 20, sayfa: 213 | Hüküm no: 241 | Orjinal metin no: [39a-3] Defter adı: Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691).
- Bayındır Abdulaziz, Ticaret ve Faiz, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuki İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.
- Brigham Eugene.F. and Houston Joel. F., Fundamentals of Financial Management, 9. Edition, USA: Harcourt College Publishers, 2001.
- Darendeli Hamza Efendi, Risale fi'l-bey'i ve's-ş-ıra, AÜ.İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, No. 36003. İstanbul: Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, No: 1700.
- Flavell Richard., Swaps and Other Derivatives, Wiley Finance Series, UK.: John Wiley & Sons Ltd., 2002.
- Hull John C, Options, Futures and Other Derivatives, Ninth and Global Editon, Pearson, England: Education Limited, 2018.
- İstanbul Mahkemesi, Defter kodu: ist056 | cilt: 80, sayfa: 166 | Hüküm no: 163 | Orjinal metin no: [44a-1] Defter adı: İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787).
- Muhammad Al- Bashir Muhammad Al-Amine, Risk Management in Islamic Finance: An Analysis of Derivatives Instruments in Commodity Markets, Boston: Brill's Arab and Islamic Laws series, 2008.
- Özsoy M.Şerafettin, Katılım Bankacılığına Giriş, İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları, 2012.
- <http://www.kadiscilleri.org/madde.php?klme=selem&trch=hkm&-find=+ARA+>
- [https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2022-04/Fon%20Kulland%C4%B1r%C4%B1m-Selem.pdf\(30.08.2023\)](https://www.ziraatkatilim.com.tr/sites/default/files/2022-04/Fon%20Kulland%C4%B1r%C4%B1m-Selem.pdf(30.08.2023)).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sermaye

Birikimi Açısından Bankacılık¹

Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR²

Giriş

Bankacılık, bir ülkenin ekonomik gelişimine, ticaret dinamiklerine ve finansal istikrarına derinlemesine etki eden temel bir sektördür. Tarih boyunca bankacılık, ekonomik evrimin ve dolayısıyla ticaret ve sanayinin destekçisi olarak işlev görmüş, ulusların zenginliklerini biriktirmesine ve yönetmesine yardımcı olmuştur. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden modern Türkiye'nin yükselişine uzanan dönem, bankacılık alanında Türkiye açısından önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden başlayarak modern Türkiye'nin kuruluşuna uzanan bu önemli dönemi ele alarak, bankacılık sisteminin evrimini ve bu evrimin ekonomik kalkınma, ticaret ve sermaye birikimi üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, bankaların sermaye birikiminin destekçisi olarak nasıl işlev gördüğünü, kalkınma ve sanayileşme süreçlerine nasıl katkı sağladığını ele almıştır.

Çalışmanın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve modern Türkiye'nin başlangıcı arasındaki bu karmaşık dönemi daha iyi anlayarak, bankacılık sisteminin evrimini derinlemesine analiz etmek ve bu evrimin ekonomik dönüşüm, sermaye birikimi ve ticaret dinamikleri üzerindeki rolünü vurgulamaktır. Bu bağlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun bankacılık sisteminden yararlanamayışının, karşılaşmış olduğu ekonomik zorluklar ve çözülme sürecine ciddi etkilerinin olduğu ortaya koyulmuştur.

Çalışmada incelenen Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden modern Türkiye'nin kuruluşuna (Atatürk Dönemi) uzanan bu bankacılık hikayesi, ekonomi ve finans alanında çalışanlar, akademisyenler ve karar alıcılar için geçmişten dersler çıkarmak ve geleceğe yönelik stratejiler oluşturmak adına önem taşımaktadır.

Çalışmamızda öncelikle büyüme ve kalkınma kavramları tanıtılmakta, kalkınmada sermaye birikiminin önemi üzerinde durulmaktadır. Sonrasında sermaye birikiminin oluşumu ve bu birikimin en uygun yatırımlara aktarılması bakımından bankacılık mekanizmasının katkıları vurgulanmaktadır. Devamında batıda sermaye birikiminin hem oluşmasında hem de uygun yatırımlara aktarılmasında bankacılığın oynadığı rol üzerinde durulmakta, Osmanlı Devleti'nde bankacılık mekanizmasının kurulamamış olmasının ortaya çıkardığı olumsuzluklar açıklanmaktadır. Bu olumsuzlukların Cumhuriyet'i kuranlar tarafından Cumhuriyet'in ilanından önce bile fark edilip, İzmir İktisat Kongresi'nde bankacılığın geliştirilmesine yönelik olarak yapılan öneriler ve Atatürk dönemi uygulamaları aktararak çalışma sonuçlandırılmıştır.

¹ Bu çalışma, 2023 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cilt: 25, 100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı'ndan yayınlanmıştır. Makale erişim linki: <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1350106>

² Afyon Kocatepe Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi, mkconkar@gmail.com

1. Büyüme ve Kalkınma

Bir ülkede üretim kapasitesinin artışına bağlı olarak toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretiminde yaşanan sürekli artışlar iktisadi büyüme olarak adlandırılır (Berber, 2017: 4). Üretim kapasitesinin artırılmasında önem taşıyan temel faktörler; işgücü miktarı, sermaye stoku ve teknoloji olarak belirtilebilir. Ancak bu faktörler arasında sermaye birikiminin bir adım öne çıktığını söyleyebiliriz (Berber, 2017: 6).

Büyüme ve kalkınma kavramları düşünme ve uygulama basitliği sağlaması dolayısıyla birçok iktisatçı tarafından eş anlamda kullanılmaktadır. Zira klasik iktisatçılar kalkınmayı büyüme içinde doğal ve kendiliğinden gelişen bir süreç olarak düşünürler (İlkin, 1988: 59).

“Bir ülkede üretim ve gelir artışı ile ifade edilen büyümenin yanı sıra ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer alanlarda yapısal dönüşüm/değişimin birlikte yaşanması sürecine iktisadi kalkınma” denmektedir. Burada ifade edilen üretim ve gelir artışları kalkınma sürecinin nicel yönünü, yapısal dönüşüm/değişim ise nitel yönünü oluşturur. Kalkınmayı büyümeden ayıran esas unsur nitel yöndeki dönüşümdür. Bu dönüşüm; ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve diğer yönlerden mevcut duruma göre daha iyiye gidişi anlamına gelir (Berber, 2017: 14). Bu tanımlamalardan, kalkınmanın daha geniş kapsamlı bir olgu olduğu, büyümenin yanı sıra yapısal değişimleri de kapsadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde genellikle büyüme tanımından yararlanılmakta ve kişi başına milli gelir kriteri kullanılmaktadır. Büyüme kalkınmanın ölçülebilir yönü olarak ifade edilebilir. Az gelişmiş ülkelerin bu durumdan en kısa zamanda kurtulmaları kalkınma hızının yüksek olmasını gerektirmektedir. Kalkınma hızının artması sermaye hasıla oranı sabitken milli gelirin yatırımlara ayrılan kısmının yüksek olmasına bağlıdır. Kalkınmanın hem hızlı hem de dengeli olabilmesinde devletin kalkınma planlarıyla hareket etmesi tavsiye edilir. Böylece ekonomik kalkınma sürecinde karşılaşılan sorunların birlikte çözülmesi ve kaynak kullanımının en rasyonel biçimde gerçekleştirilmesi sağlanmış olur (Karaduman, 1993: 18).

Büyüme ve kalkınmayı etkileyen başlıca faktörleri ekonomik ve ekonomik olmayan faktörler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Ekonomik faktörler (hem büyüme hem de kalkınma için): İş gücü, sermaye birikimi, doğal kaynaklar ve coğrafya, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, organizasyon, yapısal değişiklikler.

Ekonomik faktörler (kalkınma için ilave olarak): Girişimcilik kültürü, sermaye/hasıla oranı, finansal istikrar, kalkınma planları, uluslararası faktörler.

Ekonomi dışı faktörler (hem büyüme hem de kalkınma için): Sosyal faktörler, siyasal ve yönetsel faktörler.

Ekonomi dışı faktörler (kalkınma için ilave olarak): Dinsel faktörler, toplumun kalkınma isteği, toplumsal yozlaşma, hukuki yapı (Berber, 2017: 42).

Çalışmamızın esas odağı büyüme ve kalkınmanın ve dolayısıyla sanayileşmedeki gecikmemizin temel nedeni olarak sermaye birikimi yetersizliği ve sermaye birikimini oluşturabilecek ve bu birikimi sanayileşmeye yöneltebilecek önemli araç olarak bankacılık hususunu irdelemek olduğu için burada belirtilen faktörlerden sadece sermaye birikimi üzerinde durmaya çalışacağız.

1.1. Ekonomik Kalkınmanın Temel Faktörü Olarak Sermaye ve Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi kendi kendini besleyen bir süreçtir. İyi bir sermaye birikimi süreci iç içe geçmiş üç

aşamadan oluşur. Bunlar (Berber, 2017: 44):

1. Ekonomide tasarruf oranlarının büyüklüğü ve bu oranların olabildiğince artırılması gereği,
2. Ülkede finans ve kredi kurumlarının yeterliliği, ihtiyaç duyulan zamanda gerekli tutarlarda krediyi üretebilme kapasitesi,
3. Tasarrufları yatırımlara dönüştürebilecek nitelikte ve yeterlilikte girişimcilerin varlığı.

Avrupa’da ticaret 17. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Fakat bu gelişmenin sanayi devrimine etkisi sınırlı olmuştur. Esas gelişme 18 yüzyılda başlamıştır. Çünkü 18. ve 19. yüzyılda gerçekleşen bilimsel devrim üretim teknolojilerindeki hızlı gelişmenin başlıca dayanağı olmuştur (İlkin, 1988: 65).

Toplumların ekonomik gelişmelerini açıklamaya çalışan yaklaşımlar arasında Rostow modelinin önemli bir yeri vardır. Bu model 5 aşamayı içerir. Bu aşamalardan üçüncüsü kalkış aşamasıdır. “Kalkış” ve “sanayi devrimi” deyimleri yaklaşık olarak aynı sosyoekonomik değişimi ifade etmektedir. Rostow’a göre kalkışa önderlik edebilecek bir ekonomik faaliyetin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir (İlkin, 1988: 62; 67-68):

- Üretilen malın talebinin yeterince artmış olması,
- Yeni üretim yöntemlerinin uygulanmaya başlaması,
- Gerekli tasarrufların temin edilmesi,
- Bu faaliyet kolunun diğer ekonomik faaliyetleri de etkileyebilmesi.

W. Arthur Lewis, Ragner Nurkse, N. Rosentein Rodan ve diğer önde gelen bazı kalkınma iktisatçıları kalkınmada temel unsurun kapital birikimi olduğunu iddia etmişlerdir. Rostow da biraz önce değindiğimiz kalkınma aşamaları teorisindeki kalkışın, diğer bir deyimle Sanayi Devriminin başarılabilmesi için milli gelirin yatırımlara giden oranının en az %10 olması gerektiğini belirtmektedir (Savaş, 1998: 836-837).

Burada da bazılarını aktardığımız iktisadi yaklaşımların hemen hepsinde kalkınma çabalarının kalkış aşamasına ulaşabilmesinde tasarruf arzının, diğer bir ifadeyle sermaye birikiminin en önemli unsur olduğu vurgulanmaktadır. Bir müddet sonra kalkınmada sadece sermaye birikimine önem veren bu yaklaşıma biraz ilaveler yapılmıştır. Buna göre kalkınma sadece sermaye yetersizliği nedeniyle değil sanayileşmek için gerekli makine ve teçhizatın ithali için gerekli döviz yetersizliği nedeniyle de engellenmektedir. Bu yaklaşım “iki açık modeli” olarak isimlendirilir. Daha sonra bu engellere “insani sermaye” de ilave edilmiştir (Savaş, 1998: 837).

Kalkınma için gerekli yatırımların yapılabilmesinin milli gelirin önemli bir kısmının tasarruflara ayrılması ile gerçekleşebileceği literatürde en fazla vurgulanan bir husustur. Halbuki az gelişmiş ülkelerin bu alandaki en önemli sorunu tasarruf yetersizliğidir. Bu durum “gelir tasarruf kısır döngüsü” olarak ifade edilmektedir. Bu döngü kısaca şöyle açıklanabilir: yetersiz sermaye üretimde verimliliğin düşük olmasına yol açar, bunun sonucunda gelir artışı da düşük olacaktır, düşük gelir ise ancak tüketim harcamalarına yetecek, böylece tasarruflar çok düşük kalacaktır, tasarrufların yetersizliği de yatırımlar için gerekli sermaye birikiminin yetersiz olması demektir ki bu durum başlanan noktaya dönmek anlamına gelmektedir (İlkin, 1988: 73).

Buraya kadar anlattıklarımızdan sermaye birikiminin gerçekleşmesi bakımından önem taşıyan adımları şöyle ifade edebiliriz:

- Ülke ekonomisinde gelirden tasarrufa ayrılan kısmın artırılması,

- Yeni üretim teknolojilerinin ülkeye aktarılması ve bunun için döviz kazandırıcı faaliyetlere yönelme,
- Yeni üretim tekniklerini geliştirebilecek bir altyapıya ulaşmak için bilimsel gelişme ve Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi,
- Ülkede nitelikli ve girişimci insan gücünün artırılması,
- Küçük tasarrufların toplanarak değerlendirilmesini sağlayacak bankaların oluşturulması,
- Biriken ferdi ve kurumsal tasarrufların oluşturduğu finansal kaynakları karlı yatırımlara aktarabilecek finansal aracı kurumların (Yatırım Bankaları ve Fonları, Kalkınma ve Ticaret Bankaları) varlığı ve etkinliği.

Bu noktada finansal aracı kurumların önemine ilişkin ilave bir bilgiyi aktarmakta yarar görüyoruz. Bu kurumlar tasarruf ve yatırım düzeyi ile ilgili olarak 4 avantaj sunarlar:

1. Vade uyumsuzluğunu ortadan kaldırırlar. Genellikle küçük tasarruf sahipleri mevduatlarını kısa vadeli olarak sunarlar. Halbuki yatırımcıların uzun vadeli kaynaklara ihtiyacı vardır. İşte bu noktada finansal aracılar küçük ve kısa vadeli tasarruflardan, çok büyük tutarlı fon havuzları oluşturarak büyük risk oluşturmadan uzun vadeli kredi verebilirler.

2. Finansal aracılar işlem maliyetlerini azaltırlar. Birbirleriyle aracı bir kurum olmadan karşılaşmaları pek mümkün olmayan çok sayıda tasarrufçuyla büyük tutarda fona ihtiyacı olan bir yatırımcının dolaylı biçimde buluşmasını sağlamış olurlar. Böylece hem zamandan hem maliyetten tasarruf sağlamış olurlar.

3. Birçok sektörle ilgili bilgi birikimi oluşturdukları için her bir projenin yapılabilirlik çalışmasını daha düşük maliyetle ve daha doğru biçimde yapabilirler.

4. Yatırım projelerinin gerektirdiği sermaye tutarı bir birey veya tasarrufçu grubunun tasarruf tutarlarını çok büyük ölçüde aşar. Böylece finansal aracı kurumlar tutar ve bölünmezlik sorunlarının aşılmasını kolaylaştırırlar (Parasız, 2005: 224).

1.2. Kalkınmanın ve Sermaye Birikiminin Kaynakları

Sermaye birikimi için gerekli kaynakları yurtiçi ve yurt dışı kaynaklar ile dış ticaret yoluyla finansman olarak üç başlıkta toplayabiliriz.

1.2.1. Yurtiçi Finansman Kaynakları

Yurtiçi finansman kaynaklarını tasarruflar ve iç borçlanma olarak iki grupta inceleyebiliriz.

1.2.1.1. Tasarruflar

Bir ülkede tasarruflar kişiler, işletmeler ve devlet tarafından yapılmaktadır. Kişilerin tasarrufu bir dönemde elde edilen gelirin tüketilmeyen kısmı olarak ifade edilir. İşletme tasarrufu her yıl ayrılan amortisman ve şirket karlarının dağıtılmayan kısmıdır. Devletin tasarrufu ise mal ve hizmet harcamaları ile sübvansiyon ve transfer harcamaları toplamından daha fazla gelir (vergi ve diğer gelirler) yaratılan durumda oluşur (Karaduman, 1993: 37).

Burada, tasarrufların kalkınmaya destek olabilmesi için yatırım sermayesine dönüşmesi zorunluluğunu özellikle vurgulamamız gerekir.

Tasarrufları gönüllü ve zorunlu tasarruflar olarak ayırmak önemlidir. Kişilerin kendi iradeleriyle yaptıkları gönüllü tasarrufları hem artırmak hem de yatırımlara yöneltebilmek için bankacılığın ve Sermaye Piyasası kurumlarının yaygınlaştırılması da önemlidir. İşletmelerin yatırım istekleri ve dolayısıyla tasarruflarının artırılması bakımından devletin çeşitli politika ve teşvik tedbirleri uygulaması yararlı olacaktır.

Zorunlu tasarrufları ise vergiler ve enflasyon olarak ikiye ayırabiliriz. Vergi, az gelişmiş ülkelerde gönüllü olarak oluşturulamayan tasarrufların zorunlu biçimde oluşturulmasını sağlayıcı bir önemli araçtır.

Zorunlu tasarrufların diğer kaynağı ise enflasyondur. Fiyatlar genel seviyesindeki sürekli yükseliş enflasyon olarak tanımlanabilir. Çeşitli nedenlerle enflasyon kalkınmanın doğal refakatçısı olarak nitelenebilir. Enflasyon tam istihdamda bütçe açıklarını parasal genişleme yoluyla finanse etmek için kullanılabilir. Eksik istihdam durumunda ise enflasyon eksik kullanılan kaynakları harekete geçirerek büyümeyi hızlandırabilir (Parasız, 2005: 220).

1.2.1.2. İç Borçlar

Ekonomide tasarruf yapanlar ile yatırım yapanlar genellikle aynı kişi ve kurumlar değildir. Bu durumda tasarrufların yatırımlara aktarılması borçlanma yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Devlet, gelirleri harcamalarını karşılamadığında kaynak ihtiyaçlarını karşılamak üzere borçlanmaya başvurur. Devlet iç borçları, tüketimi kısmak yoluyla tasarrufların ve dolayısıyla yatırıma giden sermayenin artmasına imkân sağlamaktadır. İşletmeleri oluşturacak girişimciler ise tesislerini kurmak, yürütmek ve geliştirmek amacıyla özkaynakları yetersiz kaldığında yabancı kaynaklara yani borçlanmaya başvururlar. Özkaynaklar; ödenmiş sermaye ve dağıtılmayan karlardan oluşur. Yabancı kaynaklar ise kısa ve uzun vadeli borçlardan oluşmaktadır.

1.2.2. Yurtdışı Finansman Kaynakları

Gelişmekte olan ülkelerin yurt dışından kaynak sağlaması çeşitli şekillerde gerçekleşebilir.

- Hükümetten hükümete yapılan uzun vadeli ödemesiz dönemli ve düşük faizli krediler.
- Yabancı doğrudan sabit sermaye yatırımları; kalkınmaya katkı açısından bu yatırımların önemli bir yeri vardır.
- Uluslararası finansman kurumlarından sağlanan krediler; Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası benzeri kurumlar burada sayılabilir.
- Uluslararası finansman kurumlarının veya gelişmiş ülkelerin yaptığı bazı bağışlar. Bunlar genellikle belirli koşul ve kısıtlamalar çerçevesinde sağlanmaktadır.
- Özel satıcı kredileri; genellikle makine teçhizat temininde bu yöntem devreye girebilir.

1.2.3. Dış Ticaret Yoluyla Finansman

Kalkınma için kullanılacak kaynakların dış ticaret yoluyla oluşturulması dört biçimde olmaktadır. İlk olarak ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğu malların üretiminde yoğunlaşması yatırımda kullanılacak kaynaklarda tasarrufa imkân vermektedir. İkinci olarak arz fazlası olan mallara yeni dış pazarlar bulunması sonucu üretim artışının yarattığı tasarruflar kalkınma amacıyla kullanılmaktadır. Üçüncü olarak dışa açılma; yeni fikir bilgi ve teknolojilere ulaşmayı kolaylaştırarak üretim imkanlarını artırmaktadır. Dördüncü olarak da yerli

üretimin olmadığı alanlarda yapılan ithalat üretimdeki dar boğazları açmakta, iç kaynakların miktarını artırmaktadır (Karaduman, 1993: 49).

2. Sanayi Devrimine Giden Süreç ve Bankalar

2.1. Sanayi Devrimine Giden Süreç

Bankacılık alanında ilk kurumsal oluşumun Haçlı Seferleri sırasında ortaya çıkan tapınak şövalyeleri olduğunu söyleyebiliriz. Daha sonra 14. yüzyılda İtalya’da Mediciler ortaya çıktı. Mediciler hem kilise ile ilişkiler kurarak hem de rönesans hareketinin sağladığı ekonomik koşullardan yararlanarak büyük başarı gösterdiler. 15. yüzyıldan itibaren sahneye Hollanda ve Amsterdam Bankası çıktı. Hollanda örneğinde ekonomik büyüme ve bankacılık birbirlerini tetikleyerek bankacılık ve finans sektörünün daha hızlı gelişmesine şahit olundu. 17. yüzyılda ise liderlik İngiltere’ye geçti. Bu ülkede bankacılık ticaret ve zenginleşen insanların paralarını koruma amacıyla yola çıkan sarraf bankerlerle başladı. Sarraf bankerler kendilerine emanet edilen altınların tümünü kasada tutmayıp, önemli bir kısmını banknot biçiminde kredi olarak müşterilere kullandırdılar. Böylece “kısmi rezerv sistemi”ni uygulamaya sokmuş oldular. İngiltere’deki bu gelişmenin aynı zamanda parlamento ile yetkileri sınırlanmış bir krallık sisteminde, ılımlı bir rejim ve özgür bir ortamda gerçekleşmesi dikkatle değerlendirilmesi gereken bir durumdur. 18. yüzyılda Fransa da devreye girdi. John Zaw, daha sonra Fransa Kraliyet Bankası adını alacak olan Bank Generale’yi kurdu. Bu banka da Hollanda ve İngiltere deneyimlerinden yararlanarak halktan topladığı altınlar karşılığında banknot çıkardı. Başlangıçta yatırımlarına büyük kârlar kazandıran bu oluşum, 1720 yılında ihraç etmiş olduğu banknotların dayandığı altın rezervi neredeyse hiç kalmadığından büyük bir mali krize yol açtı. Bu olaydan sonra Fransa’da bankaların itibari ciddi ölçüde düştü. 18. yüzyılda bir diğer oluşum da Almanya’da gerçekleşti. Bu ülkedeki Protestan reformu sonrasındaki ılımlı ortamda Yahudi bir banker olan Mayer Rothschild, oğullarını Avrupa’nın önemli başkentlerine göndererek kurduğu bankacılık ağı ile büyük bir bankacılık imparatorluğu kurdu. Bu haberleşme ağının katkısı ile yatırım fırsatlarını akıllıca değerlendirebiliyorlardı. ABD’de en öne çıkan bankacı ise J.P. Morgan oldu. Bankacılığın yanında birçok sektörde sanayici olarak da öne çıktı. Morgan’ın iş hayatındaki en büyük becerisi “morganlaştırma” adı verilen “el attığı sektörlerde bir tekel kurarak piyasaları istikrara kavuşturma” yöntemini başarıyla uygulamasıydı (Karan, 2022: 455-463).

Ticaret bankalarının ticari hayattaki hızlı gelişmeyi finanse ederek gelişmesi sanayi devrimine giden yolun açılmasındaki en önemli olguların başında gelmektedir. Ticaret bankacılığı bir süre sonra başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde sanayi bankacılığının gelişmesini de tetikledi. Ticaret bankaları daha çok kısa vadeli finansman sağlarken sanayi bankaları uzun vadeli finansman yoluyla yatırımlara daha güçlü destek sağlıyorlardı (Keskin, 2010: 110).

18. yüzyıl sonrasında, toplumların temel hedefinin şehirler fethetmek değil daha çok üretmek olması gerektiği düşüncesi de yaygınlık kazanmaya başladı. Üretime dönük faaliyetleri hayata geçirmekte en önemli aracın kredi dağıtımı olduğu, bu hususta da bankaların hayati öneme sahip olduğu düşünülüyordu (Ulutan, 1957: 73).

Bankacılık tarihine yön veren yukarıda saydığımız bankalar çok sayıda yenilikçi finansal araç ve yöntem geliştirmişlerdir. Tapınak şövalyeleri havale sistemi, devredilebilir mevduat, tröst, kasa ve saklama hizmetleri ve emeklilik uygulamaları gibi finansal araçları geliştirdiler. Mediciler, teminat mektuplarını, muhasebe yöntemlerini, holding türü örgüt yapısını uygulamaya kazandırdılar. Hollandalılar kaydi para, halka arzlar, yatırım bankacılığı ve fonlarını ilk uygulayan bankacılar oldular. İngiltere’nin sarraf bankerleri ise kısmi rezerv sisteminin mucitleri oldular (Karan, 2022: 467).

Kıtalararası ticaretin artışı, tarımda verimliliğin artması ile iş gücü fazlasının ortaya çıkması, piyasaya para benzeri araçların girmesi, banknot ihracı, ticarete oluşan sermaye birikiminin sanayiye kayması gibi hu-

suslar banka ve kredi kurumlarının da gelişmesini tetiklemiştir. 19. yüzyılda bankacılık yöntemleri hızla gelişirken bankalar da iki yönden gelişmiştir. Bir yandan artan ticaret hacmi ve gelişmekte olan sanayinin tetiklemeyle büyük ve güçlü banka ihtiyacı doğmuştur. Diğer yandan yerel bankalar hem iş hacimlerini büyütme hem de şube ağları yaygınlaştırmak amacıyla birleşmeye yönelmişlerdir (Keskin, 2010: 109).

Öte yandan şehirleri imar etmek kitle halindeki sosyal hizmetleri karşılamak, demiryolu liman gibi ulaştırma şebekelerini oluşturmak benzeri hizmetleri icra etmek üzere devletler de mali piyasaların ve bankaların önemli müşterileri haline gelmişlerdir (Ulutan, 1957: 76).

Ayrıca 19. yüzyıldan itibaren bankaların anonim şirketler biçiminde kurulması önceki dönemlerin sınırlı kaynaklı, küçük bankaları yerine geniş mali kaynaklara sahip çok şubeli büyük bankaların devreye girmesini sağlamıştır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan da anlaşılacağı gibi sanayi devriminin ortaya çıkışının ticari kapitalizmin gelişmesi ve burjuva sınıfının oluşmasının bir sonucu olduğu söylenebilir. Ticari hayattaki hızlı gelişmeyi finanse edecek esnek bir para arzı sisteminin yani ticaret bankacılığının gelişimi sanayi devrimine giden yolun açılmasını da hızlandırmıştır (Keskin, 2010: 110).

Nihayetinde bankaların ekonomik hayat için çok önemli ve etkili hale gelmesi toplumun yararlarını korumakla görevli hükümetleri bankaların faaliyetlerini düzenleyici yasalar yapmaya, ayrıca onları özenli bir biçimde denetlemeye yöneltmiştir. Buraya kadar yaptığımız açıklamalar bankaların küçük tasarrufları mevduat olarak toplayarak sermaye birikiminin hem oluşumuna hem de oluşan sermaye birikiminin rasyonel ve etkin biçimde sanayi yatırımlarına ve ticarete aktarılmasına imkân sağladıklarını göstermektedir. Bu işleri dolayısıyla bankaların sanayi devriminin gerçekleşmesi açısından hayati önem taşıdıkları anlaşılmaktadır.

2.2. Ticaret Bankaları ve İşlevleri

Tasarruf sahiplerinden mevduat adı altında topladıkları fonları ihtiyaç duyan kişi ya da kuruluşlara kredi olarak kullandıran yani fon fazlası bulunan kişi ya da kuruluşlar ile fon ihtiyacı olan kişi ya da kuruluşlar arasında finansal aracılık işlevini gören kuruluşlar banka olarak tanımlanmaktadır. Banka deyince ilk akla gelen hususlar bu tanımdaki gibi olmakla beraber bankacılığın gerek şahıs ve işletmeler gerekse, ülke ekonomisi açısından günümüzde üstlendiği işlevler oldukça kapsamlıdır. Bu işlevleri özellikle ticaret bankaları bağlamında aşağıdaki biçimde özetleyebiliriz (Akgüç, 1989: 5-7; Erdem, 2008: 51-54; Öztürk, 2011: 106-109):

i. Finansal aracılık yapma: Tanımda da belirtildiği gibi bankaların başlıca işlevi kişi ve kurumların tasarruflarını toplayıp bunlardan büyük fon havuzları oluşturmak, bunları kaynak ihtiyacı olanlara ihtiyaç duydukları tutarlarda aktarmaktır. Böylece ekonomide atıl fonların en aza indirilmesine hizmet ederler.

ii. Kaynak kullanımını etkinleştirme: Bankalar, ekonomiyi genel olarak ve sektörler bazında bilgili biçimde izleyen uzmanlara sahip oldukları için topladıkları fonları verimlilik, karlılık ve gelişme potansiyeli açısından en uygun alanlara aktararak kıt olan fonların en etkin biçimde değerlendirilmesine hizmet etmiş olurlar.

iii. Kaynak kullanımında vade ve tutar dönüştürme: Tasarruf sahipleri genellikle küçük tutarlarda ve kısa vadeli olarak mevduat yatırır. Fon talep edenler ise daha büyük tutarlarda ve daha uzun vadeli biçimde fon elde etmek isterler. Bankalar, yüz binlerce tasarrufçunun bu küçük tutarlı ve kısa vadeli fonlarından havuzlar oluşturarak bunları daha büyük tutarlı ve daha uzun vadeli olarak binlerce işletmeye aktarabilme imkânı ortaya koyarlar.

iv. Kaydi para yaratma: Bankalar topladıkları mevduata dayanarak satın alma gücü yaratabilmektedir. Bankadaki hesap üzerine (Bu hesap mevduat yatırarak oluşturulabildiği gibi bankanın müşterisine kredi açması

ile de oluşabilir.) çek yazılarak bunların ödeme aracı olarak kullanılması bankaların para yaratmasına imkân vermektedir. Mevduatlar için belirlenen munzam karşılık oranı, para mevcudunun bankalara yatırılma oranı, ülkedeki banknot hacmi gibi faktörler kaydı para yaratma potansiyelini artırmaktadır. Bankalar kendilerindeki mevduat tutarının birkaç katı kaydı para yaratabilmektedir.

v. Uluslararası ticareti kolaylaştırma: Ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi ülkeler arası mal değişiminin artmasını da tetiklemekte, ülkeler arası rekabet artmaktadır. Bu olgu, yeni finansman yöntemleri ve yeni ödeme yöntemleri geliştirerek bankaların uluslararası ticaretin gelişmesine yaptıkları katkıyı artırmaktadır.

vi. Kamu kesimini finanse etme: Bankalar bazen zorunluluk nedeniyle bazen de daha az riskle daha fazla kar etmek amacıyla önemli tutarda hazine bonosu ve devlet tahvili almaktadır. Kamunun finanse edilmesi anlamına gelen bu alımlar bazen oldukça yüksek tutarlara ulaşmakta, özel kesim ticaret ve sanayinin kullanabileceği fon tutarını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

vii. Gayri nakdi kredi kullandırımı: Bankalar, müşterilerine yurtiçi ve özellikle yurt dışı taahhütlerinin yerine getirilmesinde kefil olmaktadır. Taahhüt gerektiren işlemlerde bankalar müşterilerine teminat mektupları sağlayarak onların taahhüt altına girmelerine imkan sağlamaktadırlar. Özellikle birbirlerini yeterince tanımayan ithalatçı ve ihracatçının söz konusu olduğu dış ticaret işlemlerinde bankaların bu işleri hayati bir önem arz etmektedir.

viii. Sermaye Piyasası, işlemlerinde danışmanlık hizmeti verme: Bankalar Sermaye Piyasası araçlarının alım satım hususunda müşterilerine portföy yönetimi hizmeti verebilirler. Sermaye Piyasası kanunu ile izin verilen borsa bankerliği, menkul değerler portföyü işletmeciliği ve menkul değerler yatırım fonu gibi kurumlarla portföy yönetiminde rol üstlenmiş olmaktadır.

ix. Danışmanlık hizmeti: Bankalar, sermaye yapısı, sektör stratejileri, şirket devir, birleşme ve satın almaları, risklere karşı korunma, uluslararası piyasalardan kredi teminine yardımcı olma gibi hizmetler de sunabilirler.

x. Finansal bilginin temini ve dağıtılması: Finansal bilginin temini maliyetli ve zaman alıcı bir iştir. Küçük tasarruf sahiplerinin bu tasarruflarını kendi başlarına en doğru biçimde yatırıma yöneltmeleri bu olgu göz önünde tutulduğunda çok zordur. Bankacılık mekanizması küçük tasarruf sahiplerini bu külfetten de kurtarmış olmaktadır.

2.3. Kalkınma bankaları ve İşlevleri

Ticaret bankalarından farklı bir yapıya sahip olan kalkınma bankaları özellikle sanayinin gelişmesine odaklandığımız bu çalışma açısından ayrıca üzerinde durulmaya değer bir bankacılık türüdür.

Kalkınma bankaları esas itibarıyla 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı biçimde kalkınmayı amaçlayan az gelişmiş ülkelerde devreye girmiştir (Boskey, 1961: 3). Sınai yatırımların gerçekleştirilmesinde uygun olan yabancı kaynağın uzun vadeli yatırım kredileri olduğu açıktır. Ancak ticaret bankaları kaynak yapılarının bu amaca uygun olmayışı, riskten kaçıcı tutumları ve kurumsal alışkanlıkları nedeniyle uzun vadeli kredi taleplerini karşılama konusunda elverişli ve istekli değildirler (Küçüksavaş, 1980: 5).

Kalkınma konusunun yoğun ilgi çekmeye başladığı 1950'li yıllarda Dünya Bankası birçok az gelişmiş ülkeye bu ülkelerin ihtiyaç ve imkanlarını belirlemek üzere heyetler gönderdi. Bu heyetlerin raporları doğrultusunda da hemen hepsinde kalkınma bankalarının kurulmasına başlandı ve 1960'lı yıllarda sayıları hızla arttı (Gordon, 1983: 3).

Kapsamlı bir tanımlama yapmak gerekirse kalkınma bankaları özellikle sermaye piyasalarının gelişmemiş olduğu ve bankacılık sisteminin girişimlere yatırımların gerektirdiği biçim ve tutarda kaynak sağlamada yetersiz kaldığı az gelişmiş ülkelerde bir yandan yatırımları uzun vadeli kaynak sağlamayı öte yandan girişimcilere teknik destek sağlayarak yatırımları ve kalkınma hızlandırmayı amaçlayan bankalardır (Çonkar, 1988: 52). Bu bankalar mevduat toplamazlar ve genellikle şubeleri yoktur. O halde fon kaynakları nelerdir? Fon kaynaklarını üç grupta toplayabiliriz (Çonkar, 1988: 166-172): yurtiçi özel fon kaynakları: kurumsal ve ferdi yatırımcılar olarak ikiye ayırabiliriz. Başlıca kurumsal yatırımcıları ise ticaret bankaları, sigorta şirketleri, kooperatifler ve şirketler olarak sıralayabiliriz. Buralardan sağlanan kaynaklar genellikle kalkınma bankalarının özkaynakları olur. Diğer bir kaynaksa ferdi ve sayılan kurumsal tasarruflara tahvil satmak yoluyla elde edilendir.

Başlıca önemli yurtiçi kamusal fon kaynakları: (i) Sermayelerinin tümü veya bir kısmının devletçe sağlanması. (ii) Devlet veya merkez bankalarından uzun vadeli kredi sağlanması. (iii) Merkez Bankası'na veya tasarruflu kamu kuruluşlarına tahvil satılması.

Başlıca yurt dışı fon kaynakları: (i) uluslararası finans kurumları. (ii) Yurt dışı gelişmiş sermaye piyasalarına tahvil ihracı.

Aşağıda sayacağımız işlevleri incelendiğinde sanayinin geliştirilmesi açısından kalkınma bankalarının ticaret bankalarına göre daha önemli olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu işlevleri özetle şöyle sıralayabiliriz (Akgüç, 1989: 7; Çonkar, 1988: 53-164):

- (i) Yatırımlara orta ve uzun vadeli yurtiçi fon sağlama.
- (ii) Öncü girişimcilik ve yatırımlara yol göstericilik yapma.
- (iii) Sermaye piyasasının gelişmesini destekleme.
- (iv) Uygun yatırım alanları araştırmaları yapıp yayınlamak girişimcileri bilgilendirme.
- (v) Yatırım projelerinin gerçekleştirilmesi safhasında girişimcilere teknik ve yönetsel destek verme.
- (vi) Dış ülke ve uluslararası finansman kurumlarından finansman sağlayarak uygun sanayi kuruluşlarına aktarma.
- (vii) Küçük işletmelerin sorunlarının çözümünü yönünde destekler oluşturma.
- (viii) Kalkınma planlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunma.

3. Batıda Sermaye Birikimi

Sanayileşme ve kalkınmanın itici gücünün sermaye birikimi olduğunu söyleyebiliriz. Batıda sermaye birikiminin en temel kaynağının 15. yüzyılda başlayan büyük denizsarı keşifler sonucunda ortaya çıkan sömürgecilik olduğu konuyla ilgilenenlerin ortak görüşü olarak ifade edilebilir. Bu keşifler sonucunda Afrika ve Amerika'nın muazzam zenginlikleri Avrupa'ya taşındı. Afrika'dan insanlar Amerika'ya ve Avrupa'ya taşındı onlar da oralarda köle olarak çalıştırıldı. Hem tabii zenginliklerin hem de insanların sömürülmesi Avrupa'ya ciddi bir zenginlik kattı. W. Sombart "zengin olduk çünkü köleleştirilen insanlar bizim için çalışıp öldüler" mealindeki ifadelerle durumu net biçimde özetliyordu.

Amerika'nın keşfiyle elde edilen altın ve gümüş parayı ve dolayısıyla mübadele hacmini arttırdı. Böylece fiyatlar da arttı. Bu gelişme sabit kira geliri elde ederek hayatını sürdüren feodal sınıfların içtimai ve iktisadi varlıklarının silinmesini hızlandırdı. Sermaye birikimi arttıkça yeni üretim dalları ortaya çıkmaya başladı. 16 yüzyılın ikinci yarısından itibaren hisse senetli şirketlerin ortaya çıktığı ve bankaların kurulup geliştiği görülmeye başlandı (Debbağoğlu, 1979: 130).

Sanayi devrimi denildiğinde akla her şeyden önce pamuklu tekstil sanayi gelir. 1760'lerden itibaren ortaya çıkan bir dizi teknik gelişme sayesinde bu sanayide basit el aletlerine dayanan üretim sürecinin yerini buhar gücüne dayanan makinelerin kullanıldığı, ücretli işçilerin çalıştığı "fabrika sistemi" aldı. Bu sistemin kullanılabilir olması sonucu, emek verimliliğinde onlarca hatta yüzlerce kat artış sağlanarak, üretim maliyetleri de hızla düşürülmüş oldu (Pamuk, 2022: 84).

19. yy.'ın başlarından itibaren sanayi devrimi önce İngiltere'yi sonra batı Avrupa'nın birçok ülkesini düşük maliyetlerle ve büyük miktarlarda mamül mallar üretebilen ekonomilere dönüştürdü. 19. Yüzyılın ikinci çeyreğine gelindiğinde bu ülkeler bir yandan ürettikleri mallara yeni pazarlar, diğer yandan bol ve ucuz gıda maddeleri ve hammaddeler bulmaya çalışıyorlardı. Yüz yılın sonraki dönemlerinde deniz taşımacılığında gerçekleşen teknolojik sıçrama, ticaretin büyümesini daha da hızlandırdı (Pamuk, 2022: 85).

Aktarılan tabii zenginlikler ve köle gibi kullanılan işgücü ile oluşturulan sermaye ile yeni sanayi ünitelerinin ortaya çıkmaya başladığını belirtmiştik. Kurulmaya başlayan sanayi ayrıca; yüksek gümrük tarifeleri, ekonomiyi ayrıntılı bir şekilde kontrol etme yoluyla desteklendi (Kurtoğlu, 2012: 78).

Yüzyıllar içinde Avrupa'nın ticari altyapısı tedrici fakat kümülatif olarak çok önemli değişimlerden geçerek gelişti. Bu süreç içinde "kommenda" olarak bilinen şirket türü, zengin çeşitlilikte ortaklık biçimlerine dönüştü. Bunlardan bazıları hem uzun ömürlü hem de geniş finansman tabanına imkân sağlayan yapıları (Kuran, 2018: 98).

Sömürgecilikle biriktirilen sermaye için iki yol görünüyordu. Bir yandan güçlenen merkezi devletlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere borç olarak verilerek mali kapitalizmin geliştirilmesi, öte yandan sınıai faaliyetlere yönlendirilerek ticari kapitalizmden sınıai kapitalizme geçişin desteklenmesidir. Bu ikinci yol, teknik icatlarla da güçlendirildi. Ayrıca merkezi devletler sanayici sermayedarların önlerindeki bütün engelleri ortadan kaldırmaktaydı. Proletaryanın teşkilatlanması, kanunlarla engellenmekteydi. İç ve dış ticaretteki bütün engeller kaldırılmaktaydı. Bütün bunlar hem maliyetlerin düşürülmesi hem de talebin artırılmasını sağlıyordu (Debbağoğlu, 1979: 133-134). Böylece sömürgecilikle oluşturulan ilk sermaye birikimi, üretim ve ticaret yoluyla da büyütülmekteydi.

Bankacılık Avrupa'ya Ortadoğu'da yerel düzeyde bankaların açılmasından 500 yıl önce girdi. 1400'lerde Barcelona'da, 1407'de Cenova'da ilk bankalar kuruldu. Aslında uzun asırlar boyunca Hristiyanlıkta da faiz yasak olarak kabul ediliyordu. Ancak faizin haram olduğu görüşü reform hareketinden epeyce önce sorgulanmaya başladı. 15 yüzyıla varıldığında Avrupa'da ilahiyatçıların çoğu faizi yatırımın bir getirisi olarak görerek meşru saymaya başlamıştı. Makul faiz ile fahiş faiz arasında ayırım yaparak fahiş faizin tefecilik olarak kabul edilmesi görünüşünü benimsediler (Kuran, 2018: 196-197).

Sanayi Devriminin ilk gerçekleştiği ülke İngiltere oldu. Öncelikle sömürgeciliğin güdümündeki dış ticaret yoluyla en hızlı sermaye birikimi burada oldu. Buna ilave olarak İngiliz toplumu esnek bir zihniyete sahipti. Protestan zihniyet, zaten sanayileşmeyi destekleyici bir yaklaşıma sahipti. Ayrıca katolikliğin yol vermediği engellerden en önemlisi olan faiz yasağını ortadan kaldırmış ve bankacılığın gelişmesi için uygun bir ortama imkan sağlamıştır. Buna karşılık katoliklikte ısrar eden ülkelerde bu engel ancak Fransız ihtilalinden sonra laikliğin benimsenmesiyle ortadan kaldırılacaktı (Debbağoğlu, 1979: 138).

Uzun ömürlü işletmeler oluşturmak ve büyük tutarlı kredi verebilecek kurumlar da sermaye birikimini destekleyen ve tetikleyen hususlardır. Ortadoğu’da İslam hukuku çerçevesinde kurulan ticari işletmeler genel olarak sermayelerini kısa ömürlü girişimler için bir araya getiren birkaç ortakla oluşurken; Avrupa yüzlerce hatta binlerce hissedarlı süresiz ömürlü denebilecek işletmeler kurabiliyordu. Ortadoğu kredi piyasalarında fonlar esas itibarıyla küçük tutarlı borçlar verebilen kişilerce yapılıyordu; Avrupa’da kitlelerden toplanan sermayeyi büyük ölçekli üretken girişimlere aktarabilen kuruluşlar yani ticari bankalar devreye girmişti (Kuran 2018: 29).

4. Osmanlı’da Bankacılık

Osmanlı’da bankacılık esas itibarıyla 19. yy.’da ortaya çıkmışsa da toplumun kredi ihtiyacının karşılanmasında sarraflık, mudaraba, para vakıfları ve orta sandıkları gibi İslam toplumlarına özgü bazı kredi kurum ve yöntemleri söz konusuydu (Tekeli ve İlkın, 1997: 28-32).

Fetihden önce İstanbul’da Venedik ve Cenevizli bankaların temsilcilikleri faaliyette bulunuyordu. Fetih sonrasında da bu bankacılık faaliyetleri Osmanlı devletinde devam etti. Tanzimatın ilanına kadar borç verme faaliyetleri gayrimüslim tebaa olan Yahudi, Ermeni ve Rumlardan oluşan Galata Bankerleri tarafından yürütülmüştür (Keskin, 2010: 113).

Avrupa’da rönesans sonrası merkezi devletler Venedik ve Ceneviz’deki uygulamaları devlet tahvilatı ve anonim şirket uygulamalarıyla genişleterek sürdürürken Osmanlı İmparatorluğu’nda altın ve gümüş para yetmezliğinin tek çaresi paranın maden değerini düşürmek olarak görülmüş bu da iç ekonomik yapıyı altüst etmiştir. Avrupa’da 18. yy. boyunca ilim ve fen, merkantilizm ve sanayi devrimine bağlı olarak hızla gelişirken Osmanlı’da vakıflar kendilerine ait gayrimenkullerin kiralarını ayarı düşmüş paralarla toplamak zorunda kalıp çeşitli hizmetlerle beraber medreseleri de finanse edemez olmuşlardı (Kazgan, 1997: 195).

19. yy. başlarında henüz batılı anlamda halka ve tacirlere hizmet veren milli bir banka bulunmuyordu. Bu dönemde nüfusun büyük bölümü çiftçilikle uğraşıyordu. Çiftçilerin ihtiyacı olan krediler de yabancı banker veya bankalarca sağlanmaktaydı. Devlet kontrolünün bulunmaması çiftçileri yüksek faizle kredi kullanmak zorunda bırakıyordu (Keskin, 2010: 116).

Bu yıllarda Osmanlı Liman kentlerinde tüccarın, toptancı ve perakendeci esnafın ödediği faiz, İngiltere ve Fransa’da aynı kurum ve kişilere uygulanan faizin neredeyse 3 katıydı. Fransız köylüsü köyüne kadar gelen banka görevlilerinden aldıkları krediye %4 faiz öderken Osmanlı’da tanzimattan bir hayli sonra bile %20’nin altına düşmemişti. İstanbul’daki yemenici loncaları aralarında birbirlerine kefil olma gibi bir dayanışma olmasına rağmen Galata piyasasından aldıkları krediye %18 faiz ödüyorlardı. Halbuki Fransa’nın Lion kentindeki ipek dokumacılarının ödedikleri faiz %5’i geçmiyordu. Bu gerçeklerin sanayileşmeyi önleyecek sonuçlar yarattığı hususunda pek de araştırma yapılmamış olması ilginç bir olgu olarak kaydedilmelidir (Kazgan, 1997: 25).

Aynı yıllarda Lonca üyesi esnaf, tüccar ve sarraflar, köylüler ve göçebeler ise vergi veren halk kesimiydi. Büyük şehirlerdeki tüccarlar loncalara dahil değildi. Yeniçeri ocağının kapatılması bu ocakla yakın ilişkileri olan loncalar için bir darbe olmuştu. Ancak daha büyük darbe 1838 yılında İngiltere ve Fransa ile imzalanan Baltalimanı Serbest Ticaret Anlaşması ile geldi. Bu anlaşma ile Osmanlı ülkesi açık pazar haline geldi. Esnaf kitlesi çok olumsuz biçimde etkilendi (Karan, 2022: 409-410).

Uzun yıllar boyunca Galata Bankerleri ve büyük sarrafların en önemli kazanç kaynağı Osmanlı Sarayı ve Hazine ile olan ilişkileriydi. Vergi mültezimleri Maliye’ye peşinen yatırmak zorunda oldukları “teminat akçesi”ni onlardan yüksek faizle temin ederek onları da bir nevi karlarına ortak ederlerdi. Öte yandan devlet hazinesi de ihtiyacı oldukça vilayetlere ait vergi hasılatı üzerine “sergi”, “havale” veya “tahvilat” çıkararak sarraf

ve bankarlara kırdırılırdı. Osmanlı devleti sürekli mali sıkıntı içinde bulunduğundan bunlar da kırdıkları alacak vesikalarına çok yüksek iskonto oranı uyguluyorlardı (Ulutan, 1957: 137-138).

Avrupa’da Rönesans sonrası merkezi devletler, Venedik ve Ceneviz’deki uygulamaları devlet tahvilatı ve anonim şirket uygulamaları ile genişleterek sürdürürken, Osmanlı İmparatorluğu’nda altın ve gümüş para yetmezliğinin tek çaresi paranın maden değerini düşürmek olarak görülmüş, bu da iç ekonomik yapıya altüst etmiştir (Kazgan, 1997: 195).

Avrupa’da 18 yüzyıl boyunca ilim ve fen, merkantilizm ve sanayi devrimine bağlı olarak hızla gelişirken Osmanlı’da vakıflar kendilerine ait gayrimenkullerin kiralarını ayarı düşmüş paralarla toplamak zorunda kalıp çeşitli hizmetlerle beraber medreseleri de finanse edemez olmuşlardır (Kazgan, 1997: 195).

1838-1839 yıllarında Fransa ve İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşmaları diğer Avrupa devletlerine de teşmil edildikten sonra Osmanlı ülkesi açık pazar haline gelmişti. Daha sonra Devlet, Galata Bankerlerinden aldığı borçlarla yetinmeyip dış ülkelerden de faizle borç almaya başladı. Artık devlet faizleri resmen kabullenmediği halde 19. yüzyıl ortalarında bütün dünya finans alemini hayrette bırakan biçimde %8 faizli, adına “kaime” denilen kağıtlar ihraç edilmeye başlandı. Bunlar Osmanlı Devleti’ne en yüksek faiz ödeyen devlet unvanını da kazandırdı. Yüksek faizli Osmanlı kaimeleri (tahvil) Avrupa’da dolaşırken içeride de “konsolit” adıyla yaygınlaştı. O kadar ki mollalar, şeyhler, hocalar her fırsatta bu faizciliği eleştirmelerine rağmen çoğunun ölüm-lerinden sonra zamanın tabiriyle en büyük konsolitçi oldukları ortaya çıkmıştı (Kazgan, 1997: 195).

Osmanlı Devleti’nde bankacılığın doğuşu batı ülkelerinden tamamen farklı etkenlere dayanır. Batı’da sanayi devriminin gerçekleştirilmesi, dış ticaret ve sömürgecilik yoluyla sağlanan servet birikiminin sanayi sektörüne kredi olarak aktarılması için gelişmiş olan bankacılık, Osmanlı Devleti’nde Hazine’nin borç ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak oluşturulmuştur. Osmanlı’da bankacılık alanındaki gelişmeler üç aşamalı olarak ifade edilebilir: (i) Borçlanma Bankacılığı, (ii) Yabancı Sermayeyi Destekleyen Bankacılık, (iii) Ulusal Bankacılık (Akgüç, 1989: 10).

Devletin yüksek faizlerle dış ülkelerden ve Galata Bankerlerinden yaptıkları borçlanmaların arakasından batılılar ülke içinde banka kurmaya yöneldiler. İki galata bankerleri, devletin de yardımıyla 1847 yılında Bank-ı Dersaadet-i İstanbul (İstanbul Bankası) kurdular. Ülkemizde kurulan bu ilk banka uzun ömürlü olmadı. 1852 yılında iflas ederek kapandı (Akgüç, 1989: 10).

Daha sonra para, tahvilat ve faiz işlerini devlet adına yürütmek için yerli banka kurma teşebbüsüne girişildi. Birkaç denemeden sonra 4 Şubat 1863 tarihinde Osmanlı Bankası kuruldu. 1865 yılında da “Murabaha Nizamnamesi” yayımlandı. Nizamnamenin 1. maddesi ile aylık faiz oranının %1’i geçmemesi öngörüldü (Kazgan, 1997: 196-197). Bank-ı Osmani-i Şahane adıyla kurulan bu banka 1856’da İngiliz sermayesi ile kurulan Ottoman Bank’ın mirasını devraldı. Banka Osmanlı Devleti’ne borç kanallarını açacak, istikraz girişimlerinde bir aracı rolünü üstlenecek ve devlet bankalarının en önemli imtiyazlarından birini, banknot basma hakkını kullanacaktır. 17 Şubat 1875’te imzalanan yeni bir sözleşme ile banka, yetkileri genişletilerek Osmanlı Devleti’nin hazinedarı durumuna getirildi. 10 Mart 1924 tarihinde imzaladığı sözleşme ile para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti’ne devrettiyse de T.C Merkez Bankası’nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürmeye devam etti. Haziran 1933’te ise özel bir ticaret Bankası’na dönüştü (Karabıyık, 2001: 5-7).

Osmanlı Devleti, dış borçlarının 1878 yılında 245 milyon Sterlin’e yükselmesi nedeniyle 1881 “Muharrem Kararnamesi” ile gelir kaynaklarının yönetimini bir miktar borcun indirilmesi karşılığında “Duyun-u Umumiye” olarak isimlendirilen uluslararası bir örgüte devretmiştir. Bu örgüt, Osmanlı Devleti’ne borç verecekler için bir güvence sağladığı için bu dönemde yabancı sermayeli bankalar çoğalmıştır. Yabancı sermayeyi destekleyen bankacılık olarak niteleyebileceğimiz bu bankacılıkta da Hazine’ye borç verme işlemleri sürmüş ayrıca kendi ülkeleriyle Osmanlı Devleti arasındaki ticaretin gelişmesini destekleme amaçlı kredilendirme öne çık-

mıştır (Akgüç, 1989: 11).

Osmanlı'nın son dönemlerindeki önemli devlet adamlarından biri olan Mithat Paşa tefecilere karşı çiftçileri koruma amacıyla 1863 yılında Tuna vilayetinde "memleket sandıkları"nı kurdu. Bunlar 1883 yılında ise "Menafi Sandıkları" adını aldılar. 1888 yılında ise yapısı modernize edilerek Ziraat Bankası hayata geçirildi. İttihat ve Terakki döneminde de bankacılık ilk günlerinden itibaren önemli bir gündem oluşturmuş, birkaç banka kurulmuştur. Fakat bütün bu bankalar öngörülen hedefleri gerçekleştirememişler, art arda gelen savaşlar içinde kaybolup gitmişlerdir (Karabıyık, 2001: 11) Bankacılığın doğup gelişmesi için gerekli ekonomik koşulların elverişli olmamasının yanı sıra topluma egemen olan değer yargıları Osmanlı İmparatorluğu'nun tanzimata kadar olan döneminde bugünkü anlamda, hele ulusal nitelikte bir bankacılık faaliyetine imkan vermemiştir.

5. Cumhuriyet Dönemi Bankacılığı

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk Banka sisteminde göze çarpan temel özellik banka-kredi sisteminin hala büyük ölçüde yabancı sermayenin denetimi altında bulunuyor olmasıydı. Cumhuriyetin ilk yılları ulusal bankacılığın geliştirilmesine yönelik çabaların harcandığı yıllar olmuştur (Artun, 1984: 41-42). 1923 İzmir İktisat kongresinde zamanın İktisat Bakanı "Kredi kuruluşlarından yoksun bir Türkiye ekonomik gelişimini yürütemez ve daha uzun asırlar yabancılar için çalışan bir sömürge niteliğinden kurtulamaz" (Ökçün, 1968: 335) diyerek bu çabaların temel gerekçesini dile getirmişti. Bu ifadeler Osmanlı döneminde ulusal sermaye ile kurulan kredi kuruluşlarının yetersizliği ile yabancı bankaların devlete borç para verme, spekülatif döviz işlemlerinden büyük getiriler sağlama ve ülkemizde kurulmuş yabancı sermayeli işletmeleri kredilendirmeden başka bir işlevleri olmadığı yolundaki kanaatlere dayanmaktaydı (Artun, 1980: 42).

1923 İzmir İktisat kongresinde ulusal bankacılığın geliştirilmesi yönünde alınan kararlar ciddi biçimde hayata geçilmeye çalışıldı. Ziraat Bankası'nın sermayesi arttırıldı. 1924'te bir ticaret bankası olarak Türkiye İş Bankası, 1925 yılında bir sanayi bankası olarak Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1923 İzmir İktisat kongresinde Türk bankacılığının durumu ve geliştirilmesine ilişkin değerlendirme ve öneriler şöyle özetlenebilir (Akgüç, 1989: 18-19):

- (i) Türkiye'de işletmelerin ve ekonominin batıya kıyasla gelişmemiş olmasının başlıca nedeni kredi kurumları ve piyasasının gelişmemiş olmasıdır.
- (ii) Türkiye'de ekonomik hayatın canlanması ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için kredi kurumlarının ve piyasasının geliştirilmesi en yaşamsal sorundur.
- (iii) Ulusal Bankacılık sisteminin oluşturulamaması halinde Türk ekonomisi yabancı sermayenin baskısı altında ezilir.
- (iv) Bankaların kurulup geliştirilmesinde devletin katkısı da önem taşımaktadır.

Kongrede kabul edilen iktisadi esaslar ile 1135 kişinin katıldığı kongredeki genel hava yeni Türk Devleti'nin "Milli İktisat" görüşünün dünyaya duyurulması olarak ifade edilebilir. Kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi üretime özendirici, ekonomik hayatın yürütülmesi ve kontrolün "milli unsurlar" tarafından gerçekleştirilmesini hedefleyen, çiftçiye teşvik eden ve ılımlı korumacılığı benimseyen yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Sanayi grubununun 24 maddelik prensip kararlarında; sanayinin gümrük tarifeleriyle dış rekabetten korunması, makine ve teçhizat ithalatında vergi bağışıklığı sağlanması, Sanayi Teşviki Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi, Sanayi Bankası kurulması, sanayi eğitimine önem verilmesi ve sanayi odalarının düzenlenmesi gibi hususlar yer almaktaydı (Kurtoğlu, 2012: 278-279).

Cumhuriyet döneminde bankacılığın gelişimi beş döneme ayrılabilir. Bu dönemler; (i) 1923-1932: Milli

Bankalar Dönemi, (ii) 1933-1944: Devletçilik ve Özel Amaçlı Kamu Bankaları Dönemi, (iii) 1945-1959: Özel Bankalar Dönemi, (iv) 1960-1980: Planlı Dönem, (v) 1980 Sonrası; Liberalizasyon ve Dışa Açılma Dönemi (Keskin, 2010: 118).

Biz bu çalışmada sadece yeni Türk devletinin başlangıcındaki durum ve adımları ele aldığımız için bu dönemlerden ilk ikisiyle (özellikle Atatürk dönemi) ile ilgili bilgi vermekle yetineceğiz.

5.1. Milli Bankalar Dönemi (1923-1932)

Ekonomik kalkınmanın yabancı değil, milli bankalar aracılığıyla gerçekleştirilebileceği ve bir merkez bankasının gerekliliği, bu dönemde bankacılık alanındaki gelişmelerin esasını oluşturmuştur. Cumhuriyet hükümetlerinin öncelikle geliştirmeye çalıştıkları alanların başında bankacılık yer almıştır, bankacılık geliştirilmeden sermaye birikimi ve sermayenin yatırıma aktarılması, sonuç olarak da ekonomik canlılığın sağlanamayacağı bilinciyle hareket edilmiştir. Milli bankacılığın gelişebilmesi için de devlet yardım ve desteğinin gerekliliği benimsenmiştir (Akgüç, 1989: 21).

İktisat kongresine katılan tüccar grubunun önerileri doğrultusunda bir ana ticaret bankası olarak 1924 yılında İş Bankası, sanayicilerin önerileri doğrultusunda da 1925 yılında kalkınma bankalarının bazı niteliklerini taşıyan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Bu banka 1933'te Sümerbank'a devredildi. Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılarak güçlendirildi. İnşaat sektörünü desteklemek üzere de 1926'da Emlak ve Eytam Bankası kuruldu.

Bu dönemde yerel ihtiyaçları karşılamak üzere birçok yerel banka da kuruldu. Ancak 1929 dünya ekonomik buhranının olumsuz etkileri ve şube bankacılığının gelişmeye başlaması nedenleriyle bunların büyük çoğunluğu kapanmak zorunda kaldı. Bu dönemde ayrıca 1932 yılında T. C. Merkez Bankası kuruldu. Bankacılık ile ilgili olarak 1933'te Mevduatı Koruma Kanunu çıkarıldı. 1936'da ise 2999 sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe girdi.

5.2. Devletçilik ve Özel Amaçlı Kamu Bankaları Dönemi (1933-1944)

Ülkemizde sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle ilk dönem bankacılığının ekonomik kalkınma yönünde yeterli bir hareket başlatamaması üzerine yeni bir sanayileşme ve bankacılık stratejisi uygulanmaya başlandı. Bu dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsleri aracılığıyla sınai yatırımlara girilerek ekonomik kalkınmanın hızlandırılması amaçlandı. Sosyalist ülkeler dışında kamunun sınai yatırımlar yapması yoluyla ekonomik kalkınma denemesi yapan ilk ülkenin Türkiye olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çerçevede Sümerbank (1933), Belediyeler (İller) Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Türkiye Halk Bankası (1938) faaliyete geçmiştir. Bu bankacılık yaklaşımının gerekçesini açıklamak açısından Sümerbank Kuruluş Kanunu'nun gerekçesinden yararlanmak uygun olur. Bu kanunda; tüm ulusal kaynaklardan yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve uyumlu olarak başarılabilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç duyulduğu ve devlet sanayi programında istenen sanayi dallarının ancak bir devlet teşekkülü tarafından gerçekleştirilebileceği biçiminde bir gerekçe sunulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ülkemiz aydınları; sanayi devrimini yakalayamayışımız ve yeterli bir kalkınma düzeyine ulaşamayışımızı tartışmaktadır. Biz de bu çalışmamızda bu husustaki çok kapsamlı tartışma literatürünün bir kısmını inceleyip değerlendirdik. Kalkınmanın hem ekonomik hem de sosyal, kültürel, siyasal açılardan toplumun sıkıntılarının en aza indiği, olabildiğince mutlu olduğu bir duruma ulaşması olduğunu söyleyebiliriz. Kalkınmanın nasıl başarılacağı hususu özellikle 20. yy.'ın en önemli tartışma konusu olmuş, dünya bu açıdan iki önemli ideolojik kampa bölünmüştür.

Bu çalışma dolayısıyla yaptığımız okumalar, bizi sanayileşmeyi başarabilme açısından en önemli hususlardan birinin sermaye birikimi konusu olduğu sonucuna ulaştırdı. Tasarrufları toplayıp değerlendirecek, bunları kalkınma açısından en uygun alanlara, en uygun maliyetle ve en uygun tutarlarda aktarabilecek mekanizmayı oluşturmadan sanayileşmeyi hızlandırmanın mümkün olmadığını açık biçimde kavramış bulunmaktayız.

Osmanlı toplumunda ne yazık ki bu mekanizma kurulamamıştır. Bir yandan faizin haram olduğu lafzen kabul edilmekte, öte yandan devlet sürekli gayrimüslim bankerlerden ve yabancı bankalardan yüksek faizle borçlanmaktadır. Tarıma dayalı bir ekonomi olan Osmanlı'da, en üretici sınıflar olan çiftçi ve esnaf; faaliyetlerini sürdürmek için borç kullanmak durumunda kaldığında Avrupa'daki benzerlerinden 4-5 kat yüksek tefeci faizleriyle karşılaşmaktaydılar. Görüldüğü üzere riba kavramını şekli ve olayın muhtevasını ayrıntılı biçimde dikkate almadan yorumlayıp, devlet düzenleme ve denetimindeki bir bankacılıkta uygulanacak olan faizi riba saymanın sonucunun, üretici kesimleri tefecilere mahkum etmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Cumhuriyet'in kurucuları daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923'te topladıkları İzmir İktisat Kongresi'nde finansal aracı kurum olarak bankacılığın önemini belirlemişler, bankacılığı geliştirmek yönünde de ciddi adımlar atmışlardır.

Bu çalışma bizi cesur ama gerekli bir öneriyi getirmeye sevk etmiş bulunmaktadır. İslam alemi 20. yy.'ın ikinci yarısından sonra bankacılığın önemini ancak farketmiş, İslam Bankacılığı (Türkiye'de Katılım Bankacılığı) adıyla faizsiz bankacılık iddiasıyla bir kurumlaşma ortaya koymuştur. Ancak uygulama bize; yüzyıllardır faizin haramlığının gerekçeleri olarak sunulan hususların bu bankacılıkta da ortaya çıktığını göstermektedir.

Sonuç olarak; faizsiz olduğu, böylece bu sorunu çözdüğü ifade edilen ancak konvansiyonel bankalara atfedilen olumlu ve olumsuz etkilerin benzer biçimde bu bankalarda da ortaya çıktığını görmekteyiz. O halde niçin böyle bir yapıyı 1800'lerde geliştiremediğimizi, böylece kalkınma konusunda nal topladığımızı da fıkıh erbabımızın ve onlara olguların, işlemlerin, kurumların ve araçların mahiyeti konusunda ışık tutacak irdelemeler yapması gerekirken; onların verdiği hükümleri tartışmasız kabul eden, dini duyarlılığa sahip çoğu iktisatçı ve finansçıların ciddi biçimde düşüncelerini önermek durumundayız.

Kaynakça

- Akgüç, Ö. (1989). *100 soruda Türkiye’de bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Artun, T. (1980). *Türkiye’de bankacılık*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Berber, M. (2017). *İktisadi büyüme ve kalkınma*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Boskey, S. (1961). *Problems and practices of development banks*. Baltimore: The John Hopkins Press.
- Çonkar, M. K. (1988). *Kalkınma bankacılığı ve Türkiye’deki uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Debbağoğlu, A. (1979). *İslam iktisadına giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erdem, E. (2008). *Para, banka ve finansal sistem*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Gordon, D. L. (1983). *Development finance companies. state and privately owned*. Washington DC: WB Staff WP.
- İlkin, A. (1988). *Kalkınma ve sanayi ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Karabıyık, L. E. (2001). *Türkiye’de finans tarihi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Karaduman, E. (1993). *Ekonomik kalkınmada finansman ve organizasyonu*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı APK Yayınları.
- Karan, M. B. (2022). *Para, banka ve finansın sırları*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Kazgan, H. (1997). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk bankacılık tarihi*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Keskin, A. (2010). *Paranın, bankacılığın ve merkez bankacılığının kısa tarihi*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Kuran, T. (2018). *Yollar ayrılırken*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kurtoğlu, R. (2012). *Türkiye ekonomisi (1838-2010)*. Ankara: Sinemis yayın Grup.
- Küçüksavaş, N. (1980). *Kalkınma bankalarında finansal analiz ve rantabilite denetimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, N. (2011). *Para, banka, kredi*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2022). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (2005). *Kalkınma ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Savaş, V. F. (1998). *İktisatın tarihi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1997). *Para ve kredi sisteminin oluşumunda bir aşama, T.C. Merkez Bankası*. Ankara: TCMB Yayını.
- Ulutan, B. (1957). *Bankacılığın tekamülü*. Ankara.

Katılım Bankaları Kar Payı Oranlarını Etkileyen Faktörler: Mevduat Faiz Oranları ve Kar Payı Oranlarının Yakınlığıyla İlgili Bir Değerlendirme¹

Mehmet Kemalettin ÇONKAR²-

Halilibrahim GÖKGÖZ³

GİRİŞ

Ribanın (faizin) İslam'da yasak olması nedeniyle faizsiz bankacılık iddiasıyla hayata geçen 'katılım bankaları', bu amaçla birçok ürün geliştirmişlerdir. Teorik olarak fon kullandırmaya yönelik birçok ürün sayılmakla birlikte, uygulamada en yoğun olarak kullanılan ürün, kar/zarar ortaklığı esaslı yöntemler değil 'murabaha' isimli fon kullandırma yöntemidir.

Çalışmamızda, konuyla ilgili olarak gözden geçirebildiğimiz çalışmalardan farklı olarak, kar payı oranları ile mevduat faizi oranları ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki yapısal kırılmalar dikkate alınarak incelenmiştir. Bir VAR modelinde, modeldeki değişkenlerde dikkate alınmayacak yapısal kırılmalar, modelin ortaya koyduğu sonuçların gerçekten sapsmasına neden olabilir. Ancak kurulacak modellerde yapısal kırılmaların keskin bir biçimde olduğunu dikkate almak da gerçeği yansıtmayabilir. Bu nedenle araştırmadaki değişkenlerle kurulacak VAR modelinde yapısal kırılmaları keskin olmayan biçimde (Fourier) dikkate almak sonuçların gerçekten daha az sapsmasını sağlayabilir. Bu yüzden kar payının; mevduat faizi, TÜFE ve USD/TL ile ilişkisinin yapısal kırılmaları dikkate alan analizlerle incelenmesi önem arz etmektedir.

Katılım bankalarında fon kullandırma yöntemleri arasında murabaha'nın payı %90'ı aşmaktadır. Söz konusu yöntemle ilgili olarak en çok yapılan tartışma ise bu bankaların fon kullandırmada uyguladıkları vade farkının geleneksel bankaların uyguladığı faiz oranıyla hemen hemen aynı seviyelerde olduğu ve aynı yönde seyrettiğidir. Çalışmamızda hem bu iddia ekonometrik olarak test edilmiş hem de bu olgudan hareketle murabaha yöntemi ve faiz ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

Birçok yazar; belirttiğimiz durumun ortaya çıktığı 'murabaha' uygulamasının aslında faizsiz bir yöntem olarak kabul edilmesi hususunu tartışmaktadırlar. Biz ise aynı gerçeğe diğer taraftan bakarak; devletin çok ciddi düzenlemeleri çerçevesinde faaliyet gösteren klasik bankalardaki mevduat ve kredi faizinin Kur'an-ı kerimde yasaklanan riba ile aynı şey olup olmadığına da tartışılmasının gerektiğini belirtmek istiyoruz. Bazı alimler 'Kur'an'da yasaklanan ribanın katlı verisiye faizi olduğunu buna mukabil ilk akit sırasındaki fazlalığın (faizin) riba kapsamında olmadığını' belirtmişlerdir.

¹ Bu çalışma, 2021 yılında İşletme Araştırmaları Dergisi Cilt: 13, Sayı: 1'de yayınlanmıştır. Makale erişim linki: <https://dx.doi.org/10.20491/isarder.2021.1131>

² Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: conkar@aku.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-5378-3801

³ Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: hgokgoz@aku.edu.tr, Orcid No: 0000-0001-8000-9993

Her çeşit banka faizinin İslam'ın yasakladığı riba olduğu biçimindeki anlayış ülkemizde genel kabul görmüş bakış açısı olarak belirtilebilir. Bu yöndeki görüşlerin özü ve özetini 20. yüzyıl Türkiye'sinin en önde gelen tefsir alimi Elmalı Hamdi Yazır'ın 'Hak Dini, Kur'an Dili' adlı tefsirinde bulabiliriz.

Söz konusu eleştirilerin tümü iki taraflı borç verme ilişkisi çerçevesinde bir anlam ifade edebilir. Halbuki günümüzde faiz deyince banka dediğimiz kurumlar akla gelir öncelikle. Burada ise üç taraflı bir ilişki söz konusudur: Bankaya tasarruflarını yatıran mevduat sahipleri, aracı kurum olarak banka ve bankanın kredi verdiği işletme veya fertler. Buradaki faiz yasağına ilişkin gerekçelerle ilgili olarak söylenmesi gereken esas husus şudur: Bütün bu ve benzeri eleştiriler klasik banka mevduat faizi ve kredi faiziyle ilgili olarak geçerliyse, faizsiz bankacılık yaptığı ifade edilen katılım bankalarının mevduata verdiği kar payı ve kredi kullandırmada uyguladığı vade farkının söz konusu olduğu 'murabaha' uygulaması için de aynen geçerlidir. Tefsirde belirtilen gerekçelerin tümü iki taraflı borç verme ilişkisi çerçevesinde anlamlı olabilir.

Değerlendirmemizin başlangıcında da katılım bankacılığı uygulamasının başlamasından çok önceleri bile klasik bankalardaki mevduat ve kredi faizinin Kur'an'da yasaklanan riba ile aynı şey olmadığını savunan birçok alim olduğunu belirtmiştik. Katılım bankacılığının kredi kullandırma uygulamasının %90'ından fazlasının 'murabaha' yöntemi olduğu, bu yöntemde ise bankaya fon yatırımlara ödenen kar payı ve kredi kullananlara uygulanan vade farkı oranlarının klasik banka mevduat ve kredi faizleriyle çok yakın ve aynı yönde seyrettiği gerçeğinin açık biçimde görülmesinden sonra bu değerlendirmenin daha da büyük önem kazandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bizi bu yönde bir tartışmanın anlamlı olacağı kanısına yönelten diğer bir hususun son zamanlarda ciddi din alimlerinden bazılarının makale ve kitaplarındaki değerlendirmeleri olduğunu belirtmek isteriz.

Değerlendirmemizi aşağıdaki sorularla sonuçlandırmanın uygun olacağı kanısına varmış bulunuyoruz. Bu durumda katılım bankalarının fon kullandırma uygulamaları içinde çok geniş yer tutan murabahayı fihhi açıdan eleştirenlerin şu sorulara net bir cevap üretmeleri gerekmektedir: Kısa vadeli kredi için fihhi açıdan murabahadan daha uygun bir seçenek öneriyor musunuz? Aksi halde geleneksel bankaların devletin sıkı düzenlemeleri ve denetimi çerçevesinde yürüttükleri kısa vadeli kredi uygulamasındaki faizin riba olmadığıyla ilgili daha açık ve net bir tavır ortaya koymak gerekmez mi?

1. LİTERATÜR

Geleneksel bankaların mevduat faizi oranları ile İslami bankalar kar payı oranları arasındaki ilişkiye ilişkin literatür incelendiğinde konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı gözlenmiştir. İncelenen çalışmaların hepsinde de iki faktörün aynı yönde ve birbirine çok yakın seyrettikleri belirlenmiştir. Mevduat faizi oranları ve kar payı oranlarından hangisinin hangisini etkilediği ile ilgili olarak fikir birliği olmayıp; genel olarak mevduat faiz oranlarının kar payı oranlarını etkilediği; kar payı oranlarının mevduat faizi oranlarını etkilemediği savunulmuştur. Konuya ilişkin çalışmalar kronolojik olarak incelenmiş ve ayrıntıları aşağıda sunulmuştur.

Haron ve Ahmad (2000) tarafından yapılan çalışmada Malezya'da mevduat faiz oranları ve kar payı oranlarının İslami bankacılık sistemine yatırılan fonlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada Ocak 1984-Aralık 1998 dönemi geleneksel banka mevduatları tutarı, İslami banka mevduatlarının beklenen kar oranı, geleneksel bankaların vadeli mevduat faiz oranı, İslami bankaların mevduatları tutarı, İslami banka mevduatlarının beklenen kar oranı ve geleneksel bankaların mevduat faiz oranı aylık verilerinden oluşan veri seti kullanılmıştır. Yapılan regresyon analizleri sonucunda geleneksel bankaların mevduat faiz oranı ile İslami banka mevduat tutarı arasında negatif ilişki, İslami banka mevduat kar payı oranı ile mevduat tutarı arasında pozitif ilişki ve geleneksel banka mevduat tutarları ile İslami bankaları mevduat tutarları arasında negatif ilişki olduğu gözlenmiştir.

2003 yılında Kaleem ve Isa tarafından yapılan çalışmada Malezya'da İslami ve geleneksel bankacılık araçları arasındaki ilişki Granger nedensellik analiziyle test edilmiştir. Çalışmanın veri setini Ocak 1994-Aralık 2002 arası ticari bankalar ve finans şirketleri altında sunulan 1, 3, 6, 9 ve 12 aylık İslami ve geleneksel mevduat getirilerinin aylık verileri oluşturmaktadır. Analiz sonucunda genel olarak geleneksel mevduat getirilerinin İslami mevduat getirilerinin nedeni olduğu gözlenmiştir.

Bacha (2004) tarafından yapılan çalışmada geleneksel ve İslami bankaların getiri oranları ve mevduat miktarları arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmada Ocak 1994-Temmuz 2003 dönemi mevduat miktarları ve getiri oranları aylık verileri kullanılmıştır. Yapılan regresyon ve Granger nedensellik analizi sonucunda geleneksel banka faiz oranı ile İslami bankaların kar payı oranları arasında ilişki olduğu ve geleneksel bankaların faiz oranlarından İslami bankaların kar payı oranlarına doğru güçlü ve tek yönlü nedensel ilişki olduğu gözlenmiştir. Ayrıca analiz sonucunda getiri oranlarına benzer sonuçların olduğu ve geleneksel bankaların mevduat tutarının İslami bankaların mevduat tutarının nedeni olduğu görülmüştür.

2009 yılında Chong ve Liu tarafından yapılan çalışmada geleneksel ve İslami bankaların mevduat getiri oranları ve mevduat tutarları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada Nisan 1995-Nisan 2004 dönemi geleneksel ve İslami bankaların 1 aydan 12 aya kadar mevduat getiri oranları aylık verileri veri seti olarak kullanılmıştır. Yapılan Granger analizi sonucunda geleneksel bankaların mevduat getiri oranlarından (1 aydan 12 aya kadar) İslami bankaların mevduat getiri oranlarına doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular İslami bankacılık uygulamalarının pratikte faizsiz olmadığını gösterdiği ve İslami bankacılığın geleneksel bankacılığa ve İslami mevduatların geleneksel banka mevduatlarına çok benzediği belirtilmiştir. Ayrıca çalışma sonucunda İslami bankaların geleneksel bankalarla benzer şekilde denetlenip düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Zainol ve Kassim (2010) tarafından yapılan çalışmada İslami bankaların 3 aylık kar payı oranları ile geleneksel bankalar 3 aylık mevduat faizi arasındaki ilişki ve her iki bankanın toplam mevduatları arasındaki ilişki test edilmiştir. Analiz için Ocak 1997-Ekim 2008 dönemi aylık verileri kullanılmıştır. Çalışmada VAR, VECM, eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda 3 aylık vadeli mevduat faizi oranları ile İslami banka kar payı oranları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonucun bu şekilde çıkması, literatürdeki benzer çalışmaların sonuçlarından farklılaştığını göstermektedir.

2013 yılında Ito tarafından yapılan çalışmada Malezya mevduat piyasasında İslami bankacılık getiri oranları ile mevduat faiz oranları arasındaki ilişki test edilmiştir. Çalışmada Mayıs 2005-Aralık 2012 dönemi 1, 3, 6 ve 12 aylık mevduat faiz oranları ile aynı vadelerdeki İslami mevduat getiri oranları aylık verileri veri seti olarak kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi neticesinde literatürdeki benzer çalışmaların tersine İslami getiri oranlarından mevduat faiz oranlarına doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Avcı ve Aktaş (2015) tarafından katılım bankalarının kar payı ödemeleri ile mevduat bankalarının faiz ödemelerinin birbirine yakın olmasının nedenleri araştırılmıştır. Çalışmada 2010-2014 dönemi katılım bankalarının kullandıkları fon yöntemleri trend analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonucunda katılım bankaları kar payı oranlarının mevduat bankaları faiz oranlarına eşit denebilecek derecede yakın olmasının sebebinin, katılım bankalarının murabaha fon kullandırma yöntemini ağırlıklı olarak kullanması olduğu belirtilmiştir.

Cevik ve Charap (2015) tarafından yapılan çalışmada Malezya ve Türkiye'de geleneksel ve İslami getiriler arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu çalışmada analiz için Ocak 1997- Ağustos 2010 dönemi Malezya ve Türkiye geleneksel, İslami mevduat getirileri ve enflasyon oranları aylık verileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda İslami mevduat getirilerinin geleneksel mevduat getirileri ile eşbütünleşik olduğu; eşbütünleşme analizine TÜFE dahil edildiğinde Malezya'da eşbütünleşik olduğu ancak Türkiye'de eşbütünleşik olmadığı gözlenmiştir. Ayrıca her iki ülkede de geleneksel mevduat getirilerinden İslami mevduat getirilerine doğru tek yönlü Granger nedensel ilişki olduğu tespit edilmiştir.

2016 yılında Ata ve diğ. tarafından yapılan çalışmada kar payı oranları ile mevduat faizi oranları arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu amaçla Ocak 2004-Aralık 2014 dönemi 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları ile 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faizi oranları aylık verileri veriseti olarak kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki Hacker ve Hatemi nedensellik analiziyle test edilmiş, analiz sonucunda 1, 3 ve 6 aylık vadelerde mevduat faiz oranlarından kar payı oranlarına doğru tek yönlü; 12 aylık vadede ise çift yönlü nedensel ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Gül ve diğ. (2017) tarafından yapılan çalışmada katılım bankalarının fon kaynaklarını etkileyen faktörlerin ve klasik bankalarla ilişkilerinin tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada Ocak 2005-Mart 2013 dönemi ortalama kar payı, ortalama mevduat faizi, TÜFE, katılım bankaları mevduatı, ticari bankaların mevduat verilerinden oluşan veriseti kullanılmıştır. Yapılan Johansen eşbütünleşme analizi sonucunda, faiz oranı ve kar payı arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu; kar payı ve faiz oranının katılım bankalarının fonlarını etkilediği tespit edilmiştir.

2017 yılında Minny ve Görmüş tarafından yapılan çalışmada faiz oranındaki değişikliklerin katılım bankalarının karlılığına etkisi araştırılmıştır. Çalışmada 2008 yılı 1. çeyreği ile 2016 yılı 3. Çeyreği arası 3'er aylık 3 katılım bankasının toplam aktifleri, kredileri, toplam kar, Merkez bankası faiz oranı ve hesaplanan ROA verileri veriseti olarak kullanılmıştır. Yapılan panel eşbütünleşme analizi sonucunda faiz oranı ile katılım bankalarının karlılığı arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca sonucun bu şekilde çıkmasının katılım bankalarının konvansiyonel bankalarla birlikte hareket etmeleri anlamına geldiği belirtilmiştir.

Zengin ve diğ. (2018) tarafından yapılan çalışmada katılım bankalarının dağıttığı TL, USD/TL ve EU/TL aylık kar payı oranlarının karşılaştırmalı analizi yapılmıştır. Analiz için Albaraka Türk, Kuveyt Türk ve Türkiye Finans Katılım bankalarının Ocak 2010-Ocak 2018 Dönemi arası aylık TL, USD/TL ve EU/TL aylık kar payı oranları veriseti olarak kullanılmıştır. Yapılan nonparametric testler sonucunda katılım bankalarının dağıttıkları kar payı oranları arasında anlamlı farklılık olduğu gözlenmiştir. Analiz sonucunda TL kar payı oranında Albaraka Türk, USD/TL kar payı oranında Türkiye Finans ve EU/TL kar payı oranında Kuveyt Türk katılım bankalarının daha yüksek kar payı dağıttıkları görülmüştür.

Topdağ ve Işık (2019) tarafından yapılan çalışmada 1, 3, 6 ve 12 aylık ortalama kar payı oranları, mevduat faizi oranları ve enflasyon arasındaki ilişki Johansen eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik analizi ve Toda Yamamoto nedensellik analizi ile test edilmiştir. Çalışmada analiz için Ocak 2003-Eylül 2017 dönemi aylık veriseti kullanılmıştır. Analiz sonucunda 1, 3, 6 ve 12 aylık vadelerde kar payı oranları, mevduat faizi oranları ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve mevduat faizi oranlarından kar payı oranlarına doğru tek yönlü Toda Yamamoto nedensel ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca 1, 3 ve 12 aylık vadelerde mevduat faizi oranlarından kar payı oranlarına doğru tek yönlü granger nedensel ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tura ve Kaya (2019) tarafından yapılan çalışmada katılım bankaları kar payı oranları ile geleneksel bankaların mevduat faizi oranları arasındaki ilişki VAR, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleriyle test edilmiştir. Çalışmada Eylül 2005-Aralık 2017 dönemi katılım bankalarının aylık kar payı ödemeleri ile geleneksel bankaların aylık mevduat faizlerinin aylık verileri veriseti olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda kar payı oranı ile mevduat faizi oranı arasında uzun dönemli ilişki olduğu ve mevduat faizi oranından kar payı oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca etki-tepki ve varyans ayrıştırma testleri sonucunun da nedensel ilişkiye paralel sonuçlar ortaya koyduğu gözlenmiştir.

Literatürde mevduat faiz oranları ile kar payı oranları arasındaki ilişkiyi zaman serisi ve panel veri analiziyle test eden çalışmaların tamamının yapısal kırılmaları dikkate alınmayan yöntemlerle test edildiği görülmüştür. Halbuki yapısal kırılmaların dikkate alınmaması sonuçların gerçeklerden sapmasına neden olabilir. Ayrıca çalışmaların çoğunda TÜFE'nin dikkate alınmadığı gözlenmiştir. Bu yüzden bu çalışmada 4 ayrı vadede mevduat faiz oranları, kar payı oranları ve TÜFE değişkenleri arasındaki ilişki yapısal kırılmaları dikkate alan analizlerle test edilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışmanın Amacı

Katılım bankalarının fon kullandırmada uyguladıkları vade farkının geleneksel bankaların uyguladığı faiz oranıyla hemen hemen aynı seviyelerde seyretmesi günümüzde en çok tartışılan konular arasındadır. Bu bağlamda çalışmada hem bu iddianın yapısal kırılmaları dikkate alan tek kırılmalı eşbütünleşme ve Fourier Granger nedensellik analizleriyle test edilmesi hem de bu olgudan hareketle murabaha yöntemi ve faiz ile ilgili bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

2.2. Fourier ADF ve Fourier Granger Nedensellik Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin yapısal kırılmalar içermesi olağan bir durumdur ve VAR modeli kurulan bu değişkenlerin tamamı yapısal kırılmaya uğramazsa bu durum kurulacak VAR modelindeki diğer değişkenlerde yapısal kaymalara neden olacaktır. VAR modeli tahmininden önce değişkenlerin durağanlığı test edilir. Zaman serilerinde değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin tespitinin yapılmasında, yapısal kırılmaları dikkate alan birden fazla model vardır. Bu modellerden bazıları; sıfır hipotezi (H_0) ‘seri durağandır’ olan, tek kırılmalı KPSS (Kurozumi, 2002), Çift kırılmalı KPSS (CS ve Sanso, 2007), Fourier (yumuşak kırılma) KPSS (Becker ve diğ., 2006) testleri ve sıfır hipotezi (H_0) ‘seri birim köktür’ olan, tek kırılmalı ADF (Zivot ve Andrews, 1992), çift kırılmalı ADF (Narayan ve Pop, 2010), fourier (yumuşak kırılma) ADF (Enders ve Lee, 2012) testleridir.

Bir VAR modelinde değişkenlerde dikkate alınmayacak yapısal kırılmalar modelin ortaya koyduğu sonuçların gerçekten sapmasına neden olabilir. Ancak kurulacak modellerde yapısal kırılmaların

$$q_{it} = x_{i0} + x_{i1}q_{1t} + x_{i2}q_{2t} + \dots + x_{ir}q_{rt} \quad (1)$$

Denklemden, q_{it} , zaman içerisindeki potansiyel pürüzsüz işlevleri temsil eden, x_{ij} ($j = 1, 2, \dots, r$) parametreleri, i değişkenindeki j kırılmasının boyutunu belirtir; ve r , i değişkenindeki kırılma sayısını belirtir. Kırılmalar keskinse, bu durumda Heaviside Göstergeleri $x_{jt} = 1$ olacak şekilde kullanılabilir, aksi durumda $t > t_j$ ve $x_{jt} = 0$ olarak kullanılır. Bununla birlikte, birden çok kırılma varsa ve bu kırılmalar küçük olma eğilimindeyse, Esnek Fourier Formu, x_{jt} 'nin zaman içinde yumuşak fonksiyonlara sahip olmasını sağlaması daha uygun olacaktır (Ghoshray ve diğ., 2018). Enders ve Jones (2016) tarafından önerilen prosedür, aşağıdakiler tarafından verilecek değişken (y_{it}) 'in deterministik bölümünü (q_{it}) temsil eder:

$$q_{it} = \delta_{i0} + \sum_{m=1}^n \phi_{im} \sin(2\pi mt/T) + \sum_{m=1}^n \psi_{im} \cos(2\pi mt/T) \quad (2)$$

Esnek Fourier formu içerisindeki uygun frekansların seçimi, serilerdeki yapısal kırılmaları kontrol eder. Doğrusallık testi, 2. denklemden tüm $\phi_{im} = \psi_{im} = 0$ değerlerinin 0 olduğu dışlama kısıtlaması için basit bir F testiyle yapılabilir. Denklem 2’de gösterildiği gibi ϕ_{im} ve ψ_{im} 'in çok değişkenli normal dağılımlara sahip olması mümkündür (Gallant, 1981). Esnek Fourier formunun olumlu yönlerinden birisi; konum, kırılma tarihlerinin sayısı ve büyüklük hakkında bilgi olmaksızın, kırılmaların yapısını taklit edebilmesidir. Bunun yanı sıra; Fourier yaklaşımı ya katkı maddesi dışı ya da inovatif tipte olabilecek yapısal kırılmalar için çalışır (Ghoshray ve diğ., 2018).

Bir Fourier-VAR modelini tahmin etmeden önce, modelde yer alan değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Enders ve Lee (2012) trigonometrik bileşenleri dahil eden uygun bir LM tabanlı birim kök testi ortaya koymuşlardır. Yöntem süreci, aşağıdaki regresyonun y_t zaman serilerinde tahmin edilmesini kapsar:

$$\Delta y_t = c_0 + \sum_{m=1}^n g_m \sin(2\pi mt/T) + \sum_{m=1}^n h_m \cos(2\pi mt/T) + v_t \quad (3)$$

Sonrasında 3. denklemden verilen regresyondan elde edilen tahminler kullanılarak aşağıdaki regresyon uygulanır:

$$\tilde{S}_t = y_t - \hat{c}_0 t - \sum_{m=1}^n \hat{g}_m \sin(2\pi mt/T) + \sum_{m=1}^n \hat{h}_m \cos(2\pi mt/T) \quad (4)$$

S_t 'nin detrend seri olduğu yerde m , yaklaşık değer için seçilen frekansı temsil eder.

Birim kök testi (Fourier ADF), takip eden regresyon tahmin edilerek uygulanır.

$$\Delta y_t = \theta \tilde{S}_{t-1} + \lambda_0 + \sum_{m=1}^n \lambda_{1i} \Delta \sin(2\pi mt/T) + \sum_{m=1}^n \lambda_{2i} \Delta \cos(2\pi mt/T) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Bir birim kökünün boş hipotezi $H_0: (\theta = 0)$ 'dır ve τ_{LM} tarafından verilen bir Lagrange Multiplier (LM) test istatistiğiyle analiz edilir. Analiz sürecinde, boş hipotezin reddedilmesi serinin durağan olduğu anlamına gelir. Serideki hatalar arasında korelasyon ilişkisi olması durumunda, Δy_t 'nin gecikmeli değeri regresyona eklenerek artıkların beyaz kirlilik olması sağlanır. Eldeki gözlem sayısının sınırlaması dikkate alındığında, $n = m = 1$ ayarı seçilir. Enders ve Lee (2012)'in vurguladığı gibi, $m = 1$ kullanan bir Fourier formu, bilinmeyen formdaki kırılmalara makul bir yaklaşım olarak hizmet edebilir (Ghoshray ve diğ., 2018). Fourier birim kök testleri sonucunda değişkenlerin durağan olduğu gözlenirse; değişkenler Fourier-VAR modeline seviye

halleriyle dahil edilir. Entegre olduğu gözlenen değışkenlerin durağanlaştırılması için farkları alınır. Değişkenler bir w_t vektöründe yığılır ve doğrusal VAR formu alır:

$$w_t = B_0 + \sum_{i=1}^l B_i w_{t-i} + e_t \quad (6)$$

Denklemdede B_0 bir kesişme vektörü, B_i koefisyan matrisiyken e_t hata terimlerinin bir vektörüdür. Gecikme uzunluğu l , Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre seçilir. Fourier Formu için, VAR modeli şöyle hesaplanır:

$$w_t = B_0(t) + \sum_{i=1}^l B_i w_{t-i} + e_t \quad (7)$$

$B_0(t) = [\delta_1(t), \delta_2(t), \delta_3(t)]'$ regresyonunda, her bir sabit $\delta_i(t)$, n 'deki fourier kesişme noktasına bağlıdır:

$$\delta_i(t) = x_i + b_i t + \sum_{m=1}^n x_{im} \sin(2\pi mt/T) + \sum_{m=1}^n x_{ik} \cos(2\pi mt/T) \quad (8)$$

Bir Fourier-VAR modeli, modelin düzgün yapısal farklılıklar olup olmadığını test edebilir. Özellikle de hesaba katılmayıp, dikkate alınmayan birçok yapısal kırılmayla, Granger nedensellik testleri zayıf olma eğilimindedir (Ghoshray ve diğ., 2018). Dolayısıyla Fourier-VAR modeliyle yapısal kırılma içerebilecek verileri de test edilebildiği için daha güvenilir sonuçlar ortaya koymaktadır (Ögel ve Gökgöz, 2020).

2.3. Veri Seti ve Uygulama

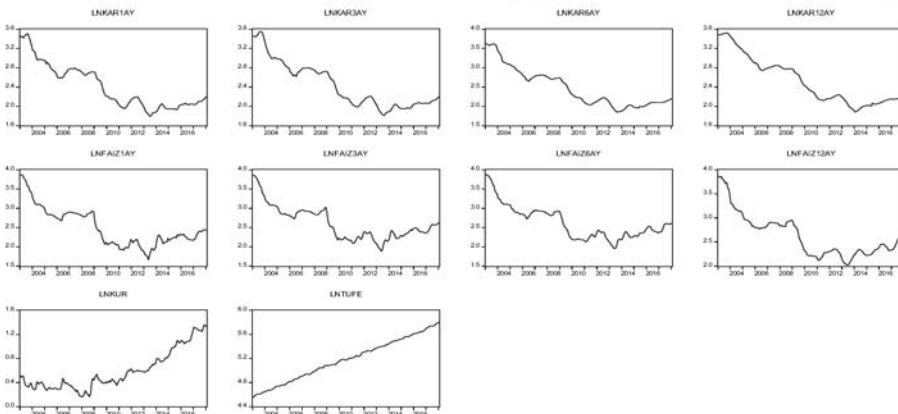
Çalışma için kullanılan veri seti Ocak 2003 ile Ocak 2018 dönemini kapsayan aylık verilerden oluşur. Veri setini oluşturan değışkenler katılım bankaları ortalama 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları, geleneksel bankalar 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli ağırlıklı ortalama faiz oranları, TÜFE (tüketici fiyat endeksi), USD/TL döviz kuru.

Uygulama dönemi için kar payı oranları verileri TKBB internet sitesinden ülkemizde faaliyet gösteren 3 katılım bankasının aylık kar payı oranlarının ortalamasının alınması suretiyle elde edilmiştir. Geleneksel bankaların ağırlıklı ortalama faiz oranları ve USD/TL döviz kuru verileri TCMB-EVDS sisteminden, TÜFE aylık verileri ise TÜİK internet sitesinden edinilmiştir.

Çalışmada, zaman serisi analizlerinin yapılabilmesi için öncelikle serilerin durağanlığı test edilmiştir. Çalışmada doğal logaritmaları alınan serilerin birim kök içerip içermediğinin analizinde sıfır hipotezi (H_0) 'seri birim köktür' olan yapısal kırılmamasız ADF (Dickey ve Fuller, 1981), yapısal kırılmaları dikkate alan tek kırılmalı ADF (Zivot ve Andrews, 1992), çift kırılmalı ADF (Narayan ve Pop, 2010), Fourier yaklaşımlı ADF (Enders ve Lee, 2012) testleri ve sıfır hipotezi (H_0) 'seri durağandır' yapısal kırılmamasız KPSS (Kwiatkowski ve diğ., 1992), tek kırılmalı KPSS (Kurozumi, (2002), çift kırılmalı KPSS (CS ve Sanso, 2007), Fourier yaklaşımlı KPSS (Becker ve diğ., 2006) testleriyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda tüm değışkenlerin aynı seviyede durağan olduğu (I_1) ve eş bütünleşme analizi için değışkenlerin aynı seviyede durağan olma şartının sağlanmış olduğu gözlenmiştir. 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları bağımlı değışkenlerinin; 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli faiz oranları, TÜFE ve USD/TL döviz kurları bağımsız değışkenleri ile eşbütünleşme ilişkisi Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen tek kırılmalı eş bütünleşme analizi uygulanmıştır. Sonraki aşamada seriler arasındaki kısa vadeli ilişkisinin tespiti için, Fourier (yumuşak kırılma) Granger Nedensellik (Enders ve Jones, 2016) analizi kar payı ve faiz oranları arasında çift yönlü; USD/TL ve TÜFE'den kar payı oranlarına doğru tek yönlü test edilmiştir.

3. BULGULAR

Serilere birim kök/durağanlığ analizi yapılmadan önceden serilerin doğal logaritmaları alınmıştır.

Şekil 1. Değişkenlerin Eğilim Grafiği

Doğal logaritmaları alınan serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maximum	Minimum	Standart Sapma
LKAR1AY	2.402.406	2.180.344	3.506.781	1.794.927	0.456165
LKAR3AY	2.431.013	2.198.180	3.553.237	1.808.784	0.471116
LKAR6AY	2.473.156	2.223.914	3.623.120	1.850.474	0.496174
LKAR12AY	2.520.608	2.316.093	3.524.150	1.885.357	0.482138
LFAIZ1AY	2.496.302	2.315.501	3.869.742	1.665.818	0.491921
LFAIZ3AY	2.603.147	2.477.378	3.849.722	1.885.553	0.426456
LFAIZ6AY	2.618.436	2.486.572	3.880.326	1.954.445	0.428380
LFAIZ12AY	2.624.962	2.457.021	3.865.351	2.018.895	0.440956
LKUR	0.585796	0.464030	1.357.390	0.162192	0.322857
LTUFE	5.176.670	5.182.008	5.801.363	4.551.453	0.348072

Doğal logaritmaları alınan serilere yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık testleri uygulanmıştır. Serilerin seviyede sabit ve trendli model sonuçları ile 1. farklarında sabit model sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 2. Yapısal Kırılmasız Birim Kök/Durağanlık Testleri

Değişken	Seviye-Sabit ve Trend Model		1. Fark-Sabit Model	
	ADF	KPSS	ADF	KPSS
Kar1ay	-1.447949	0.285836	-6.520764***	0.390238**
Kar3ay	-1.584861	0.301114	-4.820272***	0.380010**
Kar6ay	-1.560876	0.317031	-4.120526***	0.515171*
Kar12ay	-0.949219	0.312132	-3.999944***	0.503628*
Faiz1ay	-2.090127	0.326862	-7.894083***	0.537731*
Faiz3ay	-2.224574	0.318176	-7.098703***	0.571622*
Faiz6ay	-2.274821	0.325034	-5.928287***	0.523088*
Faiz12ay	-1.698824	0.310803	-6.920719***	0.537577*
Kur	-2.275222	0.401575	-9.732962***	0.521295*
TÜFE	-2.545272	0.216618	-10.13025***	0.156309***

Not: ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 13 olarak belirlenmiş olup oto korelasyon kontrolü için Schwarz bilgi kriterinden yararlanılmıştır. KPSS testinde oto korelasyon kontrolü için Barlet Kernel yöntemiyle Newey-West-Bandwith kullanılmıştır. ADF testinde sabit modeli için kritik değerler %1, %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla; -3,466994, -2,877544 ve -2,575381'dir; sabit ve trend modeli için kritik değerler %1, %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla; -4,01143, -3,435125 ve -3,141565'dir. KPSS testinde sabit modeli için kritik değerler %1, %5 ve %10 düzeylerinde sırasıyla; 0,347, 0,463 ve 0,739'dur; sabit ve trend model için

%1, %5 ve %10 düzeylerinde kritik değerler sırasıyla; 0.119, 0.146 ve 0.216'dır. '***', '**' ve '*' işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığını göstermektedir.

Yapısal kırılmasız birim kök durağanlık testlerine ilişkin tablo incelendiğinde tüm serilerin aynı seviyede ve farkları alındığında durağan olduğu (I₁) gözlenmiştir.

Tablo 3a. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Değişken	Birim Kök Testleri	Tek kırılmalı ADF	Kırılma Tarihi	Çift Kırılmalı ADF	1. Kırılma Tarihi	2. Kırılma Tarihi	Fourier ADF
Kar1ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-3.4916	Haziran 2009	-4.2258	Nisan 2006	Haziran 2009	-3.1034
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-5.6182***	Kasım 2008	-7.3761***	Mayıs 2009	Temmuz 2009	-3.6048**
Kar3ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-3.8888	Mayıs 2009	-5.1524	Haziran 2006	Ekim 2012	-2.7797
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-5.9943***	Ekim 2008	-6.5212***	Haziran 2006	Mayıs 2012	-3.9534**
Kar6ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-3.2202	Haziran 2009	-4.3816	Haziran 2006	Ekim 2012	-3.6008
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-5.4004***	Ekim 2008	-6.1057***	Nisan 2006	Haziran 2006	-4.8630***
Kar12ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-2.8834	Haziran 2009	-3.9912	Haziran 2006	Ocak 2013	-3.5159
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-6.6671***	Ekim 2008	-7.4221***	Mart 2006	Kasım 2013	-3.3744*

Tablo 3b. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Değişken	Birim Kök Testleri	Tek kırılmalı ADF	Kırılma Tarihi	Çift Kırılmalı ADF	1. Kırılma Tarihi	2. Kırılma Tarihi	Fourier ADF
Faiz1ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-5.2041**	Kasım 2008	-5.7046***	Nisan 2006	Kasım 2008	-3.6193
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-5.5960***	Eylül 2008	-9.5855***	Ekim 2008	Aralık 2008	-4.5401***
Faiz3ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-5.4334**	Kasım 2008	-6.1240***	Nisan 2006	Ekim 2008	-1.3395
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-8.1738***	Eylül 2008	-8.8403***	Eylül 2008	Ağustos 2009	-4.6860***
Faiz6ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-5.1943**	Aralık 2008	-5.6907***	Nisan 2006	Aralık 2008	-3.3890
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-4.7067*	Eylül 2008	-7.1434***	Ekim 2008	Ağustos 2009	-4.1945***

Faiz12ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-4.1703	Nisan 2009	-4.8890*	Ekim 2004	Nisan 2009	-3.2650
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-5.2769**	Eylül 2008	-5.8690***	Eylül 2008	Mart 2014	-3.4421**
Kur	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-4.7750	Mayıs 2010	-6.6719***	Temmuz 2008	Ağustos 2012	-0.9376
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-10.2536***	Haziran 2008	-11.4399**	Haziran 2008	Kasım 2008	-5.1879***
TÜFE	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	-5.9032***	Nisan 2010	-7.2774***	Şubat 2009	Haziran 2016	-4.2728*
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	-10.1700***	Temmuz 2016	-10.3940**	Ağustos 2008	Şubat 2012	0.0519***

Tablo 4a. Yapısal Kırılmalı Durağanlık Testleri

Değişken	Durağanlık Testleri	Tek Kırılmalı KPSS	Kırılma Tarihi	Çift Kırılmalı KPSS	1. Kırılma Tarihi	2. Kırılma Tarihi	Fourier KPSS
Kar1ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.3695	Ağustos 2013	0.4925	Temmuz 2006	Eylül 2009	0.4675
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0,0966***	Aralık 2008	0,8617	Temmuz 2003	Nisan 2004	0.9492
Kar3ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.3676	Ekim 2013	0.4778	Ağustos 2006	Ekim 2009	0.4660
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.1143***	Aralık 2008	0.9992	Ağustos 2003	Haziran 2004	1.0883
Kar6ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.5065	Kasım 2013	0.2987	Ekim 2006	Ocak 2014	0.5342
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.1311***	Aralık 2008	1.5048	Ekim 2003	Nisan 2004	1.6460
Kar12ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.4652	Nisan 2014	0.3458	Ocak 2007	Nisan 2014	0.5679
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.1659***	Aralık 2008	0.3668	Ekim 2012	Aralık 2013	1.8799

Not: Fourier testlerde maksimum frekans sayısı 3 olarak ayarlanmış olup, optimal frekans kalıntıların karelerinin minimum toplamı tarafından belirlenmiştir. Durağanlık testlerinde Barlet Spektral tahmini kullanılmıştır.

Kırılmalı Sabit Modelde Kritik Değerler: Tek Kırılmalı KPSS: 0.4827 (%1), 0.3021 (%5), 0.2291 (%10). Çift Kırılmalı KPSS: 0.3009 (%5). Fourier: 0.1295 (%1), 0.1704 (%5), 0.2706 (%10).

Tablo 4b. Yapısal Kırılmalı Durağanlık Testleri

Değişken	Durağanlık Testleri	Tek Kırılmalı KPSS	Kırılma Tarihi	Çift Kırılmalı KPSS	1. Kırılma Tarihi	2. Kırılma Tarihi	Fourier KPSS
Faiz1ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.4562	Ağustos 2009	0.3798	Eylül 2004	Temmuz 2009	0.4220
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.1676***	Ekim 2008	0.1679**	Nisan 2013	Şubat 2014	0.8891
Faiz3ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.4492	Ağustos 2009	0.3526	Haziran 2004	Temmuz 2009	0.3995
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.1958**	Ekim 2008	0.4669	Kasım 2008	Şubat 2009	0.9283
Faiz6ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.4623	Eylül 2009	0.3702	Temmuz 2004	Temmuz 2009	0.4070
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.2181**	Kasım 2008	0.3695	Aralık 2008	Ekim 2009	1.2674
Faiz12ay	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.5483	Kasım 2009	0.4023	Mart 2005	Eylül 2009	0.4858
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.2081**	Kasım 2008	1.1875	Ağustos 2003	Aralık 2003	1.4210
Kur	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.3938	Eylül 2010	0.1396	Eylül 2008	Mayıs 2013	0.3739
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.0432***	Temmuz 2008	0.1181***	Ağustos 2008	Ekim 2008	0.1132***
TÜFE	Seviye-Kırılmalı Sabit ve Trend Model	0.1755	Mayıs 2010	0.0961	Mart 2009	Aralık 2016	0.1498
	1. Fark-Kırılmalı Sabit Model	0.0206***	Nisan 2008	0.1030***	Ağustos 2011	Ekim 2011	0.0519***

Yapısal kırılmalı birim kök ve durağanlık testlerine ilişkin tablolar incelendiğinde serilerin genel anlamda aynı seviyede ve farkları alındığında durağan (I_1) olduğu tespit edilmiştir. Aynı seviyede durağan olan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için öncelikle eşbütünlüşme analizi yapılacaktır. 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları bağımlı değişkenlerinin; 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat bankaları ağırlıklı ortalama faiz oranları, USD/TL döviz kuru ve TÜFE bağımsız değişkenleriyle olan uzun vadeli ilişkisi için katılım payı ve faiz oranlarının vadelerine göre 4 farklı model kurulmuş ve Gregory ve Hansen (1996) tarafından geliştirilen tek kırılmalı eşbütünlüşme analiziyle test edilmiştir.

Tablo 5. Tek Kırılmalı Eşbütünleşme Testi

Seviye										
Bağımlı Değ.	Kırılma Tarihi		ADF				Z			
			İst. Değer	Kritik Değerler			İst. Değer	Kritik Değerler		
	ADF	Z		%1	%5	%10		%1	%5	%10
	Kar 1 ay	07/2013	07/2013	-5,101	-6,05	-5,57	-5,31	-35,78	-70,18	-59,4
Kar 3 ay	06/2010	08/2010	-5,349*	-6,05	-5,57	-5,31	-30,352	-70,18	-59,4	-54,38
Kar 6 ay	10/2013	05/2007	-4,085	-6,05	-5,57	-5,31	-27,137	-70,18	-59,4	-54,38
Kar 12 ay	06/2011	05/2015	-4,632	-6,05	-5,57	-5,31	-22,931	-70,18	-59,4	-54,38
Rejim										
Bağımlı Değ.	Kırılma Tarihi		ADF				Z			
			İst. Değer	Kritik Değerler			İst. Değer	Kritik Değerler		
	ADF	Z		%1	%5	%10		%1	%5	%10
	Kar 1 ay	07/2013	08/2013	-5,644	-6,92	-6,41	-6,17	-58,229	-90,35	-78,52
Kar 3 ay	03/2007	10/2008	-5,315	-6,92	-6,41	-6,17	-34,494	-90,35	-78,52	-72,56
Kar 6 ay	05/2007	10/2008	-4,499	-6,92	-6,41	-6,17	-25,665	-90,35	-78,52	-72,56
Kar 12 ay	07/2015	11/2005	5,030	-6,92	-6,41	-6,17	-23,588	-90,35	-78,52	-72,56

Not: ‘****’, ‘***’ ve ‘*’ işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerler Gregory ve Hansen (1996)’nın ‘Residual Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts’ çalışmasından elde edilmiştir.

Tek kırılmalı eşbütünleşme testi (Gregory ve Hansen, 1996) sonuçlarına göre 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları bağımlı değişkenleriyle; 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli faiz oranları, USD/TL döviz kuru ve TÜFE bağımsız değişkenleri arasında kurulan 4 farklı modelde de seviye ve rejim kırılmada eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı gözlenmiştir. Seriler arasındaki kısa vadeli ilişkinin tespiti için serilerin durağan haliyle (I₁) Fourier Granger Nedensellik analizi yapılacaktır.

Tablo 6. Fourier Granger Nedensellik Testi Sonuqları

Sıfır Hipotezi (H ₀)	Wald İstatistikleri	Asimptotik p Değeri	Bootsrap p Değeri	Sonuç
Faiz1ay \rightarrow Kar1ay	58,515	0,00***	0,00***	Hipotez reddedilir.
Kar1ay \rightarrow Faiz1ay	11,742	0,467	0,486	Hipotez kabul edilir.
USD/TL \rightarrow Kar1ay	19,684	0,073*	0,086*	Hipotez kabul edilir.
TÜFE \rightarrow Kar1ay	12,558	0,402	0,427	Hipotez kabul edilir.
Faiz3ay \rightarrow Kar3ay	65,016	0,00***	0,00***	Hipotez reddedilir.
Kar3ay \rightarrow Faiz3ay	13,938	0,305	0,331	Hipotez kabul edilir
USD/TL \rightarrow Kar3ay	13,807	0,313	0,310	Hipotez kabul edilir.
TÜFE \rightarrow Kar3ay	18,074	0,113	0,130	Hipotez kabul edilir.
Faiz6ay \rightarrow Kar6ay	28,150	0,005***	0,019**	Hipotez reddedilir.
Kar6ay \rightarrow Faiz6ay	16,381	0,174	0,187	Hipotez kabul edilir.
USD/TL \rightarrow Kar6ay	16,629	0,164	0,178	Hipotez kabul edilir.
TÜFE \rightarrow Kar6ay	11,583	0,480	0,463	Hipotez kabul edilir.
Faiz12ay \rightarrow Kar12ay	21,676	0,041**	0,062*	Hipotez reddedilir.
Kar12ay \rightarrow Faiz12ay	7,490	0,824	0,813	Hipotez kabul edilir.
USD/TL \rightarrow Kar1ay	4,027	0,545	0,534	Hipotez kabul edilir.
TÜFE \rightarrow Kar1ay	13,942	0,264	0,275	Hipotez kabul edilir.

Not: ‘ ’ Sembölü nedensel ilişkinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezini; ‘***’, ‘**’, ‘*’ işaretleri sırasıyla ‘%1’, ‘%5’ ve ‘%10’ anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Analiz için maksimum frekans ve gecikme uzunluğu sırasıyla; 3 ve 12, en uygun frekans ve gecikme uzunluğuna karar verilirken ‘Akaike Bilgi Kriterinden’ faydalanılmıştır.

1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faiz oranları ile 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranları arasındaki nedensel ilişki aynı vadeler arasında test edilmiştir ve test sonuqları tablo 6’da sunulmuştur. Ayrıca tablo 6’da USD/TL döviz kuru ve TÜFE değişkenlerinden 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranlarına doğru nedensellik ilişkisi olup olmadığının test sonucu da gösterilmiştir. Yapılan Fourier Granger nedensellik analizi sonucu, 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli mevduat faizi oranlarından 1, 3, 6 ve 12 ay vadeli kar payı oranlarına tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenirken; USD/TL döviz kuru ile TÜFE’den kar payı oranlarına doğru nedensellik ilişkisi olmadığı görölmüştür.

4. Ekonometrik Analiz Bulgularından Hareketle Bankacılıkla İlgili Bir Değerlendirme

Gerek literatür taramasında gerekse bizim çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlar her iki banka türünün kazancını ifade eden faiz ve vade farkının aynı yönde ve birbirine çok yakın biçimde seyrettiğini göstermektedir.

Bu durumdan hareketle birçok yazar; belirttiğimiz durumun ortaya çıktığı ‘murabaha’ uygulamasının aslında faizsiz bir yöntem olarak kabul edilmesi hususunu tartışmaktadırlar. Biz ise aynı gerçeğe diğer taraftan bakarak; devletin çok ciddi düzenlemeleri çerçevesinde faaliyet gösteren klasik bankalardaki mevduat ve kredi faizinin Kur’an-ı kerimde yasaklanan riba ile aynı şey olup olmadığının da tartışılmasının gerektiğini belirtmek istiyoruz. Kaldıkı islam ülkelerinde faizsiz bankacılık olarak isimlendirilen katılım bankacılığı gibi bir uygulamanın daha ortaya çıkmadığı dönemlerde bu yönde görüş belirten alimlerin olduğunu biliyoruz. Bunlar arasında Abdülaziz Çavuş, Reşid Rıza, Devalibi, Senhuri, Mensurizade Said, İzmirli İsmail Hakkı, Fazlurrahman gibi isimler sayılabilir. Belirtilen alimler ‘Kur’an’da yasaklanan ribanın katlı veresiye faizi olduğunu buna mukabil ilk akit sırasındaki fazlalığın (faizin) riba kapsamında olmadığını’ belirtmişlerdir (Uludağ, 1988: 41-49). Uludağ ayrıca şunu da ifade etmektedir: ‘Şunu da ilave edelim ki, Kur’an’da riba ile ilgili tehditler ve gösterilen şiddet, Kur’an’ın haram kıldığı faiz faizle ilgili olup, haramlığında ihtilaf bulunmayan riba muamelelerini hedef almaktadır. Aksi halde bu tür muameleleri riba saymayan İbn Abbas ve Usame başta olmak üzere birçok ulema bu tehditlerin mevzusunu teşkil eder (Uludağ, 1988: 49).

Her çeşit banka faizinin İslam’ın yasakladığı riba olduğu biçimindeki anlayış ülkemizde genel kabul görmüş bakış açısı olarak belirtilebilir. Bu yöde görüş belirten gerek dini tahsil görmüş olanlar, gerekse ekonomi, işletme ve finans eğitimi almış olanların faizin haramlığı ve haramlığın gerekçeleri hususunda söyledikleri ve yazdıklarının özü ve özetini 20. yüzyıl Türkiye’sinin en önde gelen tefsir alimi Elmalı Hamdi Yazır’ın ‘Hak Dini, Kur’an Dili’ adlı tefsirinde bulabiliriz (Yazır, 1992, C2: 236-256). Tefsirdeki faiz yasağının gerekçelerine ilişkin açıklamalardan bir özetleme yapmakta yarar görüyoruz:

(1) Faizci borç verip riba alabilmek için daima bir muhtaç gözetir. Her riba ihtiyaç sahibinin ihtiyacını hafifletecek yerde onun emeğini ve üretimini karşılıksız gasp eder (C.2, s.240).

(2) Bunlar riba ile emek ve iş sahiplerinin çalışmalarının ürünü olan şeyi alıp onunla geçindiklerinden tembellik içinde yatar, rahat ve hızlı bir şekilde uyanamazlar, hemen kalkamazlar (C.2, S.241).

(3) Riba insanları cidden çalışıp kazanmak ve üretim ile meşgul olmaktan uzak tutar. Çünkü herhangi bir suretle beş on kuruş para sahibi olmuş bulunan bir kimse faizcilikle parasını peşin veya veresiye artırmak imkanı bulunca artık geçimini kazanmak için az veya çok kolay bir yol elde etmiş olur. Ve o zaman zahmetli olan ticaret ve sanatlarla çalışıp kazanmak zorluğuna ve sıkıntısına dayanamamaya başlar. Bu durum, yüksek üretim yapmaya kabiliyetli birçok kimsenin çalışmalarından iş dünyasının mahrum kalmasına ... sebep olur (C.2, s.249).

(4) Ribanın (faizin) yürürlükte olduğu yerlerde ... para sahipleri karz-ı hasenden vazgeçmeye başlarlar. Bu şekilde halk arasında iyilik, ihsan, yardımlaşma ve dayanışma duyguları silinmeye, yerine hırs, kin, öfke ve saldırganlık fikirleri yayılmaya yüz tutar (C.2, S.250).

Söz konusu eleştirilerin tümü iki taraflı borç verme ilişkisi çerçevesinde bir anlam ifade edebilir. Halbuki günümüzde faiz deyince banka dediğimiz kurumlar akla gelir öncelikle. Burada ise üç taraflı bir ilişki söz konusudur. Bankaya tasarruflarını yatıran mevduat sahipleri, aracı kurum olarak banka ve bankanın kredi verdiği işletme veya fertler. Buradaki faiz yasağına ilişkin gerekçeleri eleştirmeden önce söylenmesi gereken esas husus şudur: bütün bu ve benzeri eleştiriler klasik banka mevduat faizi ve kredi faiziyle ilgili olarak geçerliyse, faizsiz bankacılık yaptığı ifade edilen katılım bankalarının mevduata verdiği kar payı ve kredi kullandırmada uyguladığı vade farkının söz konusu olduğu ‘murabaha’ uygulaması için de aynen geçerlidir.

Burada ayrıca, yukarıda söz konusu tefsirden aktardığımız faizin yasaklanma gerekçeleri üzerinde de kısaca durmak gerektiğini düşünüyoruz. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi belirtilen gerekçelerin tümü iki taraflı borç verme ilişkisi çerçevesinde anlamlı olabilir. Ribanın yasaklandığı dönem ve ortamda borç veren zengin, borç alan ise fakir taraftır. Üstelik riba oranı da kontrolsüz biçimde yüksektir, hatta kat kattır. Dolayısıyla bu ilişkide genellikle zenginin fakiri zor duruma düşürmesi bir gerçektir. Bugünkü bankacılık sisteminde ise mevduat yatırımların, yani borç verenlerin önemli bir kısmını küçük tasarruf sahipleridir. Banka küçük tasarruflardan oluşan ciddi büyüklükteki fon havuzundan önemli bir kısmını üretim yapan işletmelere, bir kısmını ise fertlere borç olarak vermektedir. Yani borç verenler zenginler, borç alanlar fakirler biçiminde bir ilişki söz konusu olmadığı gibi, tersi de söylenebilir.

Mevduat yatırımların önemli bir kısmının tasarruf sahipleri olduğunu belirtmiştik. Burada geçim sağlamak veya zengin olmaktan ziyade ek bir getiri elde etmek amacının öne çıktığını söylemek daha gerçekçi bir değerlendirmedir.

Klasik bankalarda fon kullanılırken, kullanacak olan işletmenin borç ödeme gücü, yönetiminin kalitesi, kredi verilecek alanın uygunluğu gibi değerlendirmeler yapılır. Olumsuz koşulların ödeme güçlüğüne düşürdüğü işletmeler için borcun yeniden yapılandırılması gibi yöntemlerle iyi niyetli işletmelere ödemede kolaylaştırıcı davranılabilir.

Bankaya yatırım amaçlı fon yatırma ile karz-ı haseni rakip olarak görmek pek doğru bir karşılaştırma olmaz. Birisinde amaç yatırım iken, diğesinde hayır işlemektir. Bankalara hayır amaçlı fon yatırıldığında (karz-ı hasen), bankaların bunları faizsiz olarak kullanması teorik olarak mümkündür. Ancak karz-ı hasen daha çok birbirini tanıyan fertler arasında ve çok büyük olmayan tutarlarda olmaktadır. Finans kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmesi zordur. Nitekim halen hiçbir katılım bankasında tüm ihtiyaç duyan kitleye yönelik Karz-ı Hasen uygulaması yoktur. Bu hususta 2019 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yönettiğim “İslami Finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen ve Katılım Bankaları İçin Bir Model Önerisi” başlıklı doktora tezine başvurulabilir.

Değerlendirmemizin başlangıcında da katılım bankacılığı uygulamasının başlamasından çok önceleri bile klasik bankalardaki mevduat ve kredi faizinin Kur’an’da yasaklanan riba ile aynı şey olmadığını savunan birçok alim olduğunu belirtmiştik. Katılım bankacılığının kredi kullanma uygulamasının %90’ından fazlasının ‘murabaha’ yöntemi olduğu, bu yöntemde ise bankaya fon yatırımlara ödenen kar payı ve kredi kullananlara uygulanan vade farkı oranlarının klasik banka mevduat ve kredi faizleriyle çok yakın ve aynı yönde seyrettiği gerçeğinin açık biçimde görülmesinden sonra bu değerlendirmenin daha da büyük önem kazandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Katılım bankaları ile ilgili eleştirilerin özellikle ‘murabaha’ yöntemi üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Murabaha esas olarak kısa vadeli fon ihtiyacının karşılanmasına, daha açıklayıcı ifadeyle ‘çalışma sermayesi’ndeki ani ve ekonomi veya sektördeki sıkıntı ve dalgalanmalar nedeniyle işletmenin iradesi dışında ortaya çıkan ihtiyaçların finanse edilmesi için kullanılan bir finansman yöntemidir.

Bu durumda katılım bankalarının fon kullanma uygulamaları içinde çok geniş yer tutan murabahayı fihki açıdan eleştirenlerin şu soruya net bir cevap üretmeleri gerekmektedir: Kısa vadeli kredi için banka gibi bir kurum çerçevesinde murabaha’dan daha uygun bir ‘finansman yöntemi seçeneği’ öneriyor musunuz? Aksi halde geleneksel bankaların devletin sıkı düzenlemeleri ve denetimi çerçevesinde yürüttükleri kısa vadeli kredi uygulamasındaki faizin riba olmadığıyla ilgili görüşlerini daha objektif ve önyargısız biçimde değerlendirilmesi gerekmez mi?

Bizi bu yönde bir tartışmanın anlamlı olacağı kanısına yönelten diğer bir hususun son zamanlarda ciddi din alimlerimizden bazılarının makale ve kitaplarındaki değerlendirmeleri olduğunu belirtmek isteriz. Ne demek

istediğimizin daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu alimlerden bazı alıntılarını ayrıca aktarmanın yararlı olacağını düşünüyoruz:

‘‘Faiz meselesinde doğru ve kuşatıcı bilgi ve hükümler ortaya koyabilecek bir tek din alimimizin bile bulunmadığını, bulunamayacağını düşünüyorum. Çünkü yüzlerce yıldır bir arpa boyu yol alamamış olduğumuzdan da anlaşılabilmesi üzere- mahiyeti gereği bu meselenin çözümünün ulema fetvalarından değil, ekonomi ve finans tarihi, felsefesi, pratiği gibi birçok konuda birçok uzmanın yapacakları bilimsel çalışmalarında aranması gerektiğini düşünüyorum.’’ (Çağrı, Karar Gazetesi, 2020).

... Riba/faiz meselesinde din alimlerine düşen esas görev ise konunun teknik yanlarını ekonomi ve para uzmanlarına bırakıp, ilgili ayet ve hadisin dikkat çektiği asıl ilkeye yoğunlaşmak, yani sistemin zulüm ve mağduriyetler doğuracak şekilde uygulamasına karşı mücadele etmektir.’ (Çağrı, Karar Gazetesi, 2020).

‘Kur’an’da yasaklanan riba (cahiliye ribası) ile bugünkü bankacılık sisteminde bin bir türüyle cari olan faiz’i özellikle meşhur ‘altı mal hadisinden hareketle gelişigüzel biçimde aynileştirmek pek mümkün değildir... Çünkü 1400 küsur yılı öncesinin Medine pazarındaki piyasa, para, ticaret, iktisat ilişkilerinin o günden bugüne çok köklü paradigmatik evrimler geçirdiği izahıtan varestedir. Bu mesele bir tarafa, Kur’an’da yasaklanan riba bugün ‘yer altı tefeciliği’ denen sistemdeki uygulamaya benzer şekilde cari olan mürekkep faizdir ki buna ‘temerrüt/gecikme faizi de denilebilir. Öte yandan, riba, Kur’an’ın nazil olduğu dönemdeki ekonomik şartlar mucibince tefeci zenginlerin yoksul ve/veya ihtiyaç sahibi insanlara verdiği borçlarda cereyan eden bir şeydir. Oysa modern bankacılık sisteminde çoğu kez zenginler kredi kullanan, küçük tasarruf sahipleri ise bankadaki mevduatlarıyla zenginleri fonlayan kimseler mesabesinde.’ (Öztürk, Karar Gazetesi, 2020).

‘Bankacılık ve faiz konusunun içinden çıkılmaz olmasının birçok sebebi arasında işaret etmemiz gereken bir tanesi varsa o da, İslam’ın ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnetteki ‘riba’ yasağının nasıl yorumlanabileceği ... konusunda analitik bir tartışma açmaktan ya da bugün farklı ve yeni bir teori geliştirmenin imkanını konuşmaktan ısrarla kaçınmamızdır.

Sahih-i Buhari’nin ilk hadisi amellerin niyetlere bağlı olarak değer taşıdığına dairdir. ... Böyle olunca. Bu ‘murabaha’, ‘sukuk’, ‘teverruk’ gibi işlemlerin hakikatini, bir kredi usulü olup olmadığını lafı dolandırmadan ve birbirimizi kandırmadan ortaya koymamız gerekir. ... Fıkıh kitaplarına bakıldığında hiyel-i şer’iyyenin, yani kuralların arkasını dolanarak engellediği sonuca bir şekilde ulaşma çabasının en çok faiz ve talak alanlarında gündeme geldiği görülür’ (Bardakoğlu, 2019: 253).

‘Aslında bir alanda hiyelin çok ortaya çıkması, konulan kuralların hayatın tabii akışına ve olaylara cevap veremeyecek şekilde sıkıştığını ve daraldığını, eskiden çözüm için geliştirilen bir kuralın bugün sorun üretmeye başladığını gösterir’. (Bardakoğlu, 2019: 254).

‘Öyleyse biz gerçek olmayan kuralın arkasını dolanma amaçlı hileli ve bazı şekli işlemleri niçin yapıyoruz? Cenab-ı Mevla biliyor, hepimiz biliyoruz ki biz gelen şahsa borç para/kredi vermek niyetindeyiz. O da bunun için geldi’. (Bardakoğlu, 2019: 256).

‘Burada fıkıhcılara ve hepimize ve hepimize düşen görev İslam’ı şekle boğan, İslam’ın ruhunu ve özünü yitiren kalıplardan ve dar anlayışlardan kurtulmanın çaresine bakıp dinin aslına, dinin asıl mesajlarına uygun başka çıkış yollarının bulunup bulunmadığını sorgulamaktır. Bunun için daha derindeki meselelerin yöntem açısından, dinin temel ilke ve amaçları gözetilerek, tarih ve toplumsal değişim, bir de insanlığın ortak tecrübesi ciddiye alınarak tartışılmasına ihtiyaç vardır.’ (Bardakoğlu, 2019: 257).

Sonuç

Bu çalışmada, katılım bankaları kar payı oranları, geleneksel bankalar mevduat faiz oranları, TÜFE ve USD/TL döviz kuru arasındaki ilişki, yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik analizleriyle test edilmiş ve uygulama sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı; ancak aynı vadelerde, faiz oranlarından kar payı oranlarına doğru tek yönlü nedensel ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamız özellikle, katılım bankalar kar payı oranlarının geleneksel bankalar mevduat faiz oranlarından etkilendiğini göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, literatürde İslami bankalar kar payı oranları ile geleneksel bankalar mevduat faizi oranları üzerine; Kaleem ve Isa (2003), Bacha (2004), Chong ve Liu (2009), Cevik ve Charap (2015) Topdağ ve Işık (2019), Tura ve Kaya (2019) tarafından yapılan çalışmaların bulgularıyla aynı doğrultudadır. Ayrıca çalışma bulgularından hareketle, katılım bankalarının faiz riskine maruz kaldığı ve faiz riskine karşı önlem alması gerektiği ve faizden kaçmak isteyen tasarruf sahipleri olan, katılım bankalarındaki mevduat sahiplerinin de katılım bankalarına yatırım yaparken TÜFE ve USD/TL döviz kuru gibi makro ekonomik değişkenlerden ziyade faizi göz önünde bulundurması gerektiği belirtilebilir.

Literatürdeki çalışmalar yapısal kırılmaları dikkate almayan yöntemlerle analiz edilmiştir. Oysa yapısal kırılmaların dikkate alınmaması sonuçların gerçekten sapmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple çalışmamızda yapısal kırılmaları dikkate alan yöntemlerin (Fourier birim kök testi, tek kırılımlı eşbütünleşme analizi ve Fourier Granger nedensellik analizi) kullanılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Bu konuda yapılan çalışmaların çoğundan farklı olarak, bizim çalışmamızda; katılım bankaları vade farkları ve kar payı oranlarının, geleneksel bankaların faiz oranlarıyla aynı yönde hareket etmesi ve hemen hemen aynı olması ile ilgili bir değerlendirme de yapılmıştır. Bu olgudan hareketle konuyla ilgilenenlerin çoğu 'murabaha' yönteminin aslında faizsizlik iddiasına uymadığını ileri sürmektedir. Biz ise bu olguya ters yönden de bakılabileceğini, dolayısıyla devletin sıkı düzenlemeleri ve denetimi altında çalışan geleneksel bankaların kısa vadeli kredi uygulamasındaki faizin riba olup olmadığı tartışmasını da anlamlı kıldığını çalışmamızda gündeme getirmiş olduk.

KAYNAKÇA

- Ata, H. A., Buğan, M. F. ve Çiğdem, Ş. (2016). Kar Payı Oranları İle Mevduat Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25 (1), 17-28.
- Avcı, T. ve Aktaş, M. (2015). Katılım Bankalarının Kar Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (4), 41-51.
- Bacha, O. I. (2004). Dual Banking Systems And Interest Rate Risk For Islamic Banks, The Journal of Accounting, Commerce & Finance-Islamic Perspective, 1, 1-42.
- Bardakoğlu, A. (2019). İslam'ı Doğru Anlıyor Muyuz?, İstanbul, Kuramer Yayını.
- Becker, R., Enders, W., Lee, J. (2006). A Stationarity Test in The Presence of An Unknown Number of Smooth Breaks, J. Time Ser. Anal., 27 (3), 381-409.
- Canbaz, Fatih, (2019). İslami Finans Aracı Olarak Karz-ı Hasen ve Katılım Bankaları için Bir Model Önerisi, Afyonkarahisar, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Carrion-I Sivestre, J. L. ve Sanso, A. (2005). The KPSS Test with Two Structural Breaks, Spanish Economic Review, 9 (2), 105-127.
- Cevik, S. ve Charap, J. (2015). The Behavior of Conventional and Islamic Bank Deposit Returns in Malaysia and Turkey, International Journal of Economics and Financial Issues, 5(1), 111-124.
- Chong, B. S. ve Liu, M. H. (2009). Islamic banking: Interest-Free or Interest-Based?, Pacific-Basin Finance Journal, 17 (1), 125-144.
- Çağrı, M. (22.01.2020). Faiz ve Fetva, Karar Gazetesi.
- Dickey, D. A. Ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Econometria, 4, 1057-1072.
- Enders, W. ve Jones, P. (2016). Grain Prices, Oil Prices and Multiple Smooth Breaks in a VAR, Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics. 20 (4), 1-21.
- Enders, W. Ve Lee, J. (2012). A unit root test using a Fourier Series to Approximate Smooth Smooth Breaks, Oxf. Bull. Econ. Stat., 74 (4), 574-599.
- Gallant, A. (1981). On The Bias in Flexible Functional Forms and an Essentially Unbiased Form, Journal of Econometrics, 15 (2), 211-245.
- Ghoshray, A., Mendoza, Y., Monfort, M. ve Ordoñez, J. (2018). Re-Assessing Causality between Energy Consumption and Economic Growth, PLoS ONE, 13 (11), 1-15.
- Gregory, A. W. ve Hansen, B. E. (1996). Residual-Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts, Journal of Econometrics, 70 (1), 99-126.
- Gül, M. E., Torun, T. ve Dumrul, C. (2017). Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve

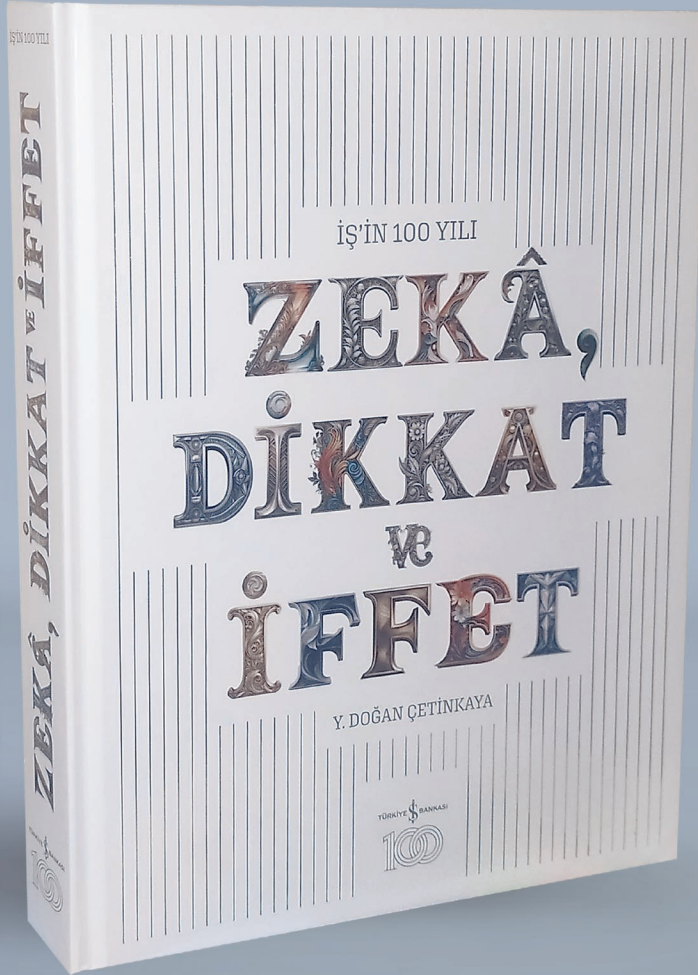
İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 50, 141-166.

- Haron, S. ve Ahmad, N. (2000). The Effects of Conventional Interest Rates and Rate of Profit on Funds Deposited With Islamic Banking System in Malaysia, *International Journal of Islamic Financial Services*, 1 (4), 1-7.
- Ito, T. (2013). Islamic Rates of Return and Conventional Interest Rates in The Malaysian Deposit Market, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6 (4), 290-303.
- Kaleem, A. ve Isa, M. M. (2003). Causal Relationship between Islamic and Conventional Banking Instruments in Malaysia, *International Journal of Islamic Financial Services*, 4 (4), 1-8.
- Kurozumi, E. (2002). Testing for Stationary With A Break, *Journal of Econometrics*, 108, 63-99.
- Kwiatkowski, D., Phillips, C. B., Schmidt, P., Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationary Against The Alternative of A Unit Root, *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.
- Mıny, M. ve Görmüş, Ş. (2017). The Impact Of Interest Rate Fluctuations On The Participation Banks Profitability: Turkey Case, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 55-73.
- Narayan, P. K. ve Popp, S. (2010). A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time, *Journal of Applied Statistics*, 37 (9), 1425-1438.
- Ögel, S. ve Gökğöz, H. (2020). BİST 100 ve Katılım Endekslerinin Faiz ve Döviz Kurlarıyla İlişkinin Analizi, *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, 114, 353-374.
- Öztürk, M. (18.01.2020). Diyanet, Toki, Faiz, Karar Gazetesi.
- Topdağ, D. ve Işık, N. (2019). Katılım Bankacılığının Gelişimi ve Türkiye’deki Katılım Bankaları Üzerine Bir Nedensellik Analizi, *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 65-86.
- Tura, Ü. ve Kaya, F. (2019). Türkiye’de Katılım Bankaları Tarafından Katılma Hesaplarına Uygulanan Kar Payı Ödemeleri ile Geleneksel Bankalar Tarafından Mevduatlara Uygulanan Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi, *International Academic Journal*, 3 (2), 187-202.
- Uludağ, S. (1988). İslamda Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1992). Hak Dini Kur’an Dili, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Boilelli, Abdullah Yücel, İstanbul, Azim Dağıtım.
- Zainol, Z. ve Kassim, S. (2010). An Analysis of Islamic Banks’ Exposure to Rate of Return Risk, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 31 (1), 59-84.
- Zengin, N., Yıldız, Z. ve Sel, A. (2018). Katılım Bankalarının Dağıttığı Aylık Kâr Payı Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi: (2010-2017), *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 555-565.
- Zivot, E., Andrews, D.W.K. (1992). Further Evidence on The Great Crash, The Oil-Price Shock and The Unit-Root Hypothesis, *J. Bus. Econ. Stat.* 10, 251–270.

Sermayenin azlığına bakarak cesaretiniz kırılmasın. Böyle müesseseler için en kuvvetli sermaye, zekâ, dikkat, iffettir. Teknik ve metodik çalışmasını bilmektir. Bu kanaatle işe sarılınsız, behemehal muvaffak olursunuz...

Bu işte muvaffak olmayı, eğer şahsi bir izzeti nefis meselesinden daha ileri, milli bir gurur, milli bir izzeti nefis meselesi yaparsanız çalışmak için, hedefinize ulaşmak ve daha yükselmek için muhtaç olduğunuz ateşi, enerjiyi bol bol yüreklerinizde bulacaksınız.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 1924

İş'in 100 Yılı
“Zekâ, Dikkat ve İffet”
Y. Doğan Çetinkaya
440 sayfa

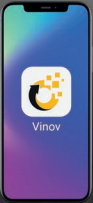
*Kurucusu olduğumuz Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları;
Türkiye'yi yeni kitaplarla, okurları yeni dünyalarla tanıştırmaya,
okuma sevgisini büyütmeyle devam ediyor.*

TÜRKİYE **BANKASI**
Türkiye'nin Bankası

HAYATI KOLAYLAŖTIRAN VİNOV DÜNYASI SİZİ BEKLİYOR

İster bireysel ister ticari, ödeme yapanlar için ekstra limit ve taksitlendirme, ödeme alanlar için vadesinden önce tahsil ve devir gibi birçok özellekle, onlarca sektörde ödeme ve tahsilatlar Vinov güvencesinde.

VakıfBank, daima seninle.

Vinov, bir VakıfBank inovasyonudur. Vinov uygulamasını indirmek için Android 5.0 ve sonrası, iOS 11.0 ve sonrası sürümleri gerekmektedir.

VakıfBank

Vinov ürününün kullanımı ve kullanımında mevcut olan ekstra limit, erken tahsil etme, devir gibi fonksiyonların kullandırımları müşteriler ile Banka arasında imzalanan Vinov Sözleşmesi çerçevesinde Bankanın belirlediği kurallar doğrultusunda yapılır. Bankanın müşteriler ile imzalanan diğer sözleşmelerden ve ilgili kanunlardan kaynaklanan hakları saklıdır.